FUNDAȚIUNEA „REGELE FERDINAND I."

BISERICILE MOLDOVENEȘTI

DIN VEACURILE AL XVII-LEA ȘI AL XVIII-LEA

DE
G. BALȘ

1933

FUNDAŢIUNEA „REGELE FERDINAND I"

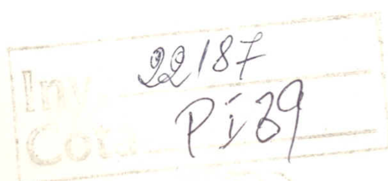
BISERICILE ŞI MANASTIRILE MOLDOVENEŞTI

DIN VEACURILE AL XVII-LEA ŞI AL XVIII-LEA

CU UN REZUMAT IN LIMBA FRANCEZA

DE
G. BALŞ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE
ŞI
AL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

URMARE LA:
BISERICILE LUI ŞTEFAN CEL MARE
ŞI LA:
BIŞERICILE ŞI MĂNĂSTIRILE MOLDOVENEŞTI
DIN VEACUL AL XVI-lea

INSTITUT DE ARTE GRAFICE „E. MARVAN" BULEVARDUL PRINCIPELE MIRCEA 10
BUCUREŞTI
— 1933 —

PRECUVÂNTARE

In două volume precedente : Bisericile lui Ștefan cel Mare și : Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea, am descris monumentele religioase ale Moldovei dela începuturile lor și până în ultimii ani ai veacului al XVI-lea.

Am cercetat înrâuririle ce s'au exercitat asupra lor, detaliile lor de construcție și evoluțiunea lor. S'a făcut prin înșiruirea acestor clădiri și un fel de inventar al lor.

Azi pășim mai departe pe calea deschisă și vom vorbi de monumentele bisericești moldovenești de zid, până în preajma veacului al XIX-lea când începe vremea contimporană și când se termină istoria vechiei noastre arhitecturi pământene.

Vom căuta a descrie toate bisericile și toate clădirile anexe ale mănăstirilor până în 1700, pe cât ne sunt astăzi cunoscute. După această dată, vom da numai monumentele cele mai tipice ; au devenit prea numeroase și multe din ele sunt de un interes prea redus ca s'încercăm a le cita pe toate [1]).

*

Pentru ca tabloul început să fie complet, ar mai trebui să se vorbească și de construcțiile de lemn, care ar constitui cel din urmă capitol al studiului întreprins [2]).

*

Am datoria de a aduce mulțumirile mele Fundațiunii „Regele Ferdinand I" care a binevoit să ia asupra sa tipărirea acestei lucrări. De asemenea și colaboratorilor, amicali și inimoși — mai toți din cadrele Comisiunii Monumentelor Istorice — care au dat ajutorul lor pentru ridicarea planurilor ce le publicăm, cât și pentru fotografiarea unor monumente.

Sunt — în ordinea lor alfabetică — d-nii : arhitect Ștefan Balș, arh. E. Costescu, arh. Grigore Ionescu, O. Kania-junior, arh. Horia Teodoru.

Insemnări speciale arată aportul fiecăruia.

Datoresc recunoștință și d-lui ing. I. Mihalache pentru ajutorul ce mi l'a dat și de astă dată ca și în trecut.

Comisiunea Monumentelor Istorice mi-a pus la dispoziție o mare parte din clișeele ce se publică și multe fotografii.

Cea mai mare parte din fotografiile ce le publicăm sunt datorite d-lor : Luchian Bălan (Cernăuți), A. Chevallier (fotograf la P.-Neamț), N. Țatu (fotograf la București), W. Weiss (fotograf la București), Sig. Packer (fotograf la Iași) precum și Domnilor arhitecți arătați mai sus. Sunt însemnate prin inițialele lor.

---

[1]) După publicarea volumelor precedente ,și ca completare a unor scăpări din vedere, am publicat în memoriile secțiunii istorice Academiei Române (1930) o notiță despre biserica din Lujeni (din veacul al XV-lea) ce nu fusese pomenită, și o rectificare și completare în privința pridvoarelor dela Neamț și dela Sf. Gheorghe din Suceava.

[2]) De această lucrare — acuma în curs — îngrijește unul dintre colaboratorii la prezenta carte.

Fig. 1. — Mănăstirea Secu (fot. A. C.)

INTRODUCERE

Pe când în vremea lui Ştefan cel Mare şi în veacul al XVI-lea, formele, atât cele interioare cât şi cele exterioare, ale bisericilor moldoveneşti prezintau o destul de regulată evoluţie şi urmau dispoziţiuni puţin variate, ce se puteau readuce la un mic număr de tipuri înrudite între ele, începând cu ultimii ani din acest din urmă veac şi în tot decursul secolului al XVII-lea şi al XVIII-lea, începe o diversitate mult mai mare, precum rezultă din descripţia monumentelor ce o vom face.

Nu mai avem aface cu această liniştită desvoltare a unor forme împământenite de mult şi consfinţite, ci apar diverse forme străine, care găsesc fiecare mai mult sau mai puţin răsunet şi imitaţii, dar care nu formează şiruri deosebite, precum ar fi dacă s'ar trage fiecare dintr'un monument-tip printr'o directă şi clară filiaţiune. Caracterele se amestecă şi sunt monumente, bunăoară, care pot fi legate de două sau trei prototipuri, pe când altele — foarte învecinate între ele într'unele privinţi, — se leagă, fiecare, dintr'alte puncte de vedere, cu clădiri dintr'o altă serie de monumente.

Acest amestec, aceste interferenţe, ascund fireasca evoluţie a bisericilor noastre şi dau la prima vedere o impresie de confuzie şi de nedumerire în mintea cercetătorului ; dar, în acelaş timp, tocmai acest amestec de înrâuriri şi de caractere diverse de filiaţiune întipăreşte monumentelor acestui veac aspecte speciale şi ne dau caracteristice ce ne permit a le clasa şi a le data cu destulă precizie, chiar când pisaniile sau documentele ne lipsesc.

Tot din această pricină înşirarea bisericilor în ordinea lor pur cronologică nu dă totdeauna o imagine destul de clară a diferitelor grupări sau familii de monumente şi uneori ar fi mai logic, sau mai interesant pentru cititor de a putea urmări deosebit unele şiruri cu caractere comune lăsând la o parte clădirile de alt gen sau mai puţin caracteristice care pot fi studiate în

urmă — și poate cu mai mult folos — în lumina căpătată prin examinarea monumentelor celor mai reprezentative.

Nu trebue uitat că o înșiruire cronologică este — cel puțin în parte — ceva relativ, căci mai multe biserici nu au date precise de construire și sunt trecute în catastif după caracterele lor sau după anumite știri și nu se clasează deci la rândul lor decât cu o aproximație de câțiva ani.

Totuși, având în vedere și caracterul de inventar ce l'am dat dela început studiului bisericilor moldovenești, am crezut că este bine de a nu părăsi — pe cât va fi cu putință — metoda adoptată în volumele precedente. E adevărat că din veacul al XVIII-lea, înșiruirea cronologică nu mai are aceași importanță, deoarece — precum am spus-o în precuvântare — în acest secol nu mai am pretenția de a prezenta toate monumentele ce le avem. Sunt prea numeroase, multe sunt prea puțin interesante și descrierea lor completă ar fi fastidioasă, obositoare și aproape fără folos pentru scopul ce-l urmărim. Ajunge, în acest veac, descrierea monumentelor celor mai tipice.

CAPITOLUL I

DESCRIEREA BISERICILOR

GALATA

Actuala biserică și mănăstire de la Galata a fost zidită de Petru Șchiopul în 1584, în a doua sa domnie. In cea dintâia, în 1579, făcuse o primă mănăstire — a „Galatei în vale" care, precum spune cronicarul „fără zăbavă s'au risipit" [1]).

Biserica acestei mănăstiri se poate crede că era făcută după normele obișnuite ale arhitecturii moldovenești. Intr'adevăr se știe că Petru Șchiopul încă din 1577 scrise Bistrițenilor —astfel precum obișnuiau și predecesorii lui, încă dela Petru Rareș — să-i trimeată meșteri ca să-i facă o mănăstire, căci cei care-i are nu-l mulțumesc [2]).

Din această primă mănăstire n'a rămas nici o urmă de zidărie — numai un clopot ni s'a păstrat [3]).

Cauza acestei năruiri așa de imediată nu ne este cunoscută. Dacă cumva clădirile au fost așezate „de vale", nu tocmai în șes, ci pe coastă, atuncea s'ar explica ușor căci, mai peste tot, această coastă este alcătuită de terenuri instabile, în continuă alunecare.

Biserica actuală a Galatei „din deal" cea din 1584 [4]), este zidită după alte norme decât bisericile vechi din Moldova de până atuncea. Totuși dispozițiile generale ale planului moldovenesc sunt păstrate. Avem, după altar și naos, o gropniță cu o bașcă deasupra, ca la Homor, la Moldovița și la Sucevița, bașcă la care se ajunge printr'o scară în grosimea zidului. Pe urmă vine pronaosul și un pridvor ceva mai lărgit decât restul bisericii.

Regăsim și procedeul specific moldovenesc de reducere a diametrului turlei precum și dispoziția stelată a bazelor ei ; dar se ivesc și în plan detalii noui, și mai cu seamă fațada se înfățișează cu mari deosebiri față de ceeace se cunoștea până atuncea. In primul rând, este a doua turlă, așezată pe pronaos care, pentru prima dată, apare în Moldova, dar care se putea vedea în Muntenia la Snagov, la Tismana, la biserica episcopală din Argeș.

Fațada, pentru prima dată în Moldova, e împărțită în două registre, precum se vede la Deal, la Argeș, la Tutana (1582), la biserica Domnească din Târgoviște (1582), la Snagov și la alte, printr'un brâu în formă de tor prins între două cornișe de cărămizi.

Principiul lungilor arcade oarbe — firide lungite — care împodobesc încă din vremea lui Ștefan cel Mare, absidele — și numai absidele — acest principiu, până acuma constant, dispare și toată fațada — cu excepția pridvorului — este împodobită cu aceste firide oarbe pe două rânduri și sub brâul și deasupra lui.

In loc ca arhivoltele lor să fie simple fără eșitură sau intrătură, ele sunt după moda bizantină și munteană intrate în raport cu planul zidului și arată această deformație specific muntenească pricinuită de lipsa de spațiu dintre două arcade consecutive.

Picioarele arcadelor oarbe ale rândului superior, cele de sub strașină, nu corespund peste tot cu cele din rândul de desubtul lor ; nici numărul lor nu corespunde ; mai mult, la pridvor de pildă, aceste din urmă arcade nu se opresc la colț, ci ultimul arc, început pe o fațadă este întors peste colț și continuă pe fațada cealaltă.

---

[1]) Nicolae Costin, Apendix X, pag. .98. .

[2]) Al. Lapedatu, *Meșterii bisericilor moldovene din sec. XVI-lea*, în Bul. Com. Mon. Ist., 1912, p. 23.

[3]) N. Iorga, *Inscripții*, I, pag. 16.

[4]) *Letop. Ureche* ed. Kogălniceanu, I., p.. 203. „In acest an (7092 = 1584) dacă s'au așezat Petru Vodă la domnie n'au lăsat în deșert pomana sa, mănăstirea Galata, care o zidise inteiu în vale și se risipise, ci cu toată nevoința au zidit Galata din deal, care trăește și până astăzi".

Fig. 2. — Galata. Secţiunea longitudinală (rel. arh. H. Teodoru)

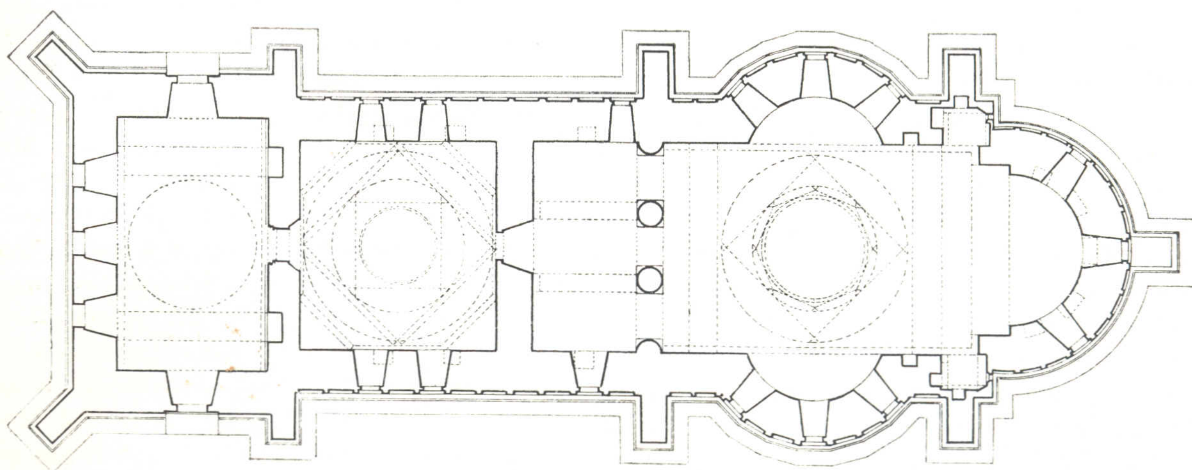

Fig. 3. — Galata. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. H. Teodoru)

Acest bizar şi neobişnuit procedeu e foarte întrebuinţat în Muntenia (Biserica Domnească din Târgovişte, Dealul, etc.) fiind la origină o caracteristică georgiană.

Paramentul — tencuit de curând — se compune din mai multe rânduri de cărămizi aparente — în genere trei — separate prin rânduri de piatră destul de bine cioplită, adică paramentul clasic bizantin.

Aceste principii noui de împodobire a faţadelor se găsesc în Ţara Românească în special la bisericile citate mai sus.

In plan apar, pentru prima dată în Moldova, câte trei ferestre la abside (ca la Argeş, la Tutana la cele laterale, la Biserica Domnească şi la Mitropolia din Târgovişte la absida mare, etc.), în loc de una singură. Apare pentru prima dată în loc de un zid de separaţiune a naosului de

Fig. 4. — Galata. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. S. P.)

compartimentul vecin din spre Apus (aici camera mormintelor), zid plin cu o uşă mică, o separaţiune alcătuită din trei arcade aşezate pe două coloane libere şi două semi-coloane angajate.

(Aceste coloane erau — după descrierea lui Paul de Alep — octogonale, acum au o secţiune circulară, probabil din cauza refacerii tencuelii).

De unde ne vine această dispoziţie, şi sub ce înrâurire?

O vom regăsi în curând la Aroneanu şi la Hlincea, pe urmă la cele două biserici din Dragomirna şi va deveni un element aproape constant în cele mai multe biserici din veacul al XVII-lea.

In Muntenia nu găsim aceste coloane la monumentele ce ne-au rămas, anterioare sfârşitului veacului al XVI-lea [1]) dar în ultimi ani ai acestui secol (Mihai Vodă 1594), în al XVII-lea, şi în cele următoare vor deveni aproape regula generală.

In ţările balcanice nu le găsim sub această formă, nici în general în domeniul bizantin (sau foarte rar).

Prezenţa la Galata şi în bisericile arătate mai sus a unei întregi serii de elemente de înrâurire meridională — munteană sau mai general bizantine, cu câteva trăsături mai orientale, ne duce lesne la gândul că tot în această direcţie trebue căutată originea arcadelor noastre, mai cu seamă că se prezintă dela început cu caractere bizantine sau mai general sud-est europene (sau est mediteraneene): coarde de tensiune de lemn, arhivolte reintrate în planul zidului, acolade şi altele. De altmintrelea nici în alte ţări din afară de domeniul bizantin (sau otoman) nu le găsim.

La Constantinopol, Hodja-Mustafa Djami (Sf. Andrei în Krisei) — poate din veacul al VII-lea — prezintă o trecere din nartex în naos de acest fel [2]) (Van Millingen fig. 37).

O serie de alte biserici ca Maica Domnului Panakrantos, Maica Domnului Pammakaristos

[1]) Poate să fi fost la Deal în dreptul arcului nou. (Comunicat de d-l Arh. N. Ghica-Budeşti).

[2]) Cf. pag. 135 şi 152. Van Millingen. *Byzantine Churches of Constantinopel.*

Fig. 5. — Galata. Vedere dinspre Nord-Vest

(— înainte de modificările turceşti) S-ta Teodosia (Gül Djami), — serie din care, după o încercare de restaurare a lui Van Millingen, ar face parte tocmai şi Sf. Andrei în Krisei — prezintă un plan în care arcurile mari ale naosului sunt împărţite în două etaje, din care cel inferior prezintă trei arcaturi de câte trei arcuri, din care una separă altarul de naos şi e mascată de iconostas, şi una formează separarea dintre naos şi pronaos.

Tot aşa şi la Monastir Mesgid (trapezăria mănăstirii lui Manoil [1]), din al XIII-lea sau al XIV-lea veac, avem trei arcade la fel ca ale noastre.

La Sf. Iaso şi Sasopiter, la Corfù [2]) sunt asemenea două coloane care formează arcadele de separaţiune.

Rezultă din această expunere că construcţii, dacă nu similare, dar de un spirit foarte apropiat, sau putând uşor suggera o asemenea dispoziţie, există în diferite puncte din Peninsula Balcanică.

(Nu vorbesc de numeroasele treceri din nartex în naos prin trei deschizături mai mari sau mai mici în peretele de separare ; aici este o deosebire : sunt comunicaţii deschise într'un zid iar nu coloane susţinând arcade ; este o notabilă deosebire de spirit constructiv şi un alt

[1]) V. Millingen, pag. 261.

[2]) Monneret de Villard, *Inedita bizantina*, fig. 6.

principiu — plinul dominant în loc de golul dominant).

Deci putem vedea că această dispoziţie dela Galata exista în Balcani.

In vremea ce ne ocupă trebue să fi corespuns unei noui trebuinţi şi unui nou spirit, atât din partea credincioşilor cât şi din partea preoţilor : o nevoe ca toţi să participe la sfânta slujbă învăluită de mai puţin mister.

In faţa acestei trebuinţi s'au căutat exemple de construcţii — sau în lipsa lor, — inspiraţii care puteau veni din mai multe din construcţiile ce le-am arătat mai sus.

Dar cum se face că în Muntenia care a fost dovenești, totuşi produce asupra celui care intră sau ese din naos un efect aproape identic.

In rezumat, putem afirma că aceste arcade pe stâlpi sunt introduse în Moldova de o înrâurire sudică, poate direct din Balcani, — cu care legăturile directe erau destul de stabilite pentru a admite această posibilitate — dar n'ar fi exclus, ar fi chiar mai verosimil, de a presupune că tot prin Muntenia a fost transmisă, prin monumente azi dispărute sau aşa de transformate încât numai cercetări speciale sau întâmplarea ne-ar face să le regăsim. Aşa, bunăoară, s'au regăsit deunăzi în biserica Mihai Vodă din Bucureşti, zidită la 1594, unde nu se bănuiau.

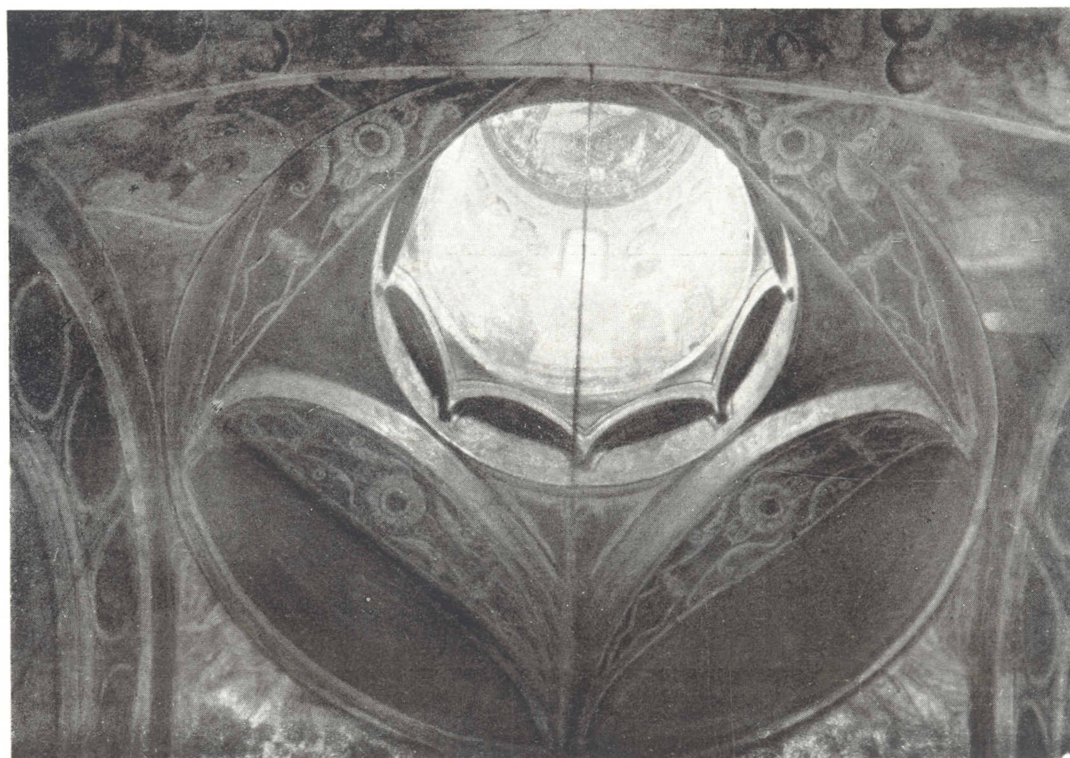

Fig. 6. — Galata. Bolta naosului (cl. C. M. I.) (fot. H. T.)

totdeauna deschisă înrâuririlor dela Sud, nu găsim această dispoziţie mai de vreme, pe când vedem că ea a transmis Moldovei o serie de alte detalii de construcţii bizantine? Nu trebue uitat că din lungul şir de biserici construite în Ţara Românească în veacul al XVI-lea, cea mai mare pare a dispărut. N'ar fi de mirare ca unele din ele să fi avut asemenea arcade.

Dacă, de altmintrelea, examinăm planul bisericii episcopale din Argeş, vedem că patru dintre coloanele pronaosului sunt astfel aşezate în cât formează trei arcade închizând trecerea spre naos. Fără a fi asemănătoare de loc — din punctul de vedere constructiv — cu cele moldoveneşti

In bolţile pronaosului, trecerea dela pătrat la cerc, se obţine nu prin pendentivi ci prin patru trompe, construcţie orientală, dar care se găseşte şi în Muntenia, la biserica episcopală din Argeş.

Şi la turla naosului, deasupra rândului de arcuri piezişe la 45° se mai găsesc opt mici trompe aşezate în octogon care mai reduc diametrul turlei — pe când în pronaos această reducere este obţinută într'un chip mai accentuat printr'un al doilea rând de arcuri aşezate la 45° faţă de cele piezişe şi peste ele (ca la Zăhăreşti).

Această reducere mai mare a diametrului turlelor de cât era obiceiul până atuncea în Moldova are ca urmare turle care par, în exterior,

Fig. 7. — Galata. Bolta pronaosului (cl. C. M. I.) (fot. H. T.)

Fig. 8. — Galata. Interior (fot. S. P.)

prea înguste, prea subţiri în raport cu bazele lor, dând o impresie de mai puţin reuşite proporţii.

Contraforturile aşezate în plan după normele curente moldoveneşti, cel puţin la naos şi la colţurile despre apus ale pridvorului, nu mai au silueta gotică obişnuită. Sunt mai masive, mai greoaie şi cu copertine de altă construcţie şi de alt profil ; nici piatră cioplită nu au la partea eşindă, ci un parament amestecat de cărămidă — câte trei rânduri — şi de piatră, ca la restul zidurilor.

Şi pe soclurile turlelor se văd rânduri de că-

Fig. 9. — Galata. Intrarea în pridvorul bisericii.

rămizi zugrăvite pe tencuială, iar bazele stelate, cu douăsprezece vârfuri, arată în ocniţele de pe laturile lor câte un disc — o farfurie smălţuită verde fixată în tencuială. Exteriorul turlelor propriu zis, a fost refăcut în vremuri mai recente.

Uşile de miază zi şi miază noapte au de asupra lor un arc turtit — în segment de cerc — de marmoră amintind unele arcuri de intrare arabe sau turceşti, ce le găsim şi în Muntenia la Deal şi la Argeş — unde într'adevăr sunt mai complicate ca cioplire.

De asemenea uşa ce dă din pridvor în pronaos şi care are un profil gotic şi baze ornate la colonete, are o formă de arc frânt care nu mai e gotică dar mai curând orientală ; de altmintrelea este şi foarte uşor în acoladă.

Avea şi un cadru dreptunghiular profilat în exterior, ca la intrările bisericilor cele mai importante din veacul al XVI-lea ; n'a rămas vizibilă decât partea lui inferioară.

Uşa propriu zisă se închee sus printr'un arc de piatră, tot turtit şi terminat spre dreapta şi spre stânga printr'un mic ornament tot de gust oriental. (fig. 719).

Dar soclul a mai păstrat pe alocurea profilul său ce se vede a fi fost gotic. (fig. 823).

Ferestrele sunt toate la fel, mici şi dreptunghiulare cum sunt şi cele muntene din această vreme.

Ferestrele pridvorului sunt în arc frânt şi sunt mai mari ca celelalte. Erau până deunăzi şi mai lungi de cât se văd acuma dar s'a astupat o parte din spaţiul lor inferior.

Cărămizile sunt de 22—25 cm. lungime, 10—12 cm. lăţime şi 4—$4^1/_2$ cm. grosime. Sunt deci dimensiuni diferite de cele din epoca lui Ştefan cel Mare, a lui Petru Rareş sau Lăpuşneanu. Rosturile sunt de aproximativ 3 până la 4 cm. iar mortarul, des roz-galben, conţine în multe părţi o mare proporţie de cărămidă pisată.

Rosturile sunt sau la nivelul feţei paramentului cărămizilor sau câte odată chiar ceva eşite ; des sunt foarte bine lustruite cu mistria, ca şlefuite.

Din podoaba dela început a bisericii a rămas baldachinul de lemn poleit de deasupra altarului ce-l văzuse Paul de Alep şi despre care vom vorbi mai târziu. Pictura cea veche a dispărut ; din pietrele de mormânt mai se vede una cu o inscripţie care de abia se desluşeşte, aceea a Despinei, fata lui Petru Şchiopul.

In rezumat atât în faţadă cât şi unele dispoziţiuni ale planului cât şi prin unele detalii de împodobire sau de construcţie şi chiar prin materialul întrebuinţat şi modul de construcţie nu numai înrâurirea din Sud — din Muntenia — apare peste tot, dar se vădeşte prin toate aceste manifestări mâna meşterilor de şcoală bizantină veniţi din Ţara Românească.

Prin aceste caracteristice se distinge Galata de ceeace s'a făcut până acuma în Moldova. Astfel acest monument capătă o importanţă foarte mare în istoria arhitecturii moldoveneşti însemnând o cotitură şi un moment hotăritor în evoluţia ei.

Ştim că se făcuse şi mai înainte în Moldova

clădiri în stiluri mai meridionale. Baia din Iaşi a lui Lăpuşneanu, pentru care ştim că adusese un arhitect dela Constantinopol şi pentru care ni se spune [1]) că era o clădire de tip oriental (asiatic), este o pildă, dar aceste construcţii nu erau bisericeşti şi de altmintrelea, nerămânând nimic din ele, nu putem şti până la ce punct au putut avea vr'o înrâurire.

[1]) Al. Lapedatu, *Loc. citat*, p. 28.

ARONEANU

Biserica fostei mănăstiri a lui Aron Vodă — zisă Aroneanu — lângă Iaşi, a fost zidită în 1594 de către Aron Vodă care a urmat în scaun pe Petru Şchiopul.

„Insă întâiu au socotit, după atâta răutăţi ce făcuse, să se apuce să facă vreun lucru bun, să nu'i fie cu osândă de tot ; şi s'au apucat în anii 7102 de au zidit mănăstirea în ţearina Iaşilor

Fig. 10. — Biserica Aroneanu. Secţiunea longitudinală.

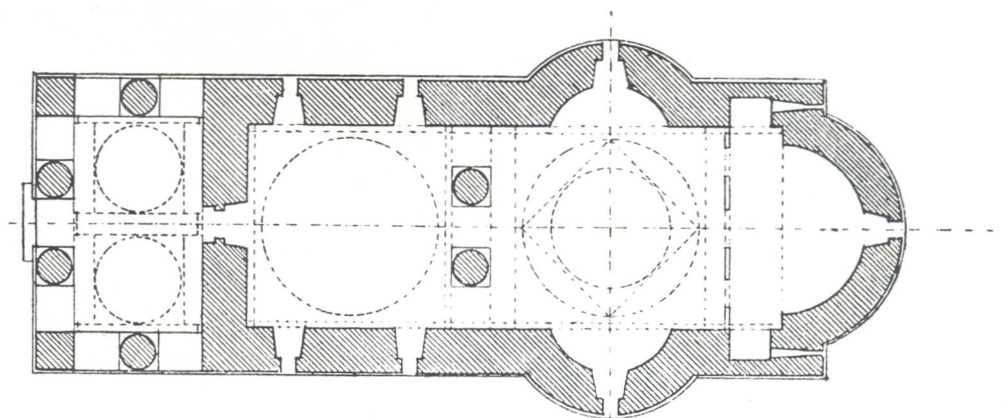

Fig. 11. — Aroneanu. Plan (cl. C. M. I.)

care se chiamă Aron Vodă, pre numele domnului ce au zidit, unde este hramul Sfete Neculai" [1]).

Cu ocazia reparaţiunilor ce i s'au făcut în 1907 prin îngrijirile Comisiunii Monumentelor Istorice, i s'au consacrat două articole, de către d-nii Al. Lăpedatu şi N. Ghika Budeşti [2]) la care trimitem cititorii şi care ne vor scuti de a intra în multe detalii. Vom insista mai mult asupra caracterelor noui care fac din această clădire un monument important în evoluţia stilului bisericesc moldovenesc, căutând tot odată să dovedim originea acestor înrâuriri noui.

Biserica are silueta generală a bisericilor moldoveneşti cu o singură turlă şi fără contraforturi, dar cu un pridvor deschis, pentru prima dată în Moldova, **pe stâlpi** [3]). La colţuri sunt doi pilaştri pătraţi, pe laturile Nord şi Sud câte o coloană de secţie rotundă şi două la fel pe latura Vest. Sunt astfel trei arcade pe această faţadă şi câte două pe celelalte. Am văzut în veacul al XVI-lea alte pridvoare deschise în Moldova : Parhăuţi şi Baia, Moldoviţa şi Homor, dar toate prezintă caracterul de a avea deschizături într'un zid plin, iar nu de a fi susţinute prin arcuri pe stâlpi sau coloane, accentuate prin capitele.

Fig. 12. — Aroneanu. Vedere (cl. C. M. I.)

Intr'un caz, principalul este zidul, în care s'au găurit lumini, în cel l'alt caz, deschizătura este ceeace predomină, zidăria coloanelor fiind redusă la minimul necesar pentru a susţine construcţia.

Constructiv vorbind şi ca înfăţişare sunt două principii opuse. In primul caz avem aface cu plinuri — în al doilea cu goluri .

Dacă trecem acuma la caracterele secundare ale faţadei, vom observa că turla aşezată pe un prim-soclu pătrat şi pe un al doilea stelat — după datina moldovenească — cu douăsprezece vârfuri, prezintă caractere neobişnuite în Moldova. Sunt acele colonete de profil semicircular care înseamnă cele douăsprezece muchii ale turlei şi arhivoltele celor douăsprezece nişe depe laturile ei. Sunt aceste ciubucuri ce le cunoaştem în Muntenia încă dela începutul veacului al XVI-lea.

Faţadele sunt împodobite printr'un brâu în formă de tor, compus din cărămizi rotunjite şi aşezate pe muchie, precum ne este cunoscut tot în Muntenia (şi precum am văzut şi în Moldova pentru prima dată la Galata). Este însă aşezat mai sus ca la Galata.

Ferestrele sunt înalte şi înguste, terminate sus cu o uşoară acoladă ; la nivelul lor toată clădirea este încinsă de un rând de arcaturi formate — ca la turlă — de un budin. Mai jos, deasupra soclului, se găseşte un rând de canelure verticale, înalte de aproape un metru, compuse din cărămizi aşezate pieziş.

Acest motiv decorativ se întâlneşte aici pentru prima dată. In Muntenia este necunoscut. Cornişele sau brâurile în formă de zimţi ce le găsim acolo sunt toate înguste, de 2—3 rânduri, nici odată aşa înalte. In Moldova le vom regăsi la Maica Domnului din Iţcani-Vechi, la Sf. Ioan din Siret şi la două-trei alte biserici.

Dar ceeace dă monumentului o notă curioasă şi originală, sunt teracotele smălţuite de diverse forme ce sunt aşezate pe toată faţada. Sunt discuri, având oare care asemănare cu cele dela

[1]) Gr. Ureche în *Letopisiţele Ţărei Moldovei*, ed. Kogălniceanu, 1852, p. 209.

[2]) Bul. Com. Mon. Ist. anul 1909, p. 5.

[3]) Sau a doua, dacă într'adevăr, precum se pare, Hlincea ar fi fost zidită în vremea lui Petru Şchiopul.

Sf. Gheorghe din Suceava, cu bumb la mijloc şi sunt stele cu şase vârfuri, rânduite alternativ cu discurile în arcaturi. Sunt trei rânduri aşezate sub brâu şi unul deasupra. In fine sub straşină e un rând de flori — ca o floare de crin — de un desen oriental foarte cunoscut, dar cam deformat ; ca punct de comparaţie pot servi florile dela Curtea de Argeş ce au fost aşa de des copiate în Muntenia.

Asemenea teracote sunt şi la turlă.

Ornamente de teracotă smălţuită au fost întrebuinţate şi în Moldova şi în Muntenia până în această vreme, dar nu cu o asemenea profuziune şi astfel de rânduială.

De unde ne poate veni înrâurirea nouă, ce după trei sferturi de veac readuce acest gust de ornamentaţie, dar cu alte caractere ? Inrâurirea pare aici mai curând orientală.

Această apariţie de carater mai oriental este întărită de prezenţa unei ornamentaţii zugrăvite; reprezintă pomi între cari sunt şi chiparoşi, zugrăveală ce pare într'adevăr a fi dela început.

De asemenea se văd pe brâuri şi chenarele arcadelor, însemnate în tencuială şi purtând încă urme de culoare, rânduri de cărămizi, — unele înclinate — mai cu seamă pe aceste caneluri despre care am vorbit. Inăuntru sunt însemnaţi prin zugrăveală pe arcuri, bolţari alternativ albi şi verzi, cari au şi ei o aparenţă orientală.

In interior planul nu prea diferă de cel cunoscut pentru bisericile mai simple încă din vremea lui Ştefan cel Mare.

Un naos cu sânuri, şi cu turla rezemată pe cunoscutul sistem de arcuri piezişe moldoveneşti. E de notat că în interiorul turlei, se văd două rânduri de arcade formate de câte douăsprezece arcuri, câte sunt şi fetele exterioare ale turlei.

Pronaosul pătrat e boltit printr'o singură calotă semisferică. Dar peretele de separaţiune este rezemat pe trei arcuri care recad pe două coloane ce seamănă cu cele din pridvor. Asemenea şi capitele, trunchiate la colţuri prin tăeturi de un mod oriental, şi coardele de lemn la înălţimea naşterii arcurilor.

Aceste două coloane le-am văzut pentru prima dată la Galata între naosul şi camera mormintelor. De acuma înainte le vom întâlni mai des în Moldova precum şi în Muntenia unde devin aproape regulă generală.

Pridvorul e boltit prin două calote gemene. Mai toate archivoltele sunt însemnate printr'o intrătură în planul zidăriei după modul bizantin întrebuinţat în Muntenia.

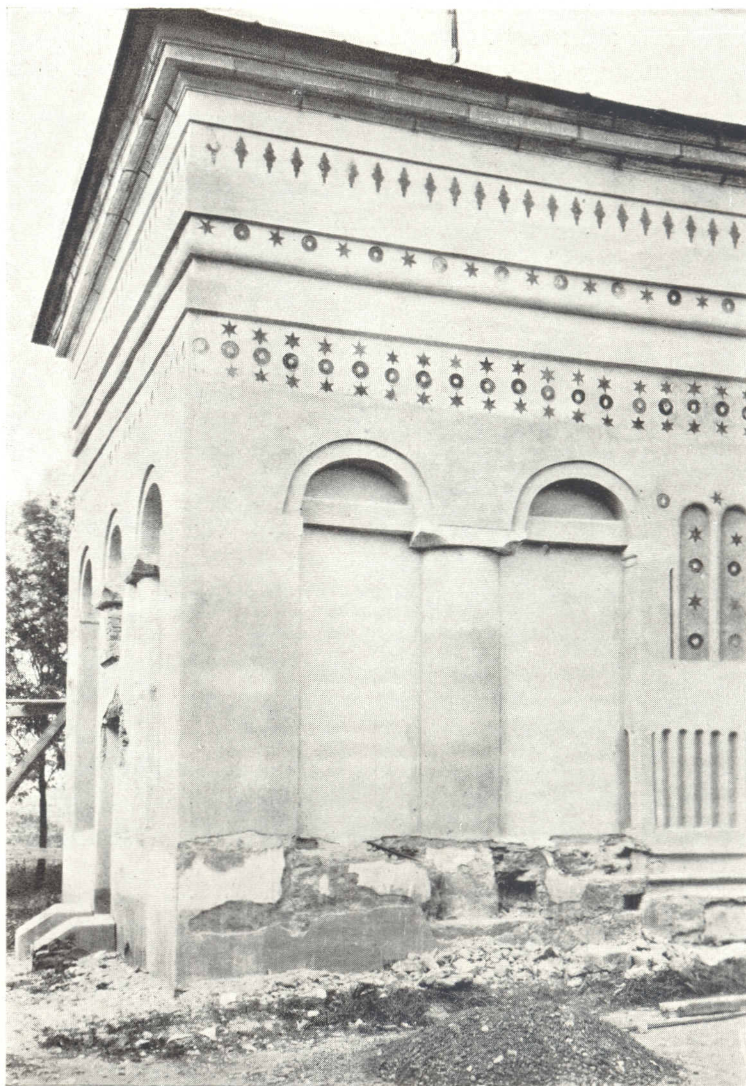

Fig. 13. — Aroneanu. Vedere a pridvorului (cl. C. M. I.) (fot. H. T.)

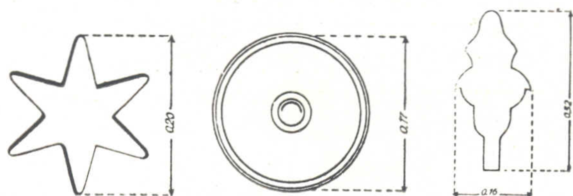

Fig. 14. — Aroneanu. Teracote smălţuite.

Zidăria e de piatră lucrată ; între asizele de piatră vin asize de mai multe rânduri de cărămidă.

Acestea au dimensiuni de 25—26 cm. lungime pe 13—14 cm.. lăţime şi 4,5—5 cm. gro-

sime. Sunt deci mai apropiate de dimensiunile bizantine decât cele vechi moldoveneşti, care erau cele gotice din ţările vecine nouă.

Rosturile sunt de $1^1/_2$ cm. până la 2 cm. şi sunt netezite cu mistria ; câte odată sunt ceva înclinate.

Chenarul uşii de intrare în pronaos e foarte stricat ; dar se vede bine că e în arc frânt şi cu un profil gotic încă bine desluşit. (fig. 799).

Deci, pe lângă vechiul plan moldovenesc şi câteva detalii, rămăşiţe din modul de a clădi din Moldova, vedem o sumedenie de elemente şi de detalii munteano- bizantine şi chiar orientale, care ne indică foarte clar înrâurirea din partea principatului vecin, înrâuriri trecând în parte prin Galata, altele probabil direct.

De unde ne-a venit pridvorul deschis pe stâlpi?, care, precum am arătat mai sus, trebue deosebit principial de cel în care sunt numai deschideri într'un zid plin.

Este ca principiu, evident, o construcţie sud-estică ; legăturile de lemn ce subtind arcurile confirmă această origină.

Exonartexele deschise sunt foarte răspândite la Constantinopol, în Grecia şi în toţi Balcanii. Au însă, de obiceiu, aparenţa de a fi clădiri adăogate, chiar dacă construcţia e contimporană cu corpul principal. Nu se găsesc (sau sunt rare) cazurile unde aceste exonartexe sunt sub acelaş acoperiş ca restul clădirii.

In Muntenia totuşi, la Snagov, găsim o asemenea pildă (Snagov e din veacul al XV-lea sau poate chiar al XIV-lea, dar a fost refăcută pe la 1517 şi reparată mai târziu). Acest pridvor are multe asemănări cu acel al Mitropoliei din Târgovişte [1]) începută de către Neagoe şi terminată sub Radu Paisie pe la 1533 [2]). Biserica Domnească din Târgovişte zidită în 1582, are şi ea un pridvor pe stâlpi. Şi Sf. Dimitrie din Craiova, reînoit de Matei Basarab, avea un pridvor deschis pe stâlpi ; nu se ştie însă dacă aşa era dela început. Nu vorbim de pridvorul bolniţei Coziei fiindcă intră în categoria celor de zid cu deschideri şi nu în acea a arcadelor cu stâlpi.

Este adevărat că la Aroneanu, silueta generală a bisericii arată o unitate şi o continuitate care nu se găseşte în Muntenia decât la Snagov; totuşi nu cred că se greşeşte dacă se atribue înrâuririi Munteniei adoptarea acestui gen de pridvor la Aroneanu. Şi aici, dealtmintrelea s'ar putea face ipoteza ca unele din multele biserici muntene din veacul al XVI-lea ce au dispărut, au putut avea şi ele pridvoare deschise

HLINCEA

Biserica mănăstirii Hlincea a fost făcută în 1660 după cum arată pisania scrisă greceşte deasupra intrărei, în interior :

„S'a ridicat din temeliile pământului această cucernică şi vrednică de închinare biserică a sfântului şi slăvitului mare mucenic Gheorghe purtătorul de biruinţă, prin ajutorul şi cheltuiala prea evlaviosului şi prea strălucitului Domn domnul Io Vasilie Voevod şi s'a zugrăvit de către prea strălucitul fiu al lui domnul Io Ştefan Voevod, Domn a toată Ţara Moldovenească, pentru sufleteasca lor mântuire, şi pentru trainica amintire a lor şi a părinţilor lor, fiind arhiereu Prea sfinţitul Mitropolit al Moldovei Sava şi cârmuind prea cucernicul domn Dosofteiu, anul de la Facerea Lumii 7169, iar de la întrupare 1660, indicţia a 13-a, luna lui Noiemvrie în 20" [3])) (fig. 738).

Dar înaintea ei a existat o altă biserică făcută cu mănăstirea toată, precum arată un document recent publicat [4]), de către Maria, fata lui Petru Şchiopul, împreună cu bărbatul ei Zota spătarul, chiar în timpul domniei lui Petru Şchiopul.

Intrebarea este deci, dacă biserica a fost în întregime refăcută, din temelie, de către Vasile Lupu sau dacă a rămas ceva din vechea ctitorie, care, zice Maria Zota, era în 1616 pustie, căci călugării dela Dionisat căreia îi era închinată „nici au mai purtat grijă de metoh şi de sate ci au lăsat tot de s'au pustiit".

Planul bisericii are o foarte mare asemănare cu acel al bisericii dela Aroneanu. Diferenţele sunt de ordin secundar. Cele mai mari şi mai importante sunt prezenţa contraforturilor şi paramentul în general, — înăuntru şi în afară şi mai cu seamă turla.

Dacă, deci, biserica de azi, ar fi aceea a Mariei Zota, similitudinea devine foarte naturală, cele două biserici fiind atuncea aproape contimporane (Hlincea fiind cu câţiva ani mai veche). Dealtmintrelea, cu o foarte mare probabilitate,

---

[1]) N. Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii in Muntenia*, Bul. Com. Mon. Ist., anul 1927.

[2]) N. Iorga, *Inscripţii*, II, p. 117.

[3]) N. Iorga, *Inscripţii*, II, 108.

[4]) G. Ungureanu, *Mănăstirea Hlincea*, în Opinia din 25 Oct. 1931 ; vezi şi Bul.. Com. Mon. Ist. 1907, pag. 17.

Fig. 15. — Hlincea. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. E. Costescu)

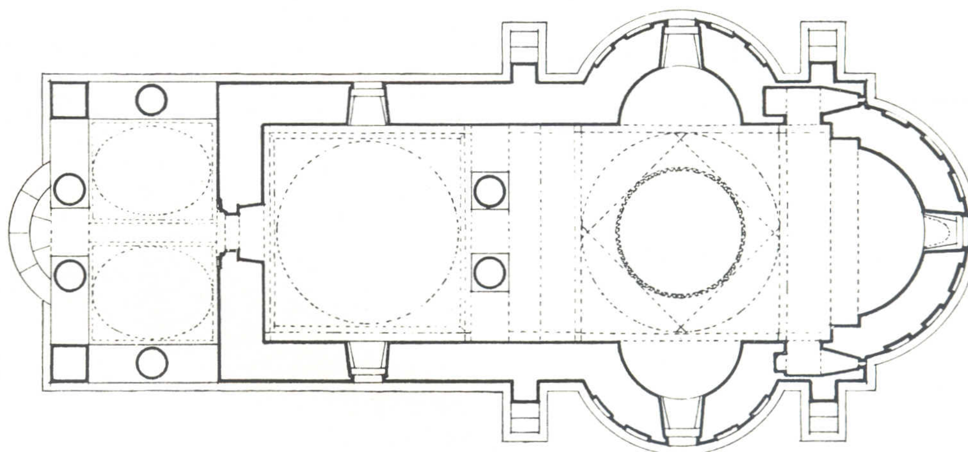

Fig. 16. — Hlincea. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. E. Costescu)

şi Sf. Ion din Siret şi Maica Domnului din Iţcani sunt aproape din acelaşi timp.

Având în vedere modul foarte deosebit de acest tip în care sunt zidite bisericile moldoveneşti din jurul anului 1660, cred că nu riscăm să greşim mult aşezând clădirea Hlincei în timpul domniei lui Petru Şchiopul, precum arată documentele, şi mai curând spre sfârşitul ei. Şi vremii lui Vasile Lupu putem atribui poate refacerea bolţilor şi a turlei şi o prefacere a paramentelor.

Zugrăveala, de o calitate destul de mediocră, se mai vede în interior. Pe tabloul votiv, ce ne-a fost păstrat, vedem biserica reprezentată cu aco-

Fig. 17. — Hlincea. Vedere din spre Sud

perişul tipic moldovenesc. Este de observat că pe această reprezentare a clădirii se văd şi nişte cercuri însemnate cum sunt rotocoalele de pe bisericile din vremea lui Ştefan cel Mare şi de pe unele biserici dela începutul veacului al XVII-lea între care se prenumără, pe lângă Aroneanu, Galata, Rădeana şi Buciuleşti.

S E C U

Mănăstirea Secu a fost zidită la 1602 de către Nistor Ureche. Aici — dacă planul bisericii, mai cu seamă prin înşiruirea diferitelor încăperi (naos, camera mormintelor, pronaos şi pridvor) mai urmează orânduirea moldovenească, — exteriorul capătă o înfăţişare cu desăvârşire munteanească.

Faţada, fără contraforturi, este împărţită în două registre printr'un brâu clasic muntean, alcătuit dintr'un tor între două rânduri de cărămizi aşezate pieziş — în zimţi.

Sub straşină, e o puternică cornişă de mai multe rânduri de cărămizi, alternând rândurile drepte cu cele în zimţi. Cele două registre sunt împodobite cu arcaturi plate ; pilaştrii mici se găsesc formaţi prin adâncirea nişelor vecine în planul zidăriei şi arhivoltele sunt de asemenea reintrate precum e la Galata şi la o serie de biserici muntene. Ca punct de comparaţie vom alege Tutana şi mai cu seamă Bucovăţ (Mofleni).

Aici brâul — excepţional — nu este însoţit decât de un rând de zimţi, anume rândul inferior.

Totuşi la Secu rânduirea nişelor nu e tocmai la fel ca la cele două biserici citate. La Tutana şi la Bucovăţ, numărul lor este la fel în cele două registre, cu toate că nu corespund sus şi jos ; la Secu, în general, sunt două arcade sus pentru una jos, dar nici aici regularitatea nu e perfectă.

La Secu sunt două turle ca la Galata, aşezate pe două baze, una pătrată şi cealaltă octogonală. Lipsesc deci obişnuitele baze stelate moldoveneşti. Aceste baze sunt la fel cu aceea a turlei dela Bucovăţ — având şi unele şi altele câte trei mici nişe pe fiecare latură, cu arhivoltele reintrate în planul zidăriei.

Fig. 18.— Secu. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

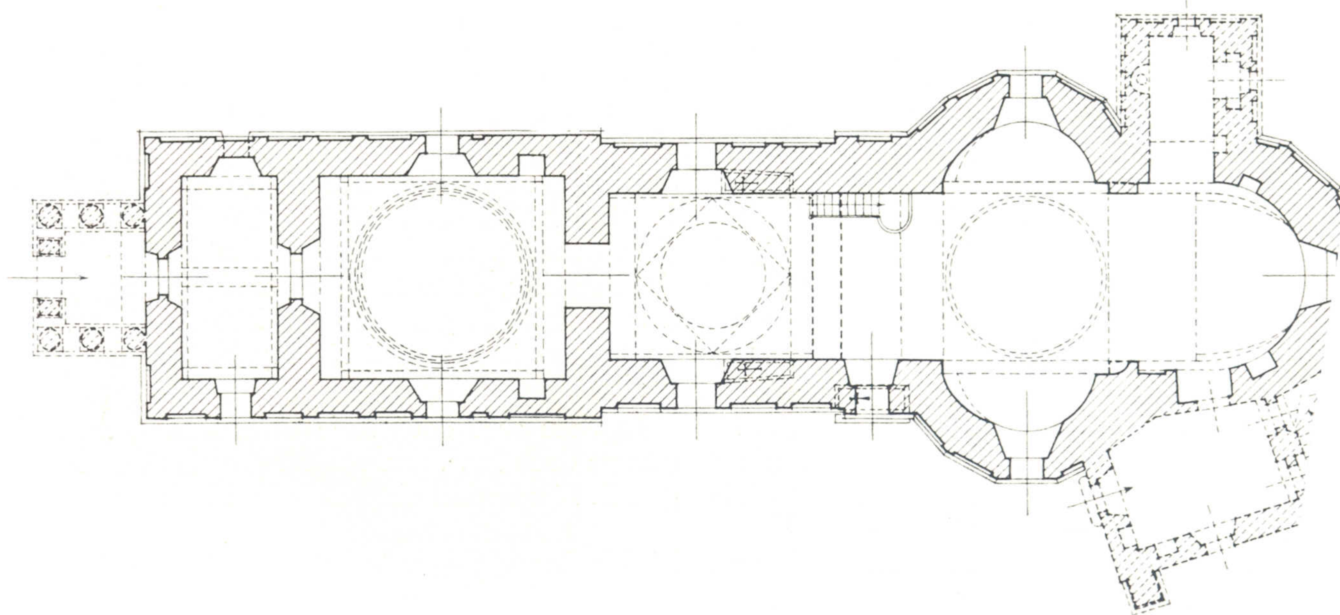

Fig. 19. — Secu. Plan (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

La turlele dela Secu avem încă amintirea stilului moldovenesc. Pe fiecare latură câte două arcade recad pe mici console deasupra ferestrelor ce sunt în axele turlei, iar pe laturile celelalte, pe mici pilaştri care amintesc contraforturile din vremea lui Ştefan cel Mare şi lui Rareş. Deasupra vine un rând de mici ocniţe moldoveneşti şi sub straşină o cornişă în zimţi muntenească ; şi arcadele cele mari au la turlă, ca la corpul bisericii, arhivoltele lor intrate în planul zidăriei.

Caracterele moldoveneşti şi munteneşti sunt, deci, amestecate aici.

Construcţii moderne, o proscomidie, o vestmântărie şi un pridvoraş — toate din veacul al XIX-lea, îngreunează biserica.

Ferestrele sunt toate dreptunghiulare şi se pare că formele sunt schimbate - precum şi forma uşilor.

Erau două intrări în pridvor pe părţile de Sud şi de Nord ca la Galata; cea de miazănoapte e acuma zidită.

Dacă faţada are un parament de cărămizi alternate cu rânduri de piatră sau de tencuială, nu se poate vedea acuma din cauza groaselor straturi de văruială, ce acoperă toată clădirea.

Nici proporţiile nu mai sunt cele moldoveneşti. Galata îşi mai păstrase sveltela veacului trecut ; aici clădirea e mai scundă, mai puţin înaltă în raport cu celelalte dimensiuni ale ei ; iar turlele din cauza lipsei arcurilor piezişe moldoveneşti în boltirea lor, sunt mai late ; şi înălţimea lor e proporţional mai mică.

In plan vom observa în primul

Fig. 20. — Secu. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

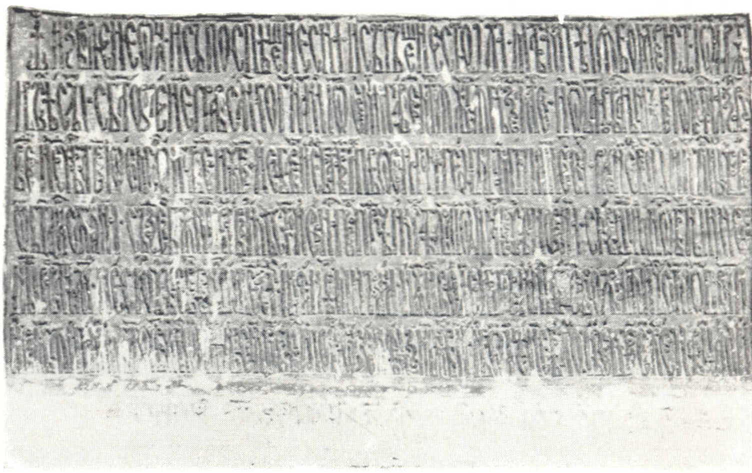

Fig. 21. — Secu. Pisania.

rând că lipsesc, în boltirile naosului și ale pronaosului, arcurile caracteristice moldovenești așezate la 45° în raport cu arcurile mari. Sunt păstrate însă în camera mormintelor, care nu are turlă.

Peretele despărțitor dintre naos și această cameră a dispărut, și nu putem ști dacă era plin cu o singură ușă sau deschis cu trei arcade?

Și ușile rămase, adică aceea ce dă din pronaos în gropniță și cea care duce din pridvor în pronaos, au fost lărgite. Nu mai găsim acum nici un chenar.

Pridvorul împărțit în două, ca la Aroneanu, printr'un arc transversal, este boltit prin două calote turtite.

In gropniță sunt două firide; una cu mormântul lui Nistor Ureche și cealaltă cu acel al Mitrofanei, soția lui. In exterior este și o altă firidă cu mormântul mitropolitului Varlaam.

Pisania așezată pe zidul de miazăzi, cam în dreptul zidului care separă gropnița de pronaos e prinsă într'o frescă încă bine conservată și care - aproape sigur - e dela început, ceeace ne face să credem că - printr'o rară excepție, piatra nu a fost așezată deasupra ușii de intrare (un alt exemplu e Bălinești).

Pisania sună astfel:

„Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului, și cu săvârșirea sfântului Duh, cu rugăciunea Precistei Născătoarei de Dumnezeu și a Sfântului Innainte-Mergător Ioan și ale tuturor sfinților, cu bunăvoința dreptcredinciosului Domn al nostru Io Ieremia Movilă Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țerii Moldovei și celor de Dumnezeu dăruiți fii ai săi: Io Costandin și Alexandru Voevozii și a celuilalt frate al său Io Simion Movilă Voevod și a copiilor lui, și cu binecuvântarea fratelui lor și prea sfințitul chir Gheorghie Mitropolit al Sucevei, cu bună râvnă și cu adevărată a lui de la Dumnezeu dăruită agonisită a făcut acest hram dumnezeiesc întru numele sfîntului Slăvitului prooroc Innainte-Mergător și Botezător al lui Hristos Ioan și al cinstitei lui tăieri a capului, smeritul și multgreșitul și nevrednicul robul stăpânului Hristos, Nestor Ureache Mare Vornic al Țerii de jos și doamna lui Mitrofana și copiii lui Vasilie și Grigorie și alți... ai lor. „Cinstite sfinte Innainte-Mergătorule, pleacă-ți pomenirea blagocestivului Domnului nostru și a robului lui (Hristos?) Nistor Ureche Mare-Vornic de Țara-de-jos... și neamul lui, și pentru iertarea păcatelor lui și pentru... Și s'a început în anul 7110 (1602) Iunie 7 și s'a mîntuit în acelaș an, Octombre 5" [1]).

Mai multe pietre de morminte care acoperă trupurile unor episcopi se mai găsesc pe lângă zidurile bisericii.

Pictura a fost refăcută în uleiu la 1850. Numai în firida cu pisania și în acelea ale lui Nistor și Mitrofanei se mai văd câteva resturi din fresca primitivă.

BISERICA MICĂ DIN DRAGOMIRNA ZISĂ: A SCHITULUI

Prima ctitorie a mitropolitului Anastasie Crimca înainte de marea mănăstire a Dragomirnei a fost biserica ce există încă azi la cimitirul mănăstirii și a fost denumită a Schitului.

[1]) N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 29.

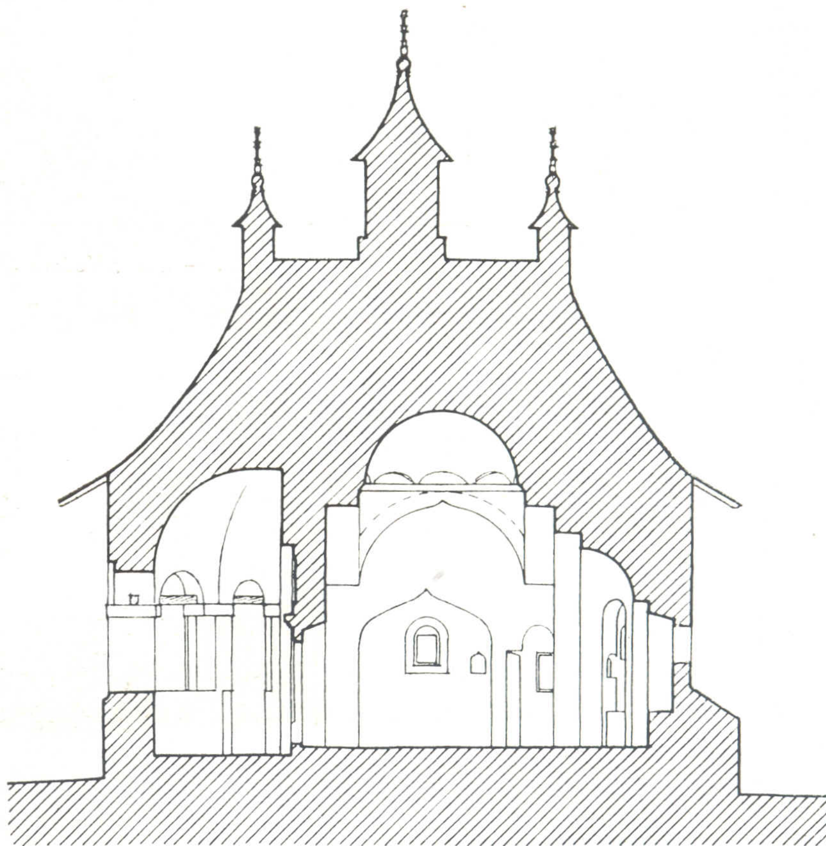

Fig. 22.—Dragomirna mică. Secț. longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

Pisania se mai găsește și azi așezată deasupra ușii de intrare. E de 80 cm. în lățime și de 57 cm. înălțime. E scrisă slavonește și glăsuește : [1])

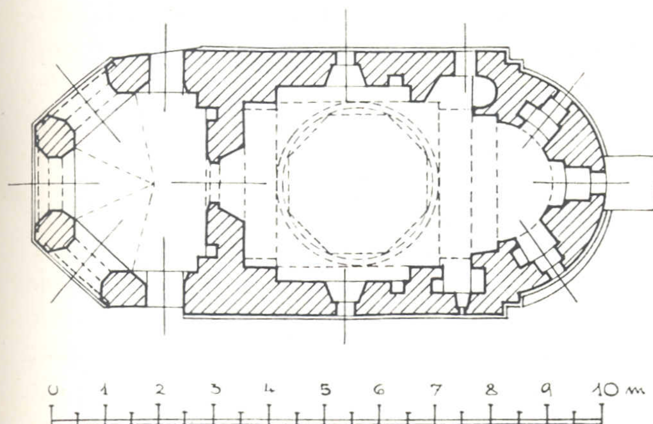

Fig. 23. — Dragomirna mică. Plan (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

„In numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, care se cinstește în sfânta Treime unui Dumnezeu și prea curatei lui Maice și sfântului dreptului Enoh, și sfântului prooroc Ilie și sfântului Ioan Teologul, au zidit această biserică smeriții robi și închinători sfântei Treimi, chir Anastasie Crimkovici, fost episcop de Rădăuți și pan Lupul Stroici, mare logofăt și fratele său pan Simion, mare vistiernic, în zilele blagocestivului Domn Ioan Eremia Moghilă Voevod și ale prea iubiților săi fii, Ioan, Constantin și Alexandru și Bogdan Voevozii, în anul 7110 (1602) Iulie 27".

Anastasie Crimca fusese deci în această vreme episcop de Rădăuți, dar nu fusese încă mitropolit.

Biserica este foarte mică, dar totuși de proporții frumoase și înaltă în raport cu dimensiunile ei transversale.

Acuma e tencuită, dar se mai văd în mai multe locuri rânduri de cărămizi smălțuite, verzi, la soclu ; unul pe partea de jos a retragerii acestui soclu și două deasupra. Dacă sunt și alte rânduri nu se poate vedea acuma din cauza tencuelii.

Un mare acoperiș de șindrilă poartă trei turnulețe de lemn, adăogite, căci pe un desen dintr'un manuscris (inv. 354/28) al mănăstirii pe care se vede Anastasie Crimca ținând bisericuța în mâna sa, aceste turnulețe nu există.

Ceeace deosebește acest mic monument de celelalte, mai mult sau mai puțin contimporane, este pridvorul său poligonal și deschis. Sunt cinci deschizături din care două servesc de intrări. Grinzi de lemn le subtind.

Forma poligonală, până atuncea cunoscută în Moldova numai la Bălinești, va fi repetată peste puțini ani la biserica mare din Dragomirna. Iar deschizăturile libere, pe stâlpi, ale acestui pridvor sunt o dovadă de înrâurirea nouă dela Sud.

Aroneanu din 1594 și Hlincea poate dinainte de 1590, au acest pridvor pentru prima dată.

Aceste deschizături în arc frânt au arhivoltele lor în retragere în raport cu planul zidului.

Ferestrele — acuma cel puțin — sunt fără nici un ornament și înfățișează simple deschizături dreptunghiulare.

Altarul e semi-circular și are trei ferestre, cum nu se văzuse până acuma decât la Galata.

Fig. 24. — Dragomirna mică. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

Chenarul ușii de intrare este de piatră : o simplă teșitură a muchiei, cu un racord inferior de formă gotică, iar în colțurile superioare pro-

[1]) Kozak, *Steininschriften*, p. 11.

filul, tot gotic, bine cunoscut pentru ușile secundare din veacul al XVI-lea. Deasupra ușii e o cornișă-lintel de profil Renaștere. (fig. 815).

In interior lipsește pronaosul. Naosul are o simplă cupolă în calotă sferică, care se reazimă prin mijlocirea a opt mici trompe turtite pe cei patru pendentivi sub care vin cele patru arcuri mari, foarte ușor în acoladă.

Naosul Galatei este - cred - primul exemplu în Moldova de această tranziție dela cele patru arcuri mari la boltă.

Arcurile mari laterale se desprind abia din ziduri, trecând la pendentivi într'un mod cam stângaciu.

Sânuri nu sunt. Ele sunt înlocuite prin niște

schimbare în arhitectura moldovenească. Galata într'adevăr a introdus deosebiri mult mai mari față de vechiul stil din Moldova, și mai cu seamă deosebiri de principii și de metode de lucru.

Dragomirna nu prea a schimbat planul obișnuit și a introdus mai mult principii noui decorative, dar cari au găsit numai decât răsunet și au devenit pentru un veac și mai bine, elemente caracteristice ale stilului moldovenesc.

Mitropolitul Anastasie Crimca mai zidise în Dragomirna încă din 1602 mica biserică care este și azi biserica cimitirului, zisă a schitului.

După puțini ani a început marea zidire a mănăstirii. Arhitectul ar fi un oarecare Dima [1]), care, după tradiție, ar fi înmormântat chiar în

Fig. 25. — Dragomirna mică. Pisania.

nișe late și foarte puțin adânci, terminate în ușoară acoladă.

Această mică biserică, prin împrumuturile făcute celor dela Aroneanu și Galata - cu toată diferența foarte mare de dimensii - ne arată înrâurirea născândă a acestor biserici. Ne arată gustul personal al Mitropolitului Anastasie și introducerea unor principii noui care vor fi în parte desvoltate la biserica mare din Dragomirna.

DRAGOMIRNA

După Galata, după Aroneanu, Dragomirna este a treia biserică care arată o însemnată

biserică sub o lespede fără vr'o inscripție.

Ca distribuție interioară a planului, aceea din bisericile atuncea în ființă cu care se aseamănă mai mult este Sf. Gheorghe din Suceava, din

Mith. der K. K. Central Commission, XXV, 1899; Zaharievicz, *Dragomirna*, S. 111 118 Heft. III.

Melchisedec, *O vizită la câteva mănăstiri din Bucovina*.

Kozak, *Die Steininschriften aus der Bucovina*.

N. Iorga, *Neamul românesc din Bucovina*.

Romstorfer, *Die Moldauisch-Byzantinische Baukunst*.

Ep. Ipolit Vorobchievici, *Istoria sfintei măn. Dragomirna*.

[1]) După Kozak (*loc. cit.*, pag. 20) această atribuție de nume e bazată greșit pe unele cuvinte din inscripția grecească antică ce se găsește în biserică, așezată ca o piatră de mormânt pe groapa unui necunoscut.

Fig. 26. — Dragomirna. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. Zaharievicz, după Romstorfer)

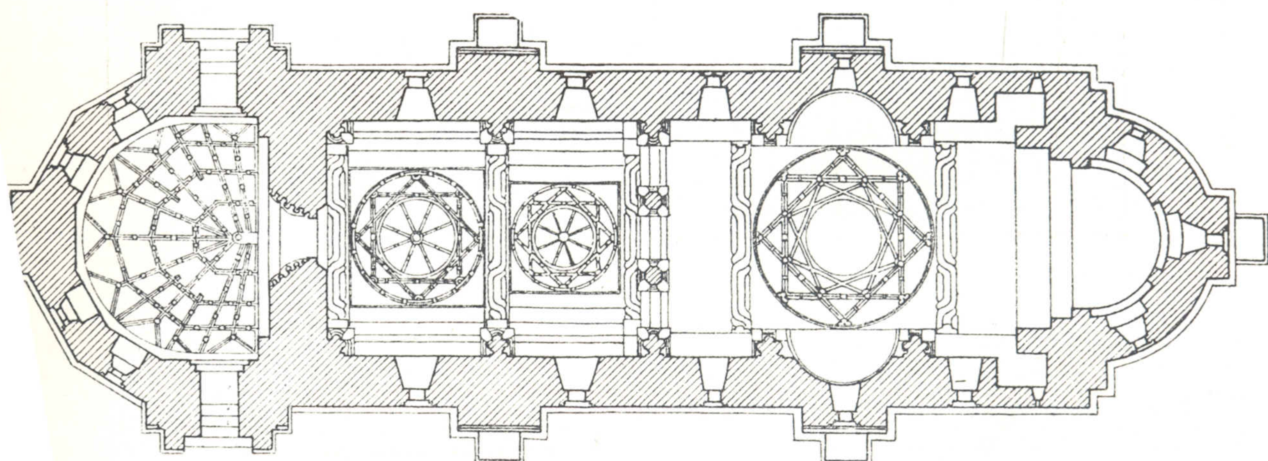

Fig. 27. — Dragomirna. Plan (cl. C. M. I.) (rel. Zaharievicz, după Romstorfer)

pricina largilor bolți în semi-cilindru (berceau) care lungesc naosul prin așezarea lor la răsărit și apus de turla naosului.

Peretele despărțitor dintre naos și pronaos

Fig. 28. — Dragomirna. Vedere (fot. N. Ț.)

este însă susținut de două coloane care îl împart în trei deschizături, în loc de a fi o singură ușă precum a fost în Moldova, fără excepție, până la zidirea Galatei.

Exonartexul are această formă poligonală, așa de rară în Moldova, care am văzut-o la Bălinești cu o sută de ani mai de vreme și la biserica mică a schitului, chiar din Dragomirna. Numeroasele nervuri din bolta pridvorului, dau un aspect asemănător goticului.

Boltirile pronaosului desvoltă tot tema celor dela Sf. Gheorghe din Suceava, dar mai mult

încă a celor dela Probota : un arc median împarte pronaosul în două părţi, în care prin arcuri longitudinale se formează două pătrate (de altmintrelea inegale) ; aici două sisteme de arcuri încrucişate alcătuesc un octogon peste care se ridică o calotă sferică ; dar la Dragomirna toate liniile întretăierilor sunt întărite de nervuri, iar

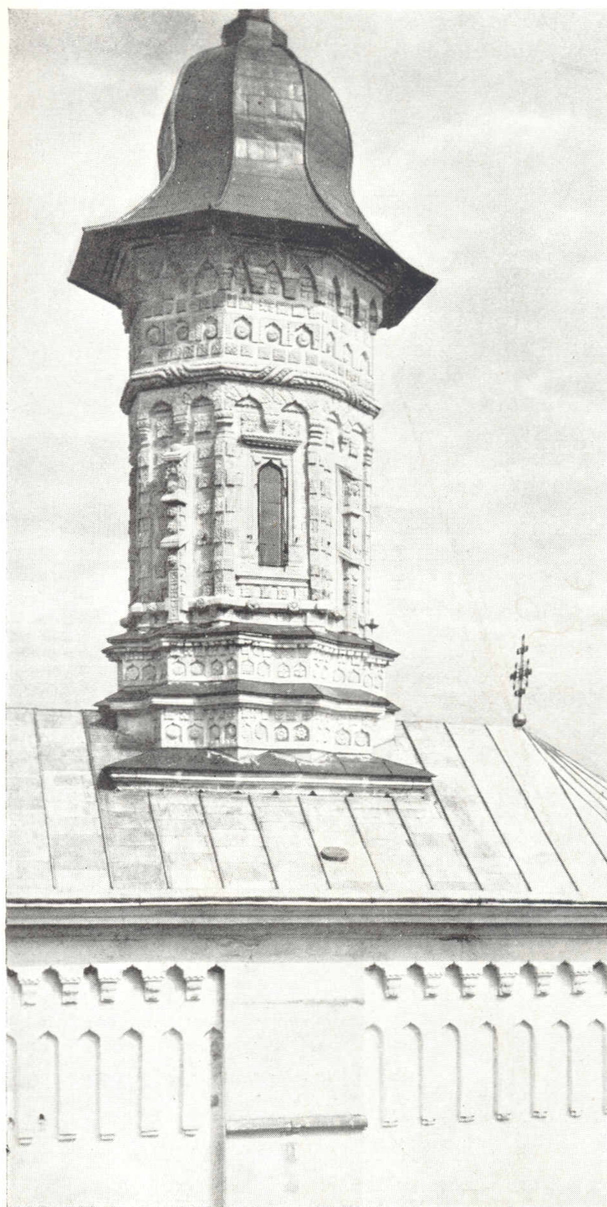

Fig. 29. — Dragomirna. Turla (cl. C. M. I.) (fot. N. T.)

în calotele care închee bolţile, ele sunt rânduite radial.

Stâlpii cu colonete şi nervurile dela Probota, sunt aici întorşi ca o frânghie — ca un fel de torsadă — când spre stânga, când spre dreapta, alcătuind această împodobire nouă despre care vom vorbi mai departe mai pe larg.

Şi tot astfel în naos, în cele patru colţuri ale absidelor laterale se urcă câte un mănunchiu de aceeaşi formă ; tot astfel sunt împodobite şi arcurile celor patru nişe de pe pereţii Nord şi Sud ai naosului (reminiscenţă a planului sârbesc, moştenită prin Sf. Gheorghe din Suceava). Cele patru arcuri mari au aceeaşi împodobire, precum şi pilaştrii angajaţi pe care ele cad. Peste primul cerc al turlei, la locul obişnuitelor arcuri piezişe moldoveneşti, găsim ca în bolţile pronaosului, o încrucişare de două sisteme de arcuri, care se repetă încă odată în calota sferică a turlei, dar deviate cu $22\frac{1}{2}^{\circ}$, în raport cu cele dela baza turlei, deviare ce se poate vedea şi în unele monumente arabe din Spania sau în India.

Bolţile din spre Vestul turlei Pantocratorului şi cele de Est spre altar au iar multă asemănare cu cele de la Probota fără a fi identice. Pilaştrii în torsadă despre care am vorbit mai sus şi care mărginesc oare cum spaţiul central nu ajung până jos, dar se opresc pe nişte console.

O tendinţă nouă este aceea de a sublinia naşterea bolţilor printr'o cornişă (foarte veche dispoziţie bizantină ce o vedem mai cu seamă la Constantinopol). Arcurile pornesc de pe capitele profilate, cam în felul cum se vede la Probota, la Slatina, la Roman. Sunt însă mult mai numeroase aici la Dragomirna, nelipsind de la nici o recădere de arc, fie sub formă de capitele, fie sub formă de consolă.

Aplicate pe torsade, găsim nişte scuturi mici, care — cu toate că au mai fost întrebuinţate, din când în când, şi în cursul veacului trecut — se prezintă acuma cu o bogăţie mult mai mare. Şi pe cornişele cupolelor şi pe nervurile arcurilor încrucişate, ca şi pe nervurile bolţii pridvorului, se văd asemenea scuturi mai mici, flori şi rozase, care le împodobesc într'un mod aproape exagerat.

Coloanele ce suportă zidul de separaţiune dintre naos şi pronaos sunt octogonale şi sunt rezămate pe nişte socluri (piedestale), pătrate în secţiune, pe când pilaştrii angajaţi la zid sunt în formă de torsadă.

Ferestrele, toate larg deschise spre interior, sunt toate în acoladă şi cu arhivoltele lor ceva reintrate în raport cu planul zidului.

Sunt trei ferestre la altar ca la Galata, trei ferestre aşezate în câte o nişă, iar părţile de Est şi Vest ale naosului au pe fiecare perete câte o fereastră ca la Sf. Gheorghe din Suceava.

Pronaosul, în mod firesc, are patru ferestre, — câte două pe fiecare perete — ceva mai mari ca cele din naos.

Pridvorul în fine, cu câte o uşă spre miază-

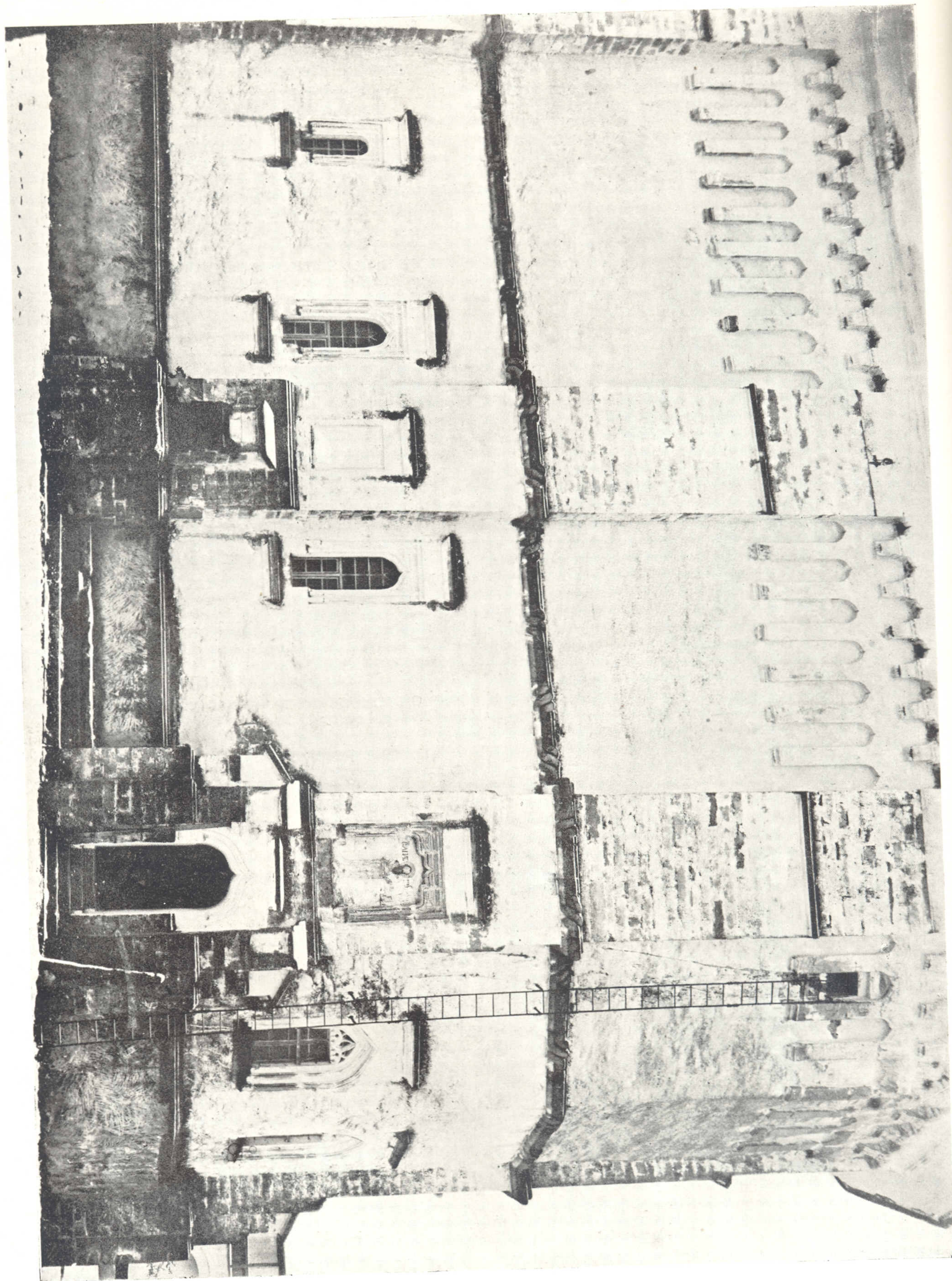

Fig. 30 — Dragomirna. Exteriorul. Detaliu.

noapte şi miază-zi — ca la mai toate pridvoarele din epoca precedentă — are şi patru ferestre de mărime cam redusă, mult mai mici ca cele din timpul lui Rareş şi al lui Lăpuşneanu. Dealtmintrelea, aceeaşi observaţie se aplică şi la ferestrele pronaosului.

Uşa de intrare în pronaos este ca la toate bisericile mari, încă din vremea lui Ştefan cel Mare, cu nervuri de profil gotic în arc frânt, — aicea şi în acoladă — cu o ramă exterioară şi una interioară, dreptunghiulare. (fig. 720 şi 792).

Colonetele profilaturii se reazămă pe soclu prin unele baze mici ornate. Inovaţia aici sunt cele trei rozete de deasupra primei rame interioare şi mica cornişă de deasupra uşii, element ce-l vom vedea foarte răspândit şi la exterior şi care are de sigur originea lui în cornişele lintele ce se văd în bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea precum şi la unele ferestre şi uşi ale clădirilor anexe ale mănăstirilor.

Forma actuală este mai redusă şi se prezintă prin aşezarea şi toată înfăţişarea ei ca un ornament fără rost constructiv şi deci ca ceva nou.

Pardoseala bisericii este aşezată la nivele foarte diferite. Şase trepte la Sud, una la Nord, duc din afară în pridvor, trei din pridvor în pronaos, două de acolo în naos iar trei spre altar; deci urcare continuă din afară până la altar.

In exterior biserica are un aspect foarte deosebit de cele din veacul al XVI-lea. Faţada e împărţită în panouri prin nişte contraforturi puţin pronunţate şi cu două eşituri — două lezene — cu un mic relief, şi care sus, sub streaşină, sunt legate printr'o friză de mici arcaturi, în multiplă acoladă, rezemate pe console.

Dedesubt,— ceva mai în retragere — e un alt rând mai simplu cu picioare lungite, rezemate pe console mai simple.

Asemenea contraforturi sunt în număr de trei pe fiecare latură, unul la altar în axă, şi unul la pridvor. Sunt întărite mai mult pentru ornamentare decât pentru a folosi prin alte mici contraforturi care se urcă cam până la nivelul inferior al ferestrelor.

Scobitura sânurilor laterale nu se înseamnă prin nimic în exterior, contraforturile ce aici compensează micşorarea grosimei zidului nedeosebindu-se întru nimic de acelea care sprijinesc arcul transversal al pronaosului.

O cornişă împarte faţada în două ca la Galata, dar această cornişă are aici tot aspectul frânghiei întoarse când la dreapta când la stânga — ca şi torsadele din interior. Jos un soclu înalt şi profilat înconjoară toată clădirea.

Ferestrele naosului şi ale pronaosului, cu deschizături în acoladă, se aseamănă cu ferestrele naoselor din vremea lui Rareş. Sunt prinse într'un chenar dreptunghiular împodobit cu baghete încrucişate la colţuri. Deasupra şi dedesubt sunt cornişe în felul celei deja descrisă deasupra uşii de intrare.

Ferestrele pridvorului, ceva mai mari, în arc frânt, de un gotic nu prea corect, înrâurit de Orient, au o împodobire gotică, care amestecă

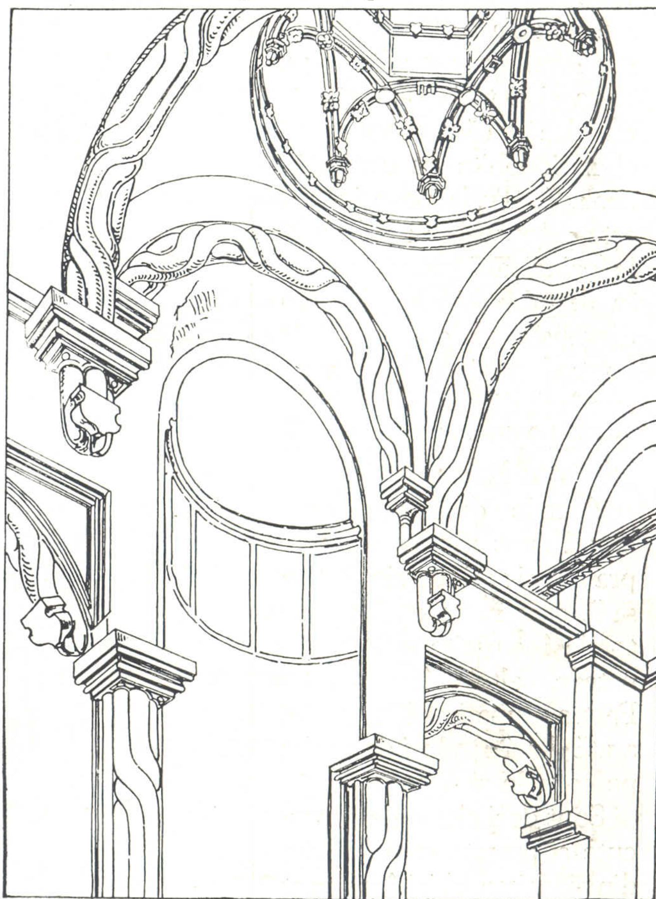

Fig. 31. — Dragomirna. Interior. (cl. C. M. I.) (după Analele Arhitecturei)

raionantul cu flamboiantul; menourile ce le împărţeau în două azi au dispărut.

Uşile de intrare în pridvor sunt ceva mai simple dar tot cu o profilatură gotică; sunt şi ele în acoladă. Deasupra lor, într'un chenar de un gotic mai decadent se văd icoane zugrăvite. Şi aici sunt cornişe aşezate deasupra acestor rame.

Faţada se închee sub streaşină, printr'o cornişă simplă, puţin proeminentă, dar care a fost lărgită ulterior, probabil într'o epocă recentă, atuncea când s'a schimbat şi forma primitivă a învelitorii. Episcopul Vorobchievici, în broşura

sa [1]) spune că la cornişă este un alt brâu încolăcit, dar că a fost acoperit cu tencuială la 1855.

Actualmente, învelitoarea, — care a fost fără îndoială, de forma cunoscută moldovenească — este în două ape, joasă, încheiată la Vest şi Est, pe pridvor şi altar, prin părţi conice, sau mai bine zis, piramidale, aproape la fel la aceste două extremităţi ale bisericii.

Turla, înaltă şi relativ îngustă se înalţă pe o triplă bază ; cea de jos, care acuma de abia se zăreşte eşind din învelitoare, e pătrată ; a doua şi a treia sunt stelate cu câte douăsprezece laturi şi împodobite cu ocniţe în acoladă. Turla propriu zisă este octogonală ; are în axele principale patru ferestre în dreptunghiu lungit ; în diagonale se găsesc micile contraforturi ce le cunoaştem încă din vremea lui Ştefan cel Mare şi din aceea a lui Petru Rareş.

Arcade duble pe fiecare latură sunt rânduite deasupra lor, şi mai sus vine o torsadă care înconjoară turla ; torele încolăcite sunt unele netede, altele împodobite. Partea superioară a turlei arată două rânduri de ocniţe pe console şi o cornişă.

Sunt deci elemente cunoscute şi aşezate cum le ştim din vechime. Aici însă sunt toate de piatră sculptată şi cu o profuziune de ornamente aşezate ori unde a fost cu putinţă, ajungând astfel să acopere liniile construcţiei şi dând acestei frumoase arhitecturi ceva neclar, neliniştit şi nepotrivit cu faţada corpului bisericii.

Nici o piatră n'a rămas neîmpodobită.

Sunt, mai cu seamă, rozase de diferite mărimi, rotunde şi pătrate, care amintesc pe cele care împodobesc nervurile bolţilor interioare şi care înseamnă interiorul ocniţelor ; sunt înşiruite pe contraforturi şi ocupă toate planurile rămase libere.

Actuala învelitoare de tablă n'are nici panta, nici formele celei vechi.

Părţile laterale ale soclurilor stelate rămase neornate, arată prin această lipsă de împodobire că la început aceste părţi nu se vedeau ; se poate recunoaşte care era vechea pantă ; coama era mai ridicată, cornişa bisericii fiind la început mai puţin proeminentă şi baza pătrată a turlei era mai liberă, iar nu ca acuma aproape cu totul îngropată în învelitoare.

Este aproape sigur că şi aici trebue să fi fost forma caracteristică a acoperişurilor moldoveneşti. Se vede, printre zugrăvelile interioare, un

Fig. 32. — Dragomirna. Interiorul pronaosului (cl. C. M. I.) (fot. N. T.)

[1]) I. Vorobchievici, *loc citat*, pag. 20.

sfânt, Sfântul Pimen, ţinând în mâinele sale o biserică cu un astfel de acoperiş, care lasă bine liberă baza turlei , dovadă că această formă era ceva obişnuit când biserica a fost zugrăvită.

Această extraordinară împodobire a turlei, pe lângă relativa simplicitate a corpului bisericii, ne duce la gândul că în ideile arhitectului fusese ca şi restul faţadelor să primească o ornamentaţie de acelaş fel (precum s'a făcut mai târziu la Trei Ierarhi din Iaşi). Timpul şi mijloacele au lipsit.

unde s'a mutat în schimb unul dela Dragomirna din 1675 [1]), (dar care acuma nu se mai vede acolo).

Proporţiile acestei biserici es din cele obişnuite. Raportul înălţimii către lărgime este surprinzător de mare, atât în afară cât şi înăuntru.

Avem în pronaos 16.60 m. înălţime pentru o lărgime de 6.80 m.

In naos H=13.30 m. la cheea arcurilor mari, pe 6.80 m. lărgime=b.

Inălţimea interioară a cupolei Pantocratorului este de 27 m.

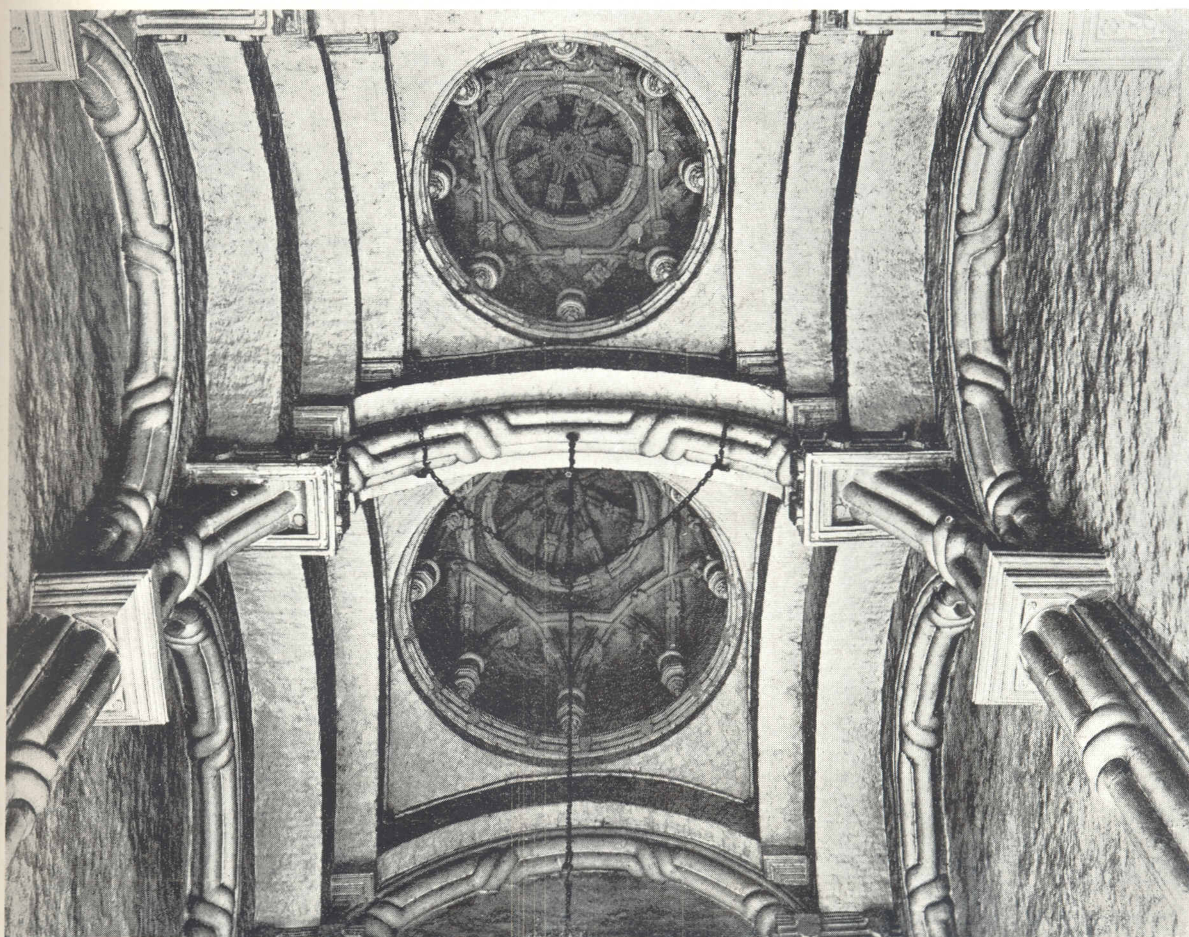

Fig. 33. — Dragomirna. Bolta pronaosului (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

Zugrăveala care mai acoperă zidurile şi bolţile naosului şi ale altarului este încă de o bună calitate ; străluceşte de aurul mult întrebuinţat şi este de un perfect efect decorativ. Comparaţia cu pronaosul şi pridvorul, care sunt acuma albe, arată cum pictura, prin împodobirea elementelor arhitectonice, atenuează ceeace este exagerat în formele lor, ca — spre pildă — aceste groase torsade aşa de mult întrebuinţate şi cam fără de măsură.

Iconostasul, de un frumos efect, şi care este din veacul al XVIII-lea, ar proveni de la Solca

In afară cornişa bisericii este la 18.20 m. şi aceea a turlei la 32 m., pe când lărgimea exterioară a bisericii (fără contraforturi) este de 9.60 m. Lungimea totală interioară L este de 31.60 m., iar cea exterioară de 35.50 m. (fără eşitura contraforturilor). Inălţimea totală, inclusiv crucea turlei, este de 42 m.

Avem deci raporturile $\frac{H}{b}=2$ şi $\frac{L}{b}=4,5$; iar

[1])Ep. Vorobchievici, *loc. citat*, p. 22.

în exterior, acel al înălţimii la cornişa către lărgime este de $\frac{18.29}{9.60} = 2$ (cifră rotundă) = A şi acel al înălţimii cornişei turlei către lărgime este de $\frac{32}{9.6} = 3,3$ (cifră rotundă) = B.

In interior înălţimea cupolei Pantocratorului este egală cu lungimea bisericii.

In bisericile lui Ştefan cel Mare şi ale lui Rareş raporturile nu sunt de cât :

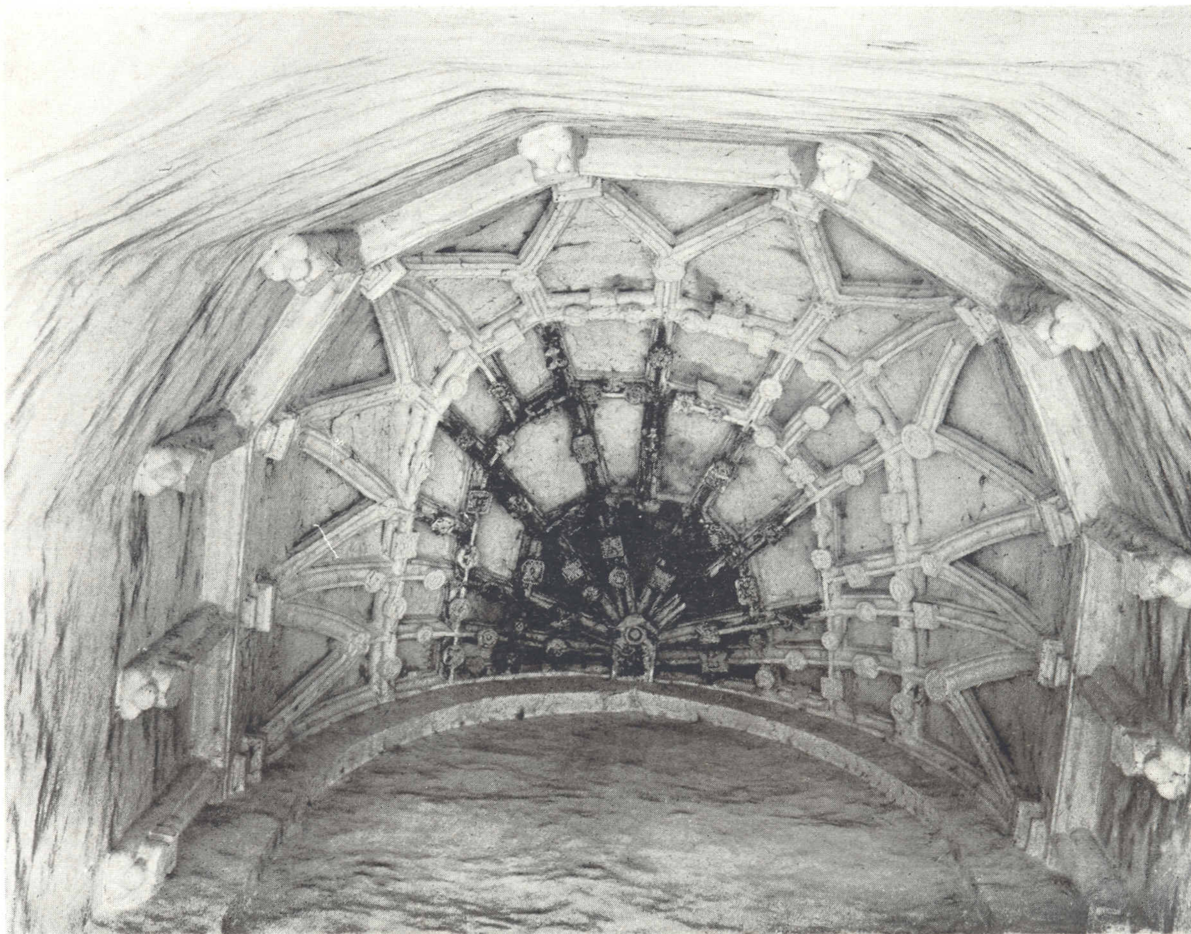

Fig. 34. — Dragomirna. Bolta pridvorului. (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

La Probota $\frac{H}{b} = 1.66$	iar A 1.15	şi B 2.30
La Sf. Gheorghe din Hârlău $\frac{H}{b} = 1.56$	1.3	2.7
La Neamţ $\frac{H}{b} = 1.56$	1.2	2.65

Grosimea zidurilor ajunge la 1.40 m. şi chiar la 2.00 m. socotind întărirea din dreptul ferestrelor.

*

Care pot fi izvoarele de unde ne au venit elementele noi ce le distingem la Dragomirna ?

Tendinţa spre înălţime — primul lucru ce izbeşte privitorul, era în spiritul arhitecturii moldoveneşti din veacul precedent. Este aici numai o exagerare a acestei tendinţe, dar nu ceva nou, pe când în decoraţie nu numai ca motive dar ca principii, sunt inovaţii, este un spirit nou.

Faţă de bisericile din veacul trecut observăm părăsirea faţadelor zugrăvite — părăsite într'adevăr şi la Galata, la Aroneanu, la Secu, dar la Dragomirna faptul e mai demn de însemnat căci biserica e de fapt, în liniile ei generale, după plan, continuarea şirului moldovenesc, pe când celelalte trei monumente citate mai sus, purced dintr'o altă înrâurire şi din alte principii.

Pe urmă, elementul nou cel mai însemnat este această frânghie împletită, această torsadă pusă în evidenţă ca un brâu, ca o cornişă mediană, care tae în două faţada după obiceiul bisericilor muntene, şi care se regăseşte peste tot şi în interior.

Motivul frânghiei împletite continuu sau discontinuu se regăseşte în mai toate regiunile

din Orientul apropiat, în Egipt, în toată partea asiatică de apus până în India; dar formele care sunt mai apropiate de ale noastre sunt cele din regiunile caucaziene, armene şi seldjucide, de unde au trecut şi în Turcia europeană. Exemple sunt numeroase [1]).

Acest motiv este, de altmintrelea, strâns înrudit cu aceste ornamente împletite, săpate în piatră, care împodobesc monumentele din toată regiunea est-mediteraneană din Caucaz până în Egipt, şi manuscriptele, mai cu seamă armene [2])

Prin această cale, ornamentaţii destul de vecine erau deja cunoscute şi introduse la noi. Intre altele putem cita chenarul pietrei de mor-

Fig. 35. — Miniatură dintr'un manuscris armenesc din veacul al XVII-lea (după Maclerc)

mânt al Oltei, mama lui Ştefan cel Mare şi cele ale unora de la Rădăuţi, unde mai mult desenată cu dalta de cât sculptat, vedem o împletitură destul de înrudită.

[1]) Cf. G. Balş. *Influences arméniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine.*

[2]) Vezi Macler, *Miniatures arméniennes* (1913). Miniaturi cu arhitecturi arătând unele împletituri aplicate ca motive decorative arhitecturale, cornişe, chenare (într'un manuscript copiat în 1615).

Idem. Macler, *Documents d'art arménien* (1924) manuscripte din veacurile ale XV—XVII cu chenare din împletituri din acelaş gen, înrudit cu ale noastre. (Vezi pl. LXXXII fig. 185).

Deasemenea în pronaosul dela Suceviţa o serie de scene zugrăvite în frescă au chenare cam asemănătoare.

Dar ca ornament arhitectural, cred că din regiunea monumentelor seldjucide între Konia şi Sivas şi regiunile armeneşti învecinate ne-a venit motivul de la Dragomirna şi cel de la Argeş, precum şi alte detalii de ornamentaţie tot de acolo au intrat în arta otomană.

La Argeş însă, frânghia este întoarsă în mod continuu şi în acelaş sens, ca o adevărată frânghie, pe când la Dragomirna torurile ce compun cablul sunt întoarse când la stânga, când la dreapta şi între fiecare întorsătură merg în linii drepte pe o distanţă oarecare.

O altă deosebire este că la Argeş această frânghie este de proporţie relativ mai potrivită, pe când la Dragomirna, cel puţin în interior, este o vădită disproporţie ; cablul e prea gros, „afară de scară", după expresia lui Choisy.

Deci, chiar dacă cornişa de la Argeş a putut da oarecare idee arhitectului Dragomirnei, nu este nici o copie, nici o adaptare, ci o altă înrâurire care s'a manifestat acolo.

Prin ce cale s'a făcut oare această transmisiune? Pentru Argeş bogăţia de ornamente arabe şi otomane, pe lângă cele caucaziene ne indică uşor prezenţa unui meşter cunoscător al artei din întreaga Asia Mică.[3]) .

Iar pentru Dragomirma, chiar dacă arhitectul nu este acela pomenit de tradiţie, totuşi este verosimilă ipoteza unui meşter care a putut lua contact cu arta regiunii din Asia Mică arătată mai sus, potrivindu-se ştiinţa sa cu gustul mitropolitului Anastasie, şi el artist şi caligraf, şi care cunoştea şi el, din manuscripte cel puţin, motivul frânghiei împletite.

Dar tot aşa de bine s'ar putea presupune ivirea unui meşter caucazian sau în curent cu ornamentica caucaziană şi anatoliană, venit prin nordul Mării Negre, sau chiar prin Rusia, unde înrâurile caucaziene şi în general orientale sunt aşa de însemnate[4]).

[3]) Cf. G. Balş, *loc. cit.*

[4]) In privinţa momentului ivirii frânghiei împletite, există totuşi un punct de întrebare şi o îndoială dacă într'adevăr Dragomirna este primul monument unde acest ornament al torsadei discontinui a fost executat în Moldova. Biserica episcopală din Roman prezintă acuma acest motiv pe nervurile pronaosului şi chiar la chenarul pisaniei. Intr'o lucrare precedentă [1]), având în vedere evidentele şi numeroasele prefaceri ce le-a suferit episcopia din Roman, am

[1]) G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea.*

Micile scuturi de aspect gotic ce le găsim așezate pe nervuri, pe console și pe cornișe au apărut deja în veacul al XVI-lea.

Dar așezarea lor era mult mai limitată și se făcea în locuri mai potrivite, mai raționale. Acuma se găsesc răspândite pe nervuri, fără ca nimic să justifice prezența lor afară de dorința de a le împodobi cât se poate mai mult.

Numeroasele rozete ce găsim, mai cu seamă la turlă, și care nu mai sunt bizantine, sunt în mare parte o înrâurire a Renașterii, sau mai bine zis a barocului. Se găsesc destule exemple în țările limitrofe, de unde ne-au putut veni. Altele sunt de motiv geometric și răspândite în multe țări și la Est și la Vest.

Dar principiul acoperirii fațadei — precum e la turlă — cu o rețea neîntreruptă de ornamente, împodobind fie care piatră, este o caracteristică care nu e nici bizantină, nici occidentală, ci orientală și mai special georgiană și rusească.

Acolada nu e un element nou ; e destul de răspândită în Moldova în cele două din urmă treimi din veacul al XVI-lea, dar la Dragomirna e răspândită cu profuziune. Se transformă prin multiple îndoituri și ajunge ca la strașina turlei să înfățișeze festoane. Suntem departe aici de acoladele gotice sau ale Renașterii și trebue căutată aici o înrâurire orientală sau rusească.

Printre elementele Renașterii găsim aceste mici cornișe care sunt așezate și deasupra și sub ferestre.

Reminiscență din gotic este chenarul ușii de intrare, care este foarte asemănător în privința compunerii și ca profil cu chenarele ușilor de intrare ale principalelor biserici din veacul trecut. Sunt și chenarele ferestrelor care înfățișează baghetele încrucișate, cunoscute de mai bine de un veac ; sunt nervurile pridvorului, sunt profilele banchinelor, contraforturilor și ale soclurilor.

*

Acest amestec de înrâuriri și de elemente noi cu cele vechi, pune și aici un punct de întrebare în ceeace privește arhitectul și rolul său.

Arhitectul străin, acest ipotetic Dima, a trebuit să primească pe lângă plan, pe lângă unele principii de boltire și o serie de elemente și de detalii care îi erau străine și care totuși a trebuit să le păstreze și să le amalgameze cu cele ce aducea el. Și în primul rând, această înălțime neobișnuită, nu prea putea să fie aportul unui arhitect meridional dintr'o regiune unde proporțiile sunt cu totul altele și, contrar celor dela Dragomirna, cu înălțimi mai reduse. Rolul acestui străin apare deci relativ modest și o altă voință a impus nu numai liniile principale ale clădirii dar și unele detalii.

Ne-am găsi deci și aici într'un caz analog cu acel al meșterilor gotici, cari încă din vremea lui Ștefan cel Mare și în tot veacul al XVI-lea veneau în Moldova, dar al cărui rol nu trecea mult peste acel al cioplitorului de piatră și nu prea era acel al arhitectului propriu zis, al așa zisului „maître de l'oeuvre".

Marea personalitatea a Mitropolitului Crimca trebue să fi fost aici un element determinant.

Un fapt analog s'a petrecut când arhitectul italian Fioraventi a fost chemat la Moscova pentru a construi biserica Adormirii Maicii Domnului din Kremlin (1475—79). Moscoviții i-au dat un program foarte precis ; trebuea să construiască după modelul bisericii Adormirii din Vladimir, unde a și fost trimes ca s'o studieze [1]).

*

Nici o pisanie nu deslușește anul zidirii acestei biserici. Numai din însemnările scrise de Mitropolitul Anastasie pe două tetraevanghelii ce le dăruește mănăstirii se poate conchide că în anul 1609, biserica mare, cu hramul Pogorârii Sfântului Duh, era deja făcută. [2]).

Inrâurirea bisericii din Dragomirna a fost însemnată. Solca o copiază într'un mod mai modest. Trei Ierarhi din Iași se inspiră și din principiile care au împodobit fiecare piatră din turlă și din ornamentația nouă : frânghia încolăcită, acolade, cornișe la ferestre, scuturi, rozase și celelalte.

O serie de alte biserici moldovenești vor adopta și ele multe din aceste împodobiri care devin caracteristice ale stilului moldovenesc din veacul al XVII-lea. Astfel Solca, Cetățuia, Golia Bârnova, Putna, Sf. Onofrei și altele multe.

Astfel Dragomirna, împreună cu Galata, au fost cele două monumente care au întipărit mai mult caracterele lor arhitecturii moldovenești

---

presupus că prezența torsadei este datorită unor transformări ulterioare.

Ar fi oarecum straniu ca un motiv ornamental care — precum vom vedea — trebuia să găsească o favoare așa de mare în Moldova și-o așa de mare răspândire încât să devie o caracteristică a artei ei, să se fi ivit la Roman și să fi rămas mai bine de o jumătate de veac fără a se mai întâlni într'altă parte. Chestiunea ar trebui cercetată deosebit pentru a putea ajunge la o concluzie definitivă.

[1]) Alpatov și Brunov, *Geschichte der altrussischen Kunst.* pag. 95 .

[2]) Kozak, *op. citat.*, pag. 16.

Fig. 36. — Burdujeni: Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

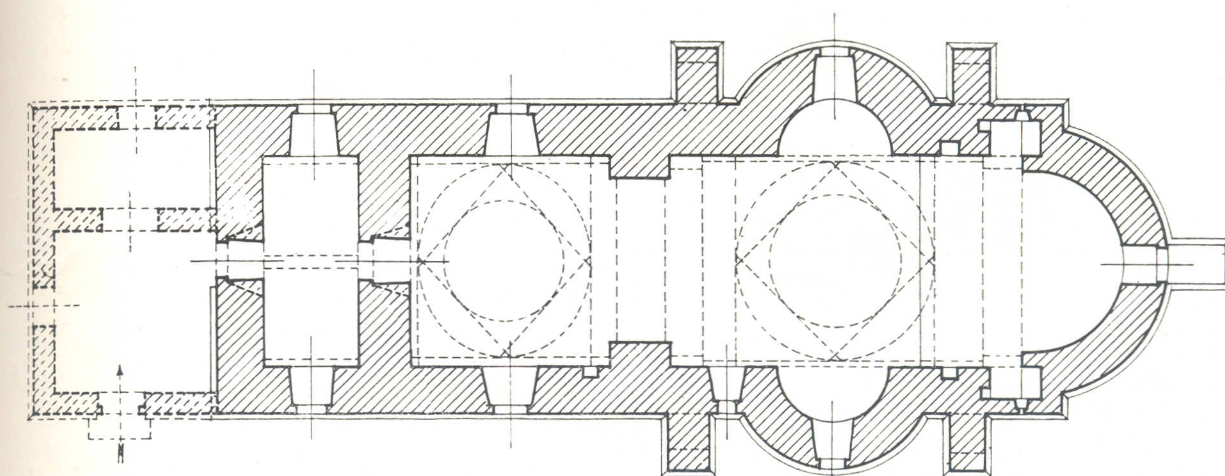

Fig. 37. — Burdujeni-Plan (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

din acest veac și care au dat prin combinația lor — nu tuturor bisericilor din acest timp, bine înțeles, dar majorității celor mai însemnate — stilul nou al acestei vremi.

BISERICA MĂNĂSTIRII DIN BURDUJENI

Această biserică este o amintire a celor din vremea lui Rareș ; se aseamănă cu Sf. Dumitru din Suceava vecină, dar în mai simplu.

la o singură fereastră a bisericii. Intrarea în pridvor și aceea ce de acolo duce în pronaos au și ele rame profilate.

O particularitate de însemnat e o mică ferestruică în zidul de miază-zi între absidă și contrafort, care — din această pricină — este ceva deplasat din locul său.

Fațada are firidele lungite și rândul de ocnițe ce împodobesc bisericile încă din vremea lui Ștefan cel Mare ; la turlă avem dispoziția de la Sucevița ; lipsesc însă contraforturile mici.

Fig. 38. — Burdujeni. Vedere

Restabilind în gând peretele scos dintre naos și pronaos, regăsim planul cel vechiu bine cunoscut.

Pridvorul este boltit în semicilindru tot ca Sf. Dumitru. Intrarea aici este în axă. Nu mai regăsim frumoasele chenare gotice dela Suceava; totul e mai modest și modificări ulterioare au mai distrus cea mai bună parte din ce era. Numai la turlă au mai rămas chenare de ferestre gotice și

La corpul clădirii, avem, pe lângă contrafortul mic de sub fereastra altarului și cele patru care proptesc naosul. Ele sunt acoperite cu simple dale. Zidăria lor arată straturi alternante de piatră și de câte trei rânduri de cărămizi, ca la Galata.

Contraforturile care, la Sf. Dumitru, sprijinesc colțurile din spre apus ale pridvorului, lipsesc la Burdujeni.

Soclul nu mai are nici un profil de piatră ci se termină printr'un rând de cărămizi speciale. [1])

Pe copertina micului contrafort de la altar se citesc următoarele slove :

KOS 1597 Bt. După o ipoteză a d-lui Iorga [2]), ar putea însemna numele lui Constantin Batiște Vevelli, — care ar fi fost ispravnic al clădirii, ctitorie a lui Toader Movilă, unchiu al lui Eremia Movilă.

Zugrăveala actuală e din veacul al XIX-lea iar iconostasul, destul de interesant, din 1785.

Fig. 39. — Dulcești. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Șt. Balș)

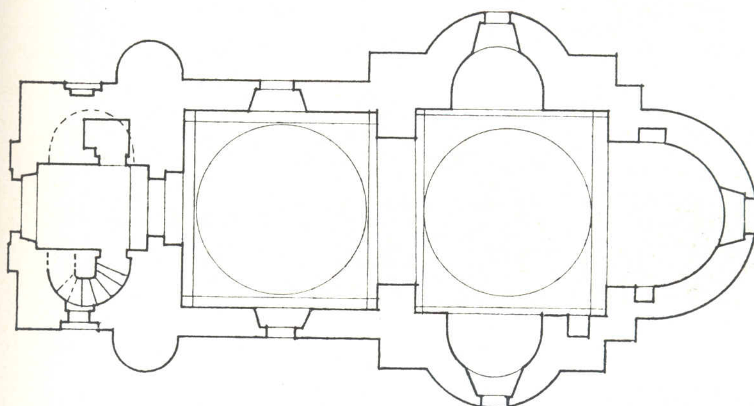

Fig. 40. — Dulcești. Plan (cl. C. M. I.) (rel. Arh. Șt. Balș)

DULCEȘTI (Roman)

Biserica din Dulcești a fost zidită în 1605 precum arată inscripția ce există și astăzi, de către marele paharnic Ioan Caraiman și soția lui Anastasia pe o temelie mai veche :

„In numele Tatălui și al Fiului, și al sântului Duh, Treimei cei Sânte și nedespărțite. Iată eu robul stăpânului Cristosului meu, Ioan Caraiman, mare paharnic, și Kneaghina mea Anastasia, am zidit acest templu întru lauda pogorârei sântului Duh, pe temelia cea veche aici în satul Dulcești, spre desufletția noastră și a copiilor noștri și a ctitorilor primitivi. S'a început și s'a săvârșit în zilele evseviosului Domnului nostru Ion Ieremia Moghilă Voevod, în anul 7113 (1605) Aprilie 26. Și s'a sevârșit la August 20. Și s'a sfințit cu mâna Tot-sfințitului Kyr Agathon Episcopul Romanului [3]) ".

E greu, acuma, sub haina unei modernizări din veacul al XIX-lea, de a recunoaște vechea biserică. Totuși dacă examinăm planul ei interior, nu vedem nici un motiv de a nu admite că sunt încă vechile ziduri în ființă. Mai mult chiar, mai observăm încă un detaliu destul de caracteristic pentru veacul al XVII-lea : este desaxarea sânurilor cu axa transversală a cupolei ; această particularitate destul de curioasă o întâlnim la Buciulești, la Budeștii-Ghica, la Bozieni, la Cârligi, la Deleni, la Sf. Atanasie dela Copou și la altele din acelaș veac.

Din cele șapte pietre de mormânt văzute și citite de Urechia [4]), nu mai sunt de cât trei ; s'a și început cioplirea cu daltă a ornamentației ce acoperea panoul central al pietrelor.

[1]) cf. fig. 835.

[2]) N. Iorga, *Sate și mănăstiri* p. 6.

[3]) V. A. Urechia, *Miron Costin*, II, pag. 594.

[4]) *Operile lui Miron Costin, II*, pag. 594.

Fig. 41. — Dulcești. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

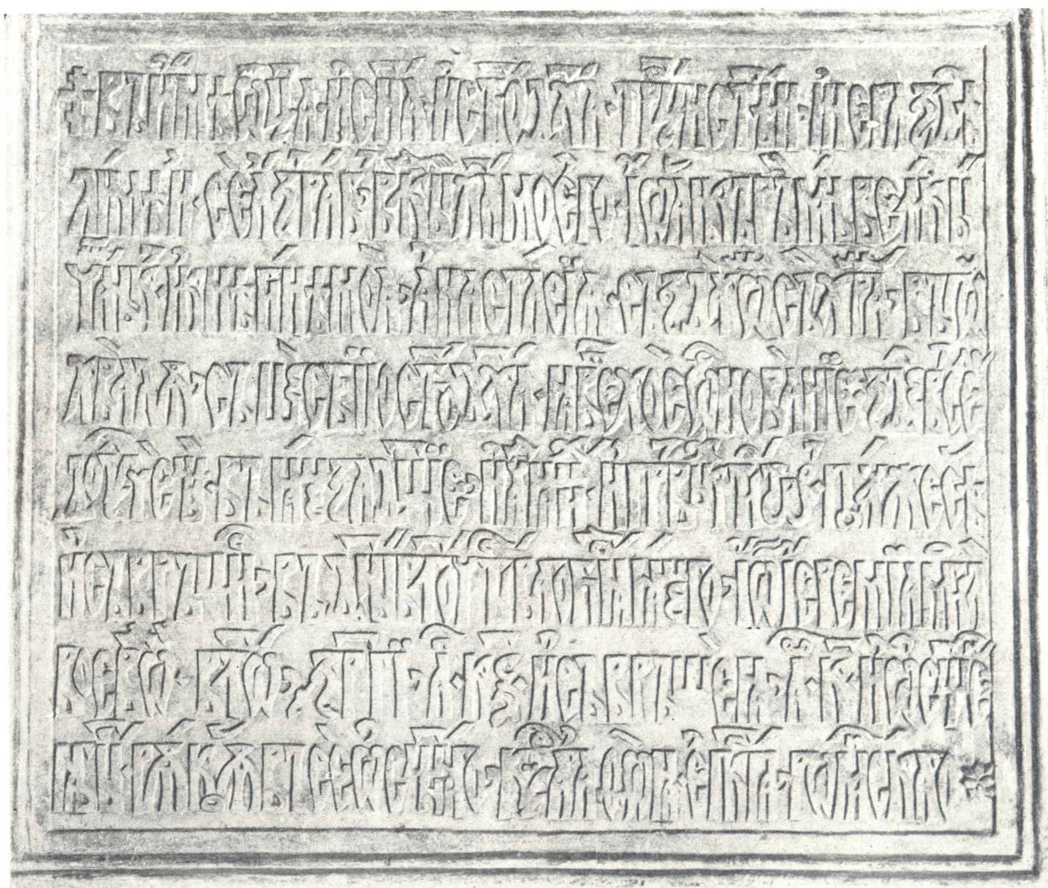

Fig. 42. — Dulcești. Pisania.

Deci patru care mai erau acolo în 1887 au dispărut precum dispar, din nefericire, zilnic, o mulţime altele.

ZAMCA

Am descris biserica acestei mănăstiri armeneşti în cartea în care am tratat despre bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea, căci data zidirii ei este nesigură. Totuşi ajunsesem la concluzia, admisă, cred, de mai toţi, că actuala clădire este din veacul al XVII-lea.

Voi repeta aici ce spusesem :

„După tradiţie, biserica ar fi fost ridicată, ceva înainte de 1551, de către un bogat armean, Agopşa. Şi într'adevăr, se găseşte în naos o

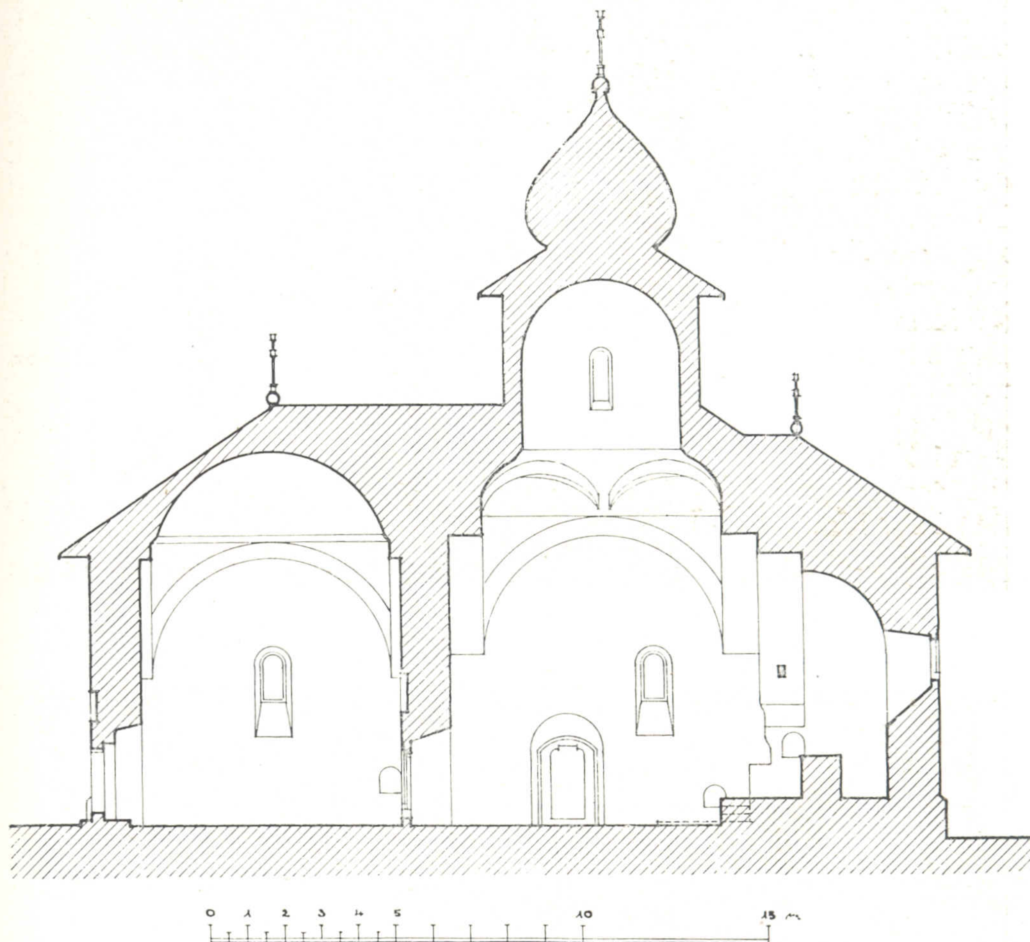

Fig. 43. — Zamca. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.)

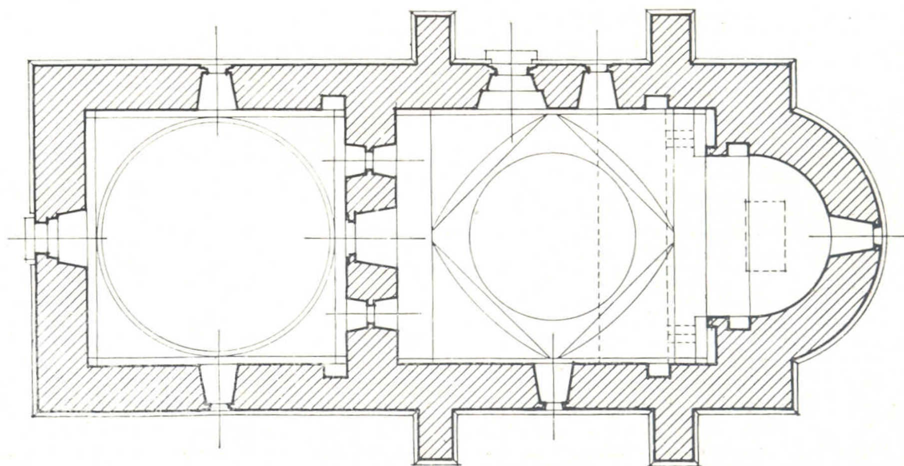

Fig 44. — Zamca. Plan (cl. C. M. I.)

piatră de mormânt care poartă inscripția următoare : „Această piatră de mormânt este a lui Agopșa, fiul lui Amira și care este ziditorul acestei sfânte biserici armeno-orientale, în anul 1000", ceeace corespunde cu anul erei noastre 1551.

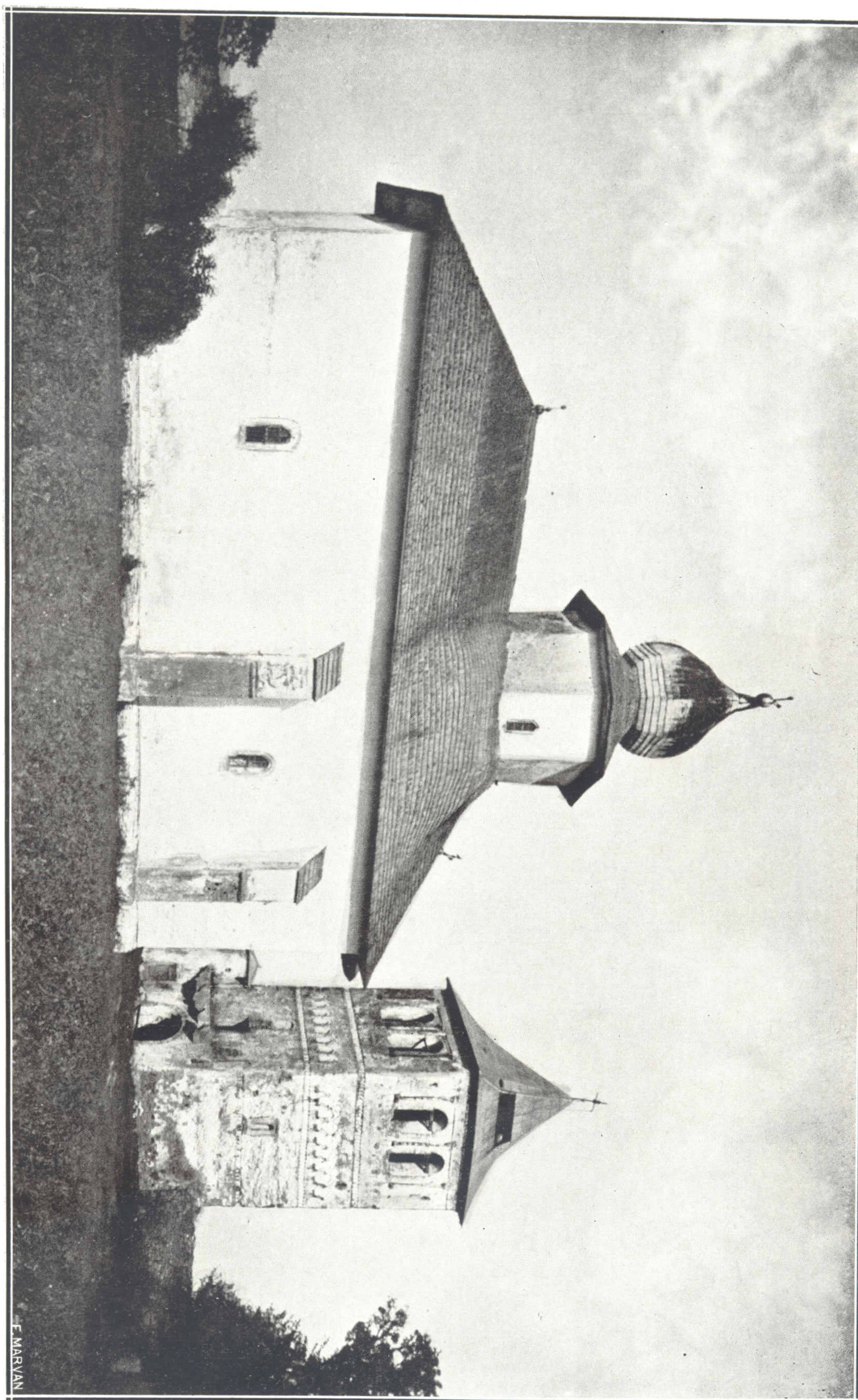

Fig. 45. — Zamca. Vedere (cl. C. M. I.)

Biserica se compune dintr'un naos cu absida mare şi un pronaos. Nu sunt nici sânuri laterale, nici pridvor. După obiceiul armenesc, sunt trei altare, cel mare şi două mici, în dreapta şi în stânga.

Boltirea este cea moldovenească, dar turtită şi stângace, ceeace se poate atribui unor prefaceri. Pe latura nord este o fereastră, care nu e în axa transversală a naosului şi o uşă, iar pe latura sud numai o fereastră (cel puţin acuma). Pronaosul e boltit printr'o calotă sferică. Uşa exterioară pe latura de vest are ca lintel o veche piatră de mormânt, iar uşa spre naos care este în axa, între două ferestre, are un chenar după tipul obişnuit al uşilor interioare, cu baghete încrucişate şi cu rozase mici în colţuri, tip cunoscut şi în veacul al XVI-lea şi în al XVII-lea, fără a fi deci o caracteristică.

Uşa de pe partea Nord dă direct în naos, ceeace se regăseşte aproape la toate bisericile armeneşti. Ea are un chenar dreptunghiular influenţat de clasic, dar de profil încă gotic.

In exterior biserica e foarte simplă. Ferestrele sunt aproape la fel, la pronaos şi la naos; sunt cu muluri simple şi uşor ogivale, cu o uşoară acoladă şi fără chenar dreptunghiular. Detaliile chenarelor, ale uşilor şi ale ferestrelor ne duc deci în veacul al XVII-lea.

Se ştie că bisericile armene din Suceava au fost dărâmate în timpul lui Ştefan Rareş, tocmai în 1551, anul morţii lui Agopşa, ctitorul bisericii.

Dacă într'adevăr, biserica era în fiinţă în acest moment şi a fost distrusă şi pe urmă refăcută, se mai naşte întrebarea până la ce punct a fost dărâmată.

Pe de altă parte, planul bisericilor armeneşti — cu toate că este în linii generale acelaş ca al bisericilor moldoveneşti — are totuşi unele deosebiri, încât din proporţiile ceva diferite în plan faţă de celelalte biserici ortodoxe din veacul al XVI-lea nu putem conchide sigur că sunt din altă epocă.

In rezumat ceeace pare mai verosimil este de a admite că biserica de azi e refăcută în veacul al XVII-lea (precum arată unele detalii) însă pe vechile fundaţii ale bisericii dinainte de 1551.

Şi această presupunere este cu atât mai plausibilă cu cât celelalte construcţii ale mănăstirii sunt din veacul al XVII-lea şi arată deci o însemnată activitate constructivă în acest secol.

Aceste clădiri sunt într'adevăr şi fără îndoială mai recente decât anul 1551".

Vom arăta la partea unde ne ocupăm de paraclisul acestei mănăstiri motivele pentru care credem că aceste clădiri sunt de sigur din veacul al XVII-lea.

*

O întrebare care ne-am putea pune este dacă biserica Zamcei a fost de la început făcută pentru cultul armenesc sau dacă, precum s'a spus [1]), i-ar fi fost cedat la o dată anumită.

Un argument ar putea fi că planul Zamcei e mai vecin de planul obişnuit moldovenesc mai vechiu, decât alte biserici armeneşti din Suceava. Şi Hacigadar şi Sfta Cruce (Sf. Simion însă nu) prezintă acest caracter special de a căuta să lărgească naosul, făcând arcurile mari longitudinale mai late decât cele transversale, în loc să-l lungească, precum e tendinţa moldovenească. Această deosebire se explică prin faptul existenţei celor două altare laterale ale bisericilor armene.

Cealaltă caracteristică armeană, intrarea laterală în naos, poate fi foarte bine datorită reconstruirii ulterioare a bisericii, reconstruire arătată prin diversitatea profilelor chenarelor, prin aşezarea ca lintel a unei pietre de mormânt la intrarea de Vest şi prin forma mai stângace, mai turtită, a arcurilor turlei naosului.

PARACLISUL ZAMCEI

Mănăstirea armenească Zamca din preajma Sucevei, în jurul bisericii descrisă mai sus [2]) are un zid de împrejmuire cu două intrări · una la partea de răsărit cu o clopotniţă pătrată, iar pe partea de apus o altă intrare, mai desvoltată şi la catul căreia este un mic paraclis. Mai sunt câteva încăperi, care pot servi de locuinţă, de magazie sau de sală de gardă.

O lungă descriere a acestui mic moment este de prisos, planşele ce le dăm fiind îndestulătoare pentru o bună înţelegere a lui.

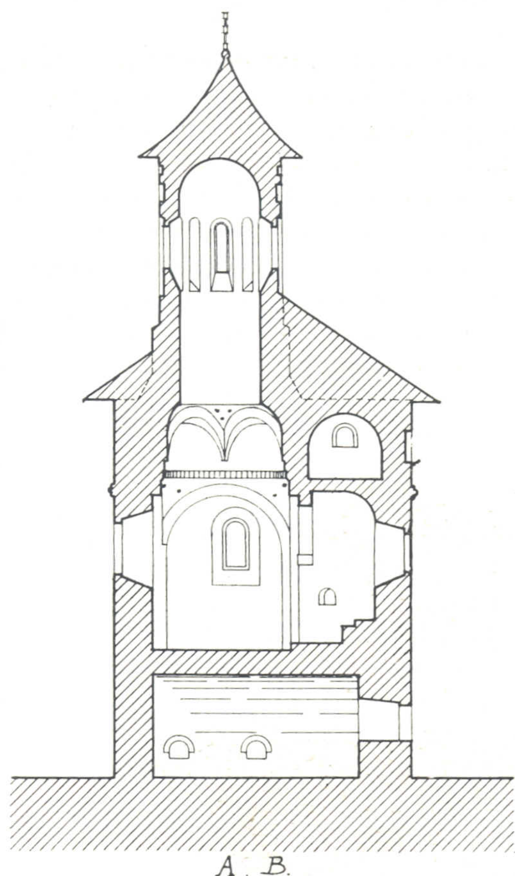
Amintesc numai ca în pendentivi se găsesc oale de rezonanţă şi că mai sunt rămăşiţe de fresci destul de interesante.

In exterior, la prima vedere, apare în mod evident faptul că clădirea nu este omogenă ci este compusă din două construcţii deosebite, alipite.

Insă această alipire este numai a părţilor su-

[1]) Polek, *Jahrbuch des Buk. Landes Museum*, 1901, pag. 54.

[2]) cf. şi B. C. M. Ist., 1928 pag. 171.

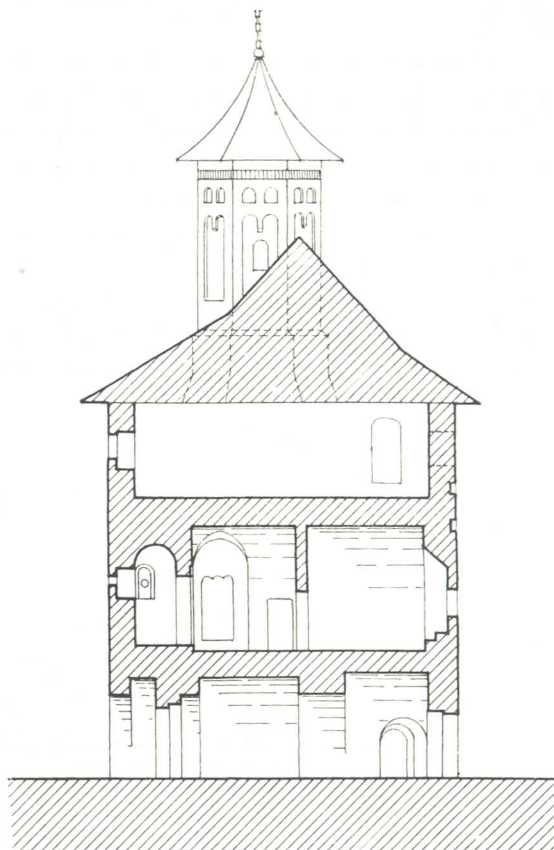
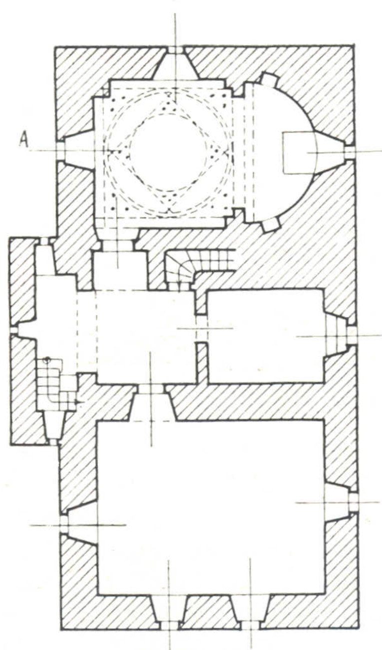

Fig. 46. — Paraclisul Zamcei. Secţiunea A. B.
(cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

Fig. 47. — Paraclisul Zamcei. Secţiunea C. D.
(cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

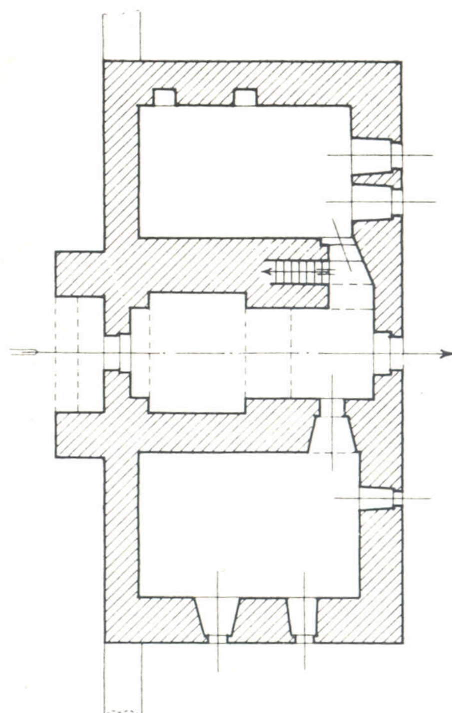

Fig. 48. — Paraclisul Zamcei. Planul etajului
(cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

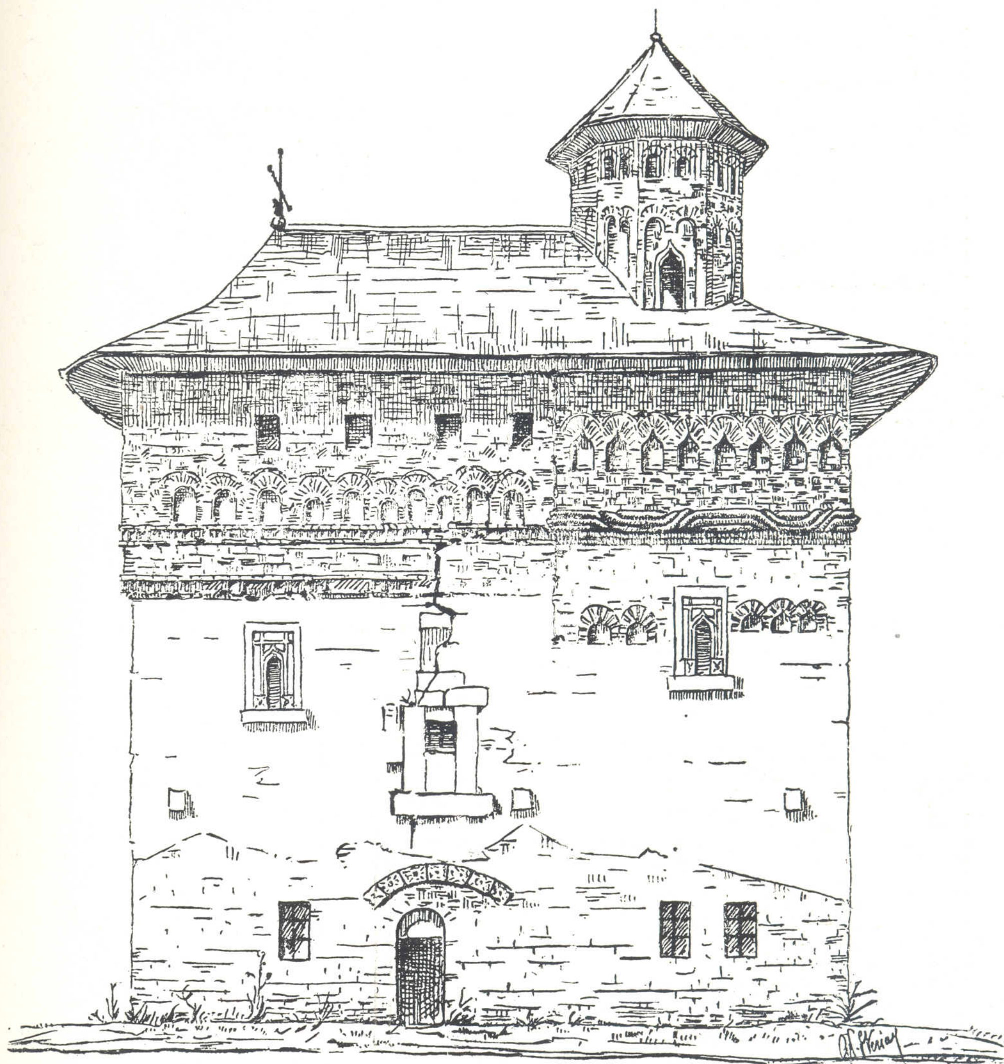
Fig. 49. — Paraclisul Zamcei. Planul parterului
(cl. C. M. I.) (rel. O Kania)

perioare. Clădirea primitivă se compune din parter şi un etaj ajungând numai până la înălţimea brâului de cărămidă, pe când partea spre Nord, unde brâul este de piatră şi în formă de frânghie răsucită, ca la Dragomirna — adică partea cu paraclisul — a fost de la început până sus cum se vede astăzi.

Se vede clar cum este întors acest brâu-torsadă sub noua zidărie adăogată pe partea de Sud; de altmintrelea şi modul deosebit cum este executată zidăria nouă arată unde începe adaosul.

S'a discutat asupra datei acestei construcţii şi Polek [1]), precum şi Romstorfer [2]) cred că poate fi din veacul al XV-lea, bazându-se pe prezenţa cărămizilor smălţuite colorate ce se găsesc sub şi deasupra brâului cu frânghia, precum şi la arhivoltele unora din ocniţele de mai sus. Acest soi de cărămizi smălţuite a fost, într'adevăr, întrebuinţat în vremea lui Ştefan cel Mare şi încă câtva timp mai târziu, dar nu este un motiv suficient ca să clasăm orice clădire ce va arăta asemenea cărămizi în această vreme, ori care ar fi caracterele sale celelalte.

La Aroneanu, spre pildă găsim ornamente de teracotă smălţuite, şi la biserica mică din Dragomirna, clădită în 1602 tot cărămizi smălţuite. Puţin ani mai târziu la Rădeana, vom regăsi de asemenea ornamente smălţuite.

Fig, 50. — Paraclisul Zamcei (după un desen al D-lui Arh. G. Sterian)

A fost la începutul veacului al XVII-lea o reluare a acestui mod de ornamentaţie. Pe de altă parte s'ar putea presupune că aceste cărămizi smălţuite au fost luate din dărâmăturile unor clădiri mai vechi. Ştim — cu multă probabilitate — că biserica principală a Zamcei a fost dărâmată — cel puţin în parte — la mijlocul veacului al XVI-lea.

In orice caz, prezenţa dintr'o parte a brâului în torsadă, ce apare pentru prima dată la Dra-

1) *Iahrbuch des Buk. Landesmuseum*, 1901, pag. 54.

2) Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, pag. 14.

gomirna, este — cred — un indiciu suficient pentru a aşeza construcţia acestei clădiri în veacul al XVII-lea. Şi chenarele gotice ale ferestrelor arată o acoladă pronunţată ca la Dragomirna şi bazele baghetelor lor sunt pătrate cu un ornament caracteristic în formă de frunze aşezate radial, ornamente ce regăsim şi înăuntru şi în afară pe boltarii porţii de intrare şi care se găsesc tot la începutul veacului la Solca, la Burdujeni, la Dragomirna la poarta de intrare.

Rândul de ocniţe de deasupra brâului, cu acolade ascuţite, imitează în cărămidă formele frizei de firide la Dragomirna. Şi ferestrele turlei au profile gotice în acoladă, dar tot cu rozete pătrate ca la ferestrele din faţadă.

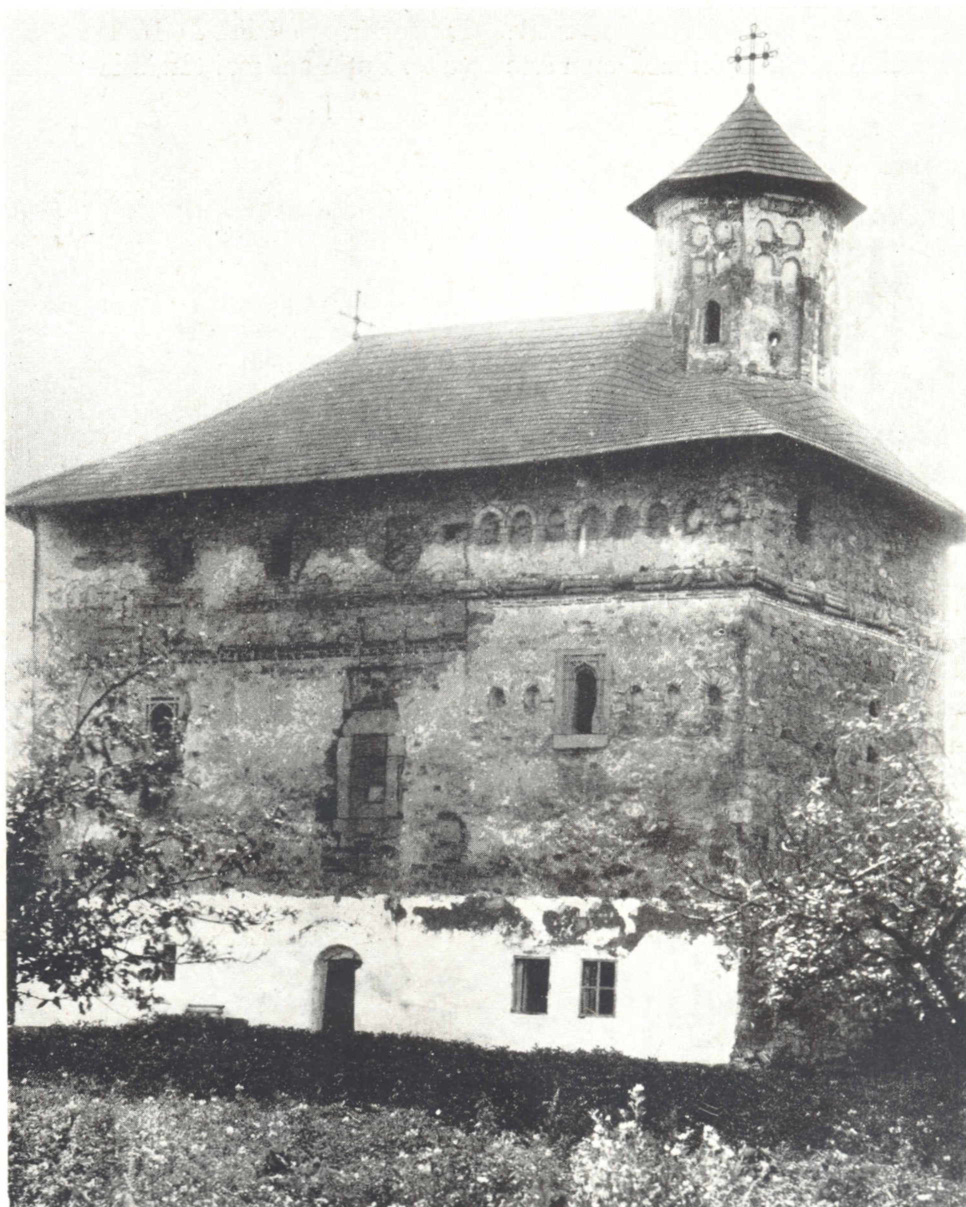

Fig. 51. — Paraclisul Zamcei. Vedere din curte.

Aceste argumente dovedesc cu prisosinţă ca clădirea cu paraclis este de la începutul veacului al XVII-lea, cam din vremea Solcei şi a clădirilor anexe de la Dragomirna.

Ar fi foarte verosimil de a admite că a fost înălţată odată cu reconstruirea bisericii şi deci a refacerii mănăstirii, indicată şi prin datarea din 1606 a turnului de Est, adică într'o epocă în care a fost o notabilă activitate constructivă la Zamca şi în general la bisericile armene din Suceava.

Partea adăogată e lucrată într'un mod mult mai stângaciu, şi nu arată prin caractere mai precise, care poate fi data construcţiei sale.

Fig. 52. — Zamca. Paraclisul. Vedere din afară (fot. L. B.)

SF. SIMION DIN SUCEAVA

Biserica armenească Sf. Simion, după o inscripţie modernă, ar fi fost zidită în 1513 de către un anume Donig. Totuşi din unele detalii, din unele asemănări cu Zamca putem crede că această ctitorie a lui Donig — dacă a existat — a dispărut şi că actuala biserică este într'adevăr de la începutul veacului al XVII-lea, cam dela 1600—1606 precum arată d-l Goilav [1]).

Planul este aproape la fel ca al Zamcei : un pronaos boltit printr'o mare calotă sferică şi un naos cu o turlă pe patru arcuri piezişe moldoveneşti. Precum şi la Zamca, partea de sub aceste patru arcuri este oare cum deformată ; la Sf. Simion găsim o formă aberantă, un fel de nişe sferice în loc de pendentivi obişnuiţi.

Peretele de separaţiune a naosului dinspre pronaos a fost scos, dar o prăbuşire recentă a silit să se zidească un arc nou de susţinere alături. Un alt arc spre altar pare şi el adăogat.

Ca şi la Zamca, avem o intrare în pronaos în axă, pe partea de apus, cu un chenar gotic simplu, ca la unele uşi secundare de biserici din veacurile trecute, tocmai cum e la Zamca. Tot ca acolo şi la celelalte biserici armeneşti din Suceava, Iaşi şi Roman, este o intrare laterală

[1]) Goilav, *Bisericile armene de prin ţările române în Revista p. Ist. Arh. şi filologie*,, XII, I, p. 105.

[2]) Cf. Polek, *Jahrbuch des Buk. Landesmuseum*, 1901.

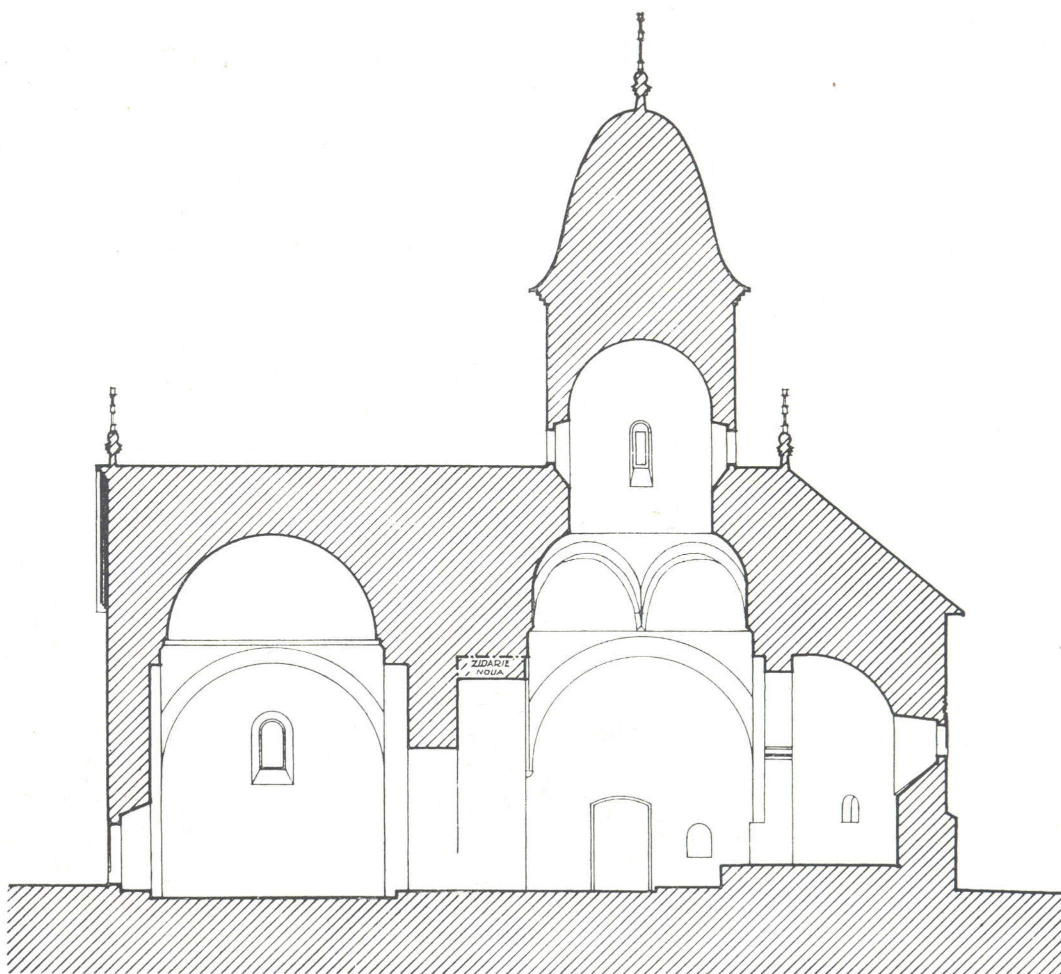
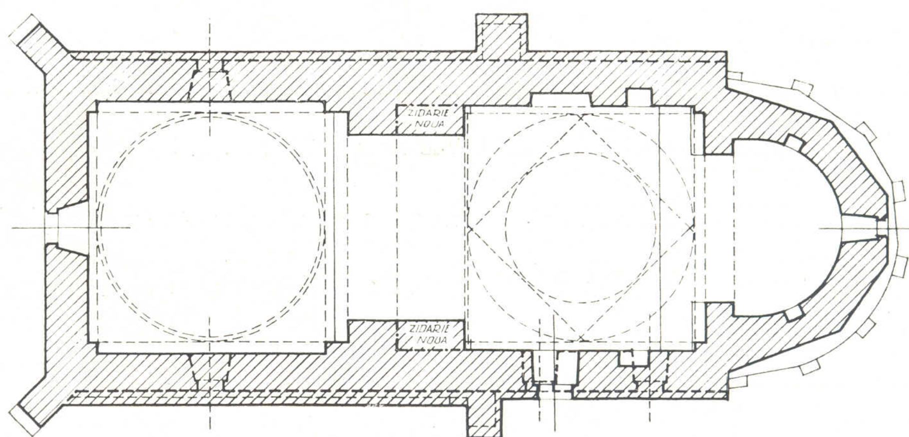

Fig. 53. — Sf. Simion (Suceava). Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

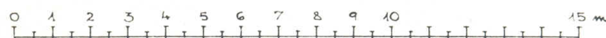

Fig. 54. — Sf. Simion. Plan (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

Fig. 55. — Sf. Simion. Vedere (cl. C. M. I.)

dând direct în naos. Ceva mai sus sunt două ferestre. Dacă au fost ferestre pe partea Nord, ele sunt acuma zidite.

Ca Zamca, Sf-ta Cruce şi Hacigadar, Sf. Simion e fără sânuri.

In exterior numai perechea de contraforturi care sprijineşte arcul vestic al naosului e ca la Zamca ; celelalte sunt altmintrelea aşezate. Incă o altă pereche sprijineşte colţurile de apus ale bisericii.

Altarul, poligonal în exterior, e sprijinit pe o parte din înălţimea lui de un zid întărit de mici contraforturi de o construcţie mai recentă.

Turla este octogonală şi scundă ; o fereastră, sus, cu o deschidere în acoladă, are un chenar de baghete încrucişate, împodobit cu denticule şi cu o bază cu o floare într'un pătrat ca cele văzute la Dragomirna şi aşa de răspândite în tot veacul al XVII-lea, mai cu seamă pe bolţarii porţilor. O altă fereastră spre Nord are un simplu profil în acoladă.

Ca şi la Sf-ta Cruce se mai găsesc

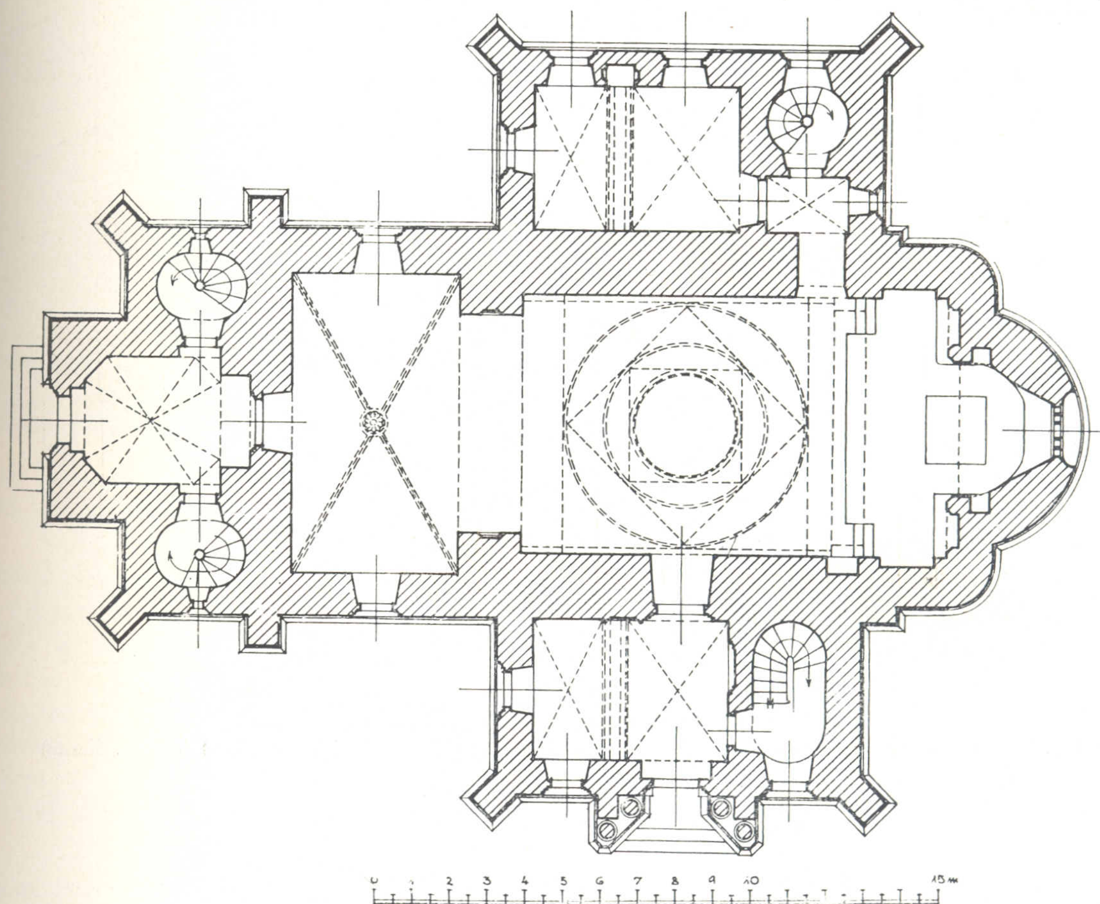

Fig. 56. — Biserica armenească din Roman. Plan. (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

Fig. 57. — Biserica armenească din Roman. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

şi la Sf. Simion, în tinda de lemn şi în jurul bisericii, interesante pietre de mormânt.

BISERICA ARMENEASCĂ DIN ROMAN

Această biserică a fost zidită din piatră la 1609 [1]).

Pe peretele despre apus se află o inscripţie : „Cu darul, mila şi voinţa lui Dumnezeu, a tot ţiitorul, şi pentru slava născutului din el, în aceste vremuri rele Dumnezeu a ales un om bun,

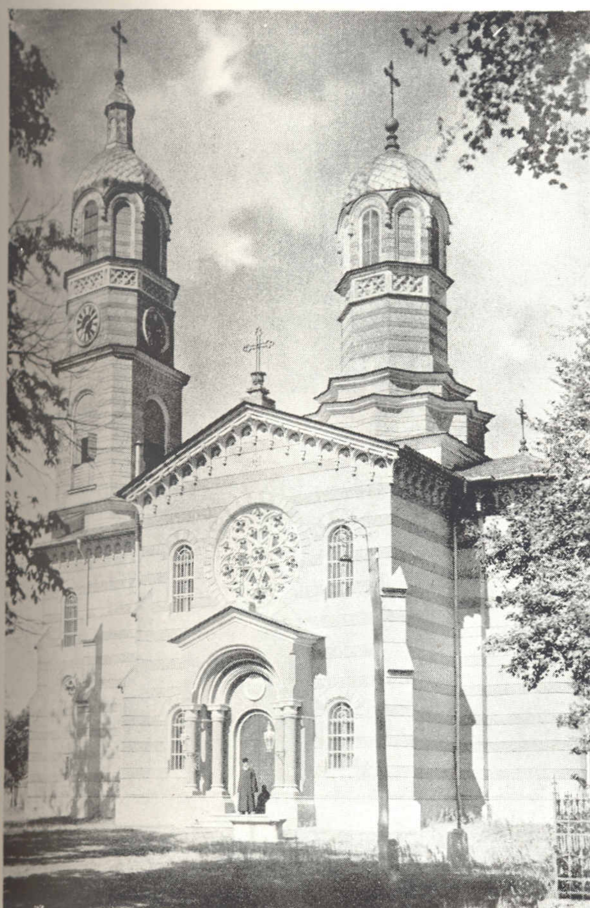

Fig. 58. — Biserica Armenească din Roman. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

cu numele Agopşa, care a zidit acest templu, dându-i numele de Sf. Maria, pentru pomenirea sufletului său şi a soţiei sale dag. Muhala, pentru părinţii săi, baron Vartan şi Takuhia, a fiilor săi, baron Vartan, Tomşa şi baron Donic, şi a fiicelor sale Meluşa şi Dolvath. Era arm. 1058 Sept. 16. Preotul Bisericei Haciadur. [1])".

La 1868, adaogă Goilav, s'a făcut bisericii o reparaţie radicală pe dinăuntru şi pe din afară, cu anexele, clopotniţă, veşmântar şi pridvor.

Biserica de azi este, deci, cea refăcută la 1868 şi astfel prefăcută încât este foarte greu de a regăsi ceace este din vechime.

Nici în plan, nici în secţie nu regăsim formele obişnuite ale secolelor trecute, doar numai arcurile moldoveneşti piezişe, de două ori repetate ca la Zăhăreşti, la Galata şi la biserica armenească din Iaşi, ar putea fi o urmă din vechea clădire şi în acest caz şi zidurile principale ar fi cele vechi.

[1]) Goilav, *Bis. armene de prin ţările române în Rev. p. Ist. Arheol. şi şi filologie*, XII, pag. 111.

BISERICA ARMENEASCĂ DIN IAŞI

Biserica armenească din Iaşi ar fi, după tradiţie, din veacul al XIV-lea. Dar de sigur că sub forma ei actuală, e mult mai recentă, fără a vorbi de transformările ce le-a suferit în veacul al XIX-lea.

Din comparaţia planului cu biserica armenească din Roman, construită în 1609 şi foarte schimbată pe la 1868, se vede o evidentă înrudire : mai cu seamă dubla aşezare de arcuri moldoveneşti la baza turlei naosului este de însemnat.

Această dispoziţie, ce am văzut-o la Zăhăreşti în veacul al XVI-lea, a reapărut la Galata în 1584. Dacă, deci, această construcţie la Roman este o rămăşiţă a lucrărilor dela începutul veacului al XVII-lea, am fi oare cum îndreptăţiţi a socoti că şi biserica armenească din Iaşi e din aceaşi epocă, când se pare că a fost în Moldova o specială activitate constructivă din partea Armenilor.

DIMĂCHENI (Jud. Dorohoi)

Biserica din Dimăcheni a fost zidită de hatmanul Isac Balica, în primii ani ai veacului al XVI-lea [2]).

Astfel spune o inscripţie aşezată la 1842 pe pridvorul adăogat ; tot astfel arată pomelnicul — care trebue să fie copiat după unul vechiu — ce aşează îndată după Ştefan Vodă (Tomşa) pe Isac. Isac Balica a avut moşiile dinprejur, [3]) încât e foarte probabil că tradiţia, care-i atribue zidirea bisericii, este adevărată.

[2]) 1610— după inventarul Mitropoliei Moldovei, în orice caz inainte de 1622, data confiscării moşiilor lui Isac Balica de către Ştefan Tomşa.

[3]) Ungureanu, *Mănăstirea Hangului*, pag. 17.

Fig. 59. — Biserica armenească din Iaşi. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

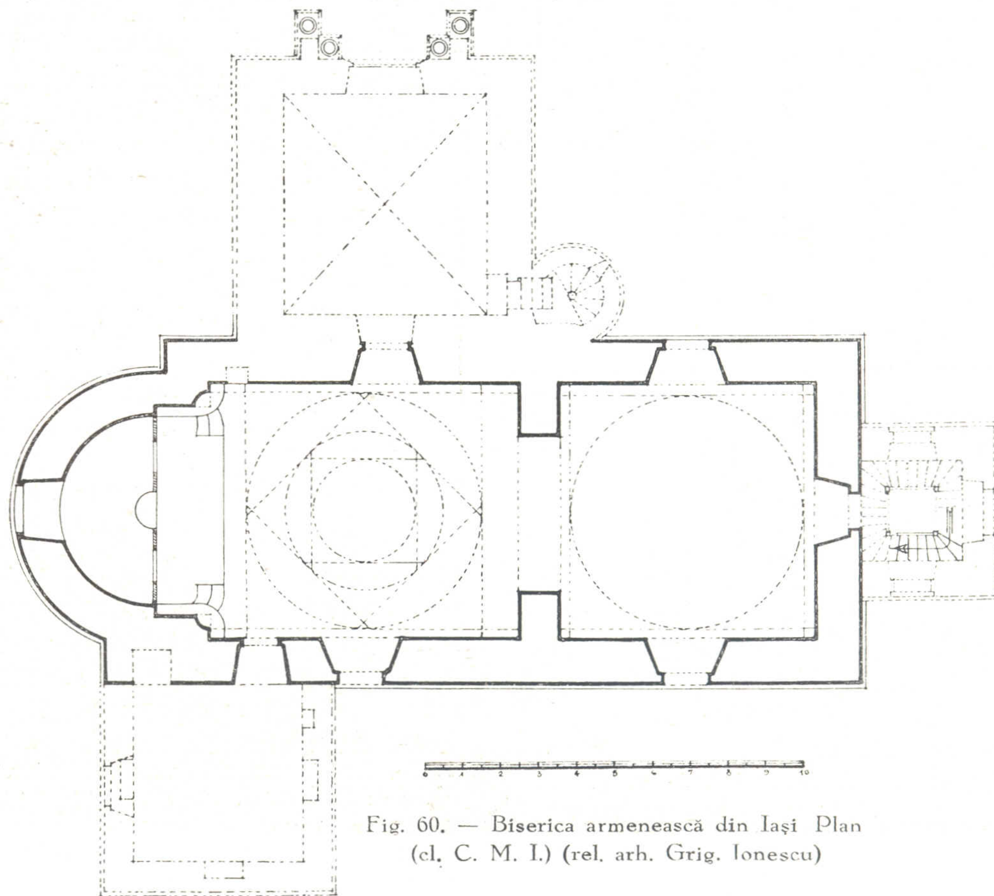

Fig. 60. — Biserica armenească din Iaşi Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

Fig. 61. — Biserica Armenească din Iaşi. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. S. P.)

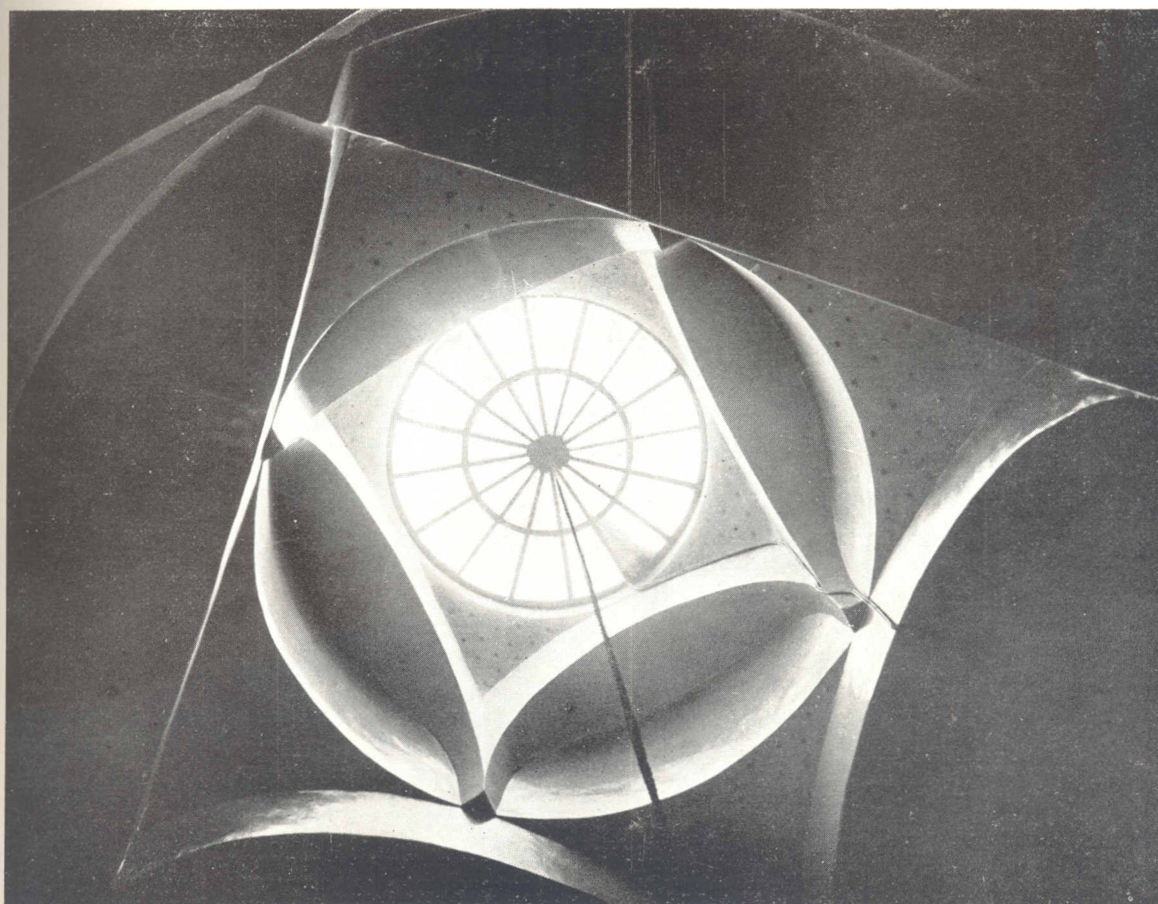

Fig 62. — Biserica Armenească din Iaşi. Bolta naosului (cl. C M. I.) (fot. S. P.)

Fig. 63. — Dimăcheni. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Șt. Balș)

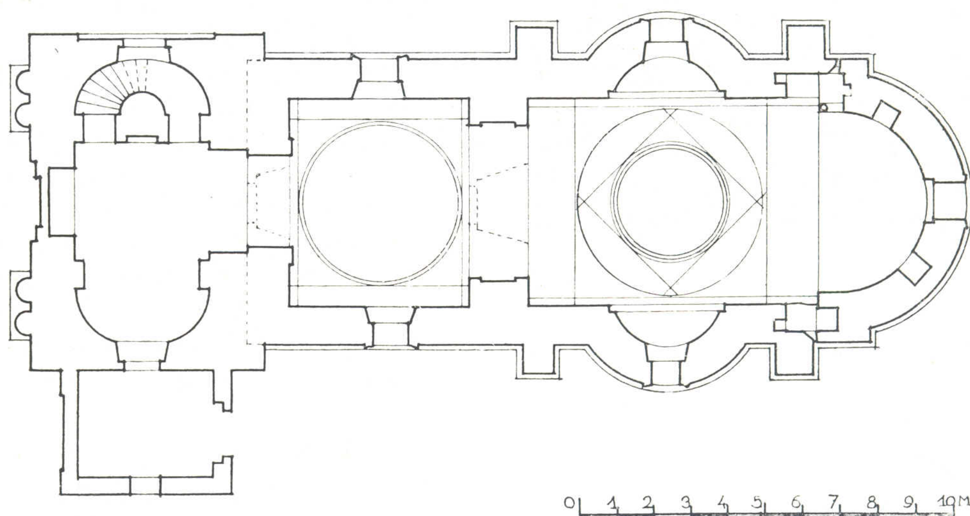

Fig. 64. — Dimăcheni. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Șt. Balș)

In orice caz, detaliile de arhitectură ale clădirii, confirmă această dată.

Pe lângă trăsăturile obișnuite ale arhitecturii moldovenești, găsim arhivoltele reintrate în planul zidului și la biserică și la turlă, ceeace datează monumentul după Galata. Imediat deasupra soclului vedem un rând din acest caneluri ce le-am găsit, începând cu Aroneanu, la o serie de biserici din prima jumătate a veacului al XVII-lea (cf. Ioan din Siret, Maica Domnului din Ițcanii vechi, Nicoriță, Socola, și, sub o formă vecină, la Rădeana, Buciulești, Mirăuți) toate datate sau grupate printr'o serie de alte caractere în această epocă.

Aceste caneluri erau mai lungi înainte, cam de un metru (după o comunicare a unui bătrân din localitate); acuma nu mai au decât 48 cm., restul fiind îngropat într'un soclu nou. .

Şi la soclurile turlei se văd asemenea caneluri.

Acoperişul actual e mai înalt acuma decât cel primitiv, fiind şi zidurile mai ridicate. Liniile vechi însă se văd încă foarte bine.

O reparaţie la 1842, când s'a făcut şi clopotniţa cu un pridvor, a făcut oarecare schimbări. S'a scos şi zidul dintre naos şi pronaos şi acel al intrării dintre noua clopotniţă şi pronaos. De

Fig. 65. — Dimăcheni. Vedere (cl. C. M. I.)

asemenea s'a modernizat ciubucăria după gustul zilei.

SF. NICOLAE DIN SUCEAVA

După pisania ce se găseşte încastrată în zid, biserica a fost zidită, sau poate numai reînoită, în 1611.

„Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh s'a început şi s'a făcut acest hram în numele ierarhului Sf. Nicolae şi l-a înoit Pan Nicoară Prăjescul Vel Vistiernic şi kneaghina lui Maria şi copiii lor în anul 7119".

Kozak, din cuvântul „ponovi" = a reînoit, conchide că a fost o biserică mult mai veche, căci, zice D-sa, nu se simte nevoe de reînoire de cât după un timp destul de lung.

Se poate răspunde că aceasta depinde de evenimentele petrecute şi dintr'altă parte nu se pot totdeauna interpreta ad litteram cuvintele unei inscripţii.

In orice caz, după înfăţişarea actuală, clădirea nu pare a fi mai veche de cât începutul veacului al XVII-lea.

Planul nu prezintă nici o caracteristică deosebită, în ceeace priveşte naosul şi pronaosul. Pridvorul cu turnul-clopotniţă se potriveşte cu ceeace cunoaştem din veacul al XVII-lea; dar o anomalie este boltirea altarului care are o formă unică în ţară.

Se poate face o comparaţie cu altarul paraclisului mănăstirii Sf. Gheorghe tot din Suceava E o încăpere dretunghiulară, boltită în semicilindru. Această formă se vădeşte şi în exterior ; colţurile, însă, fiind foarte rotunjite, impresia este a unei abside semicirculare obişnuită, dar deformată.

In bolta pronaosului se văd găuri de oale de rezonanţă. Tot în pronaos se găseşte, într'un colţ, o cămăruţă neobişnuită. Să nu fi fost cândva o intrare la scară, care acuma porneşte din pridvor? Sau a fost adăogată ulterior, cum ar putea arăta eşitura ce se vede în exterior ; şi, dacă această construcţie a fost făcută pentru intrarea scării, se naşte presupunerea că tot turnul clopotniţei a fost adăogat după epoca primei construcţii. Biserica fiind bine tencuită şi spoită, nu se pot vedea urmele unor eventuale racordări de zidărie.

Şi în această biserică, s'ar părea că a fost un perete despărţitor între naos şi pronaos.

In interiorul turlei Pantocratorului, foarte lungită, se văd două inele de cărămizi în zimţi, cum este unul la Maica Domnului din Iţcanii vechi.

In afară, biserica are la înălţimea ferestrelor un brâu de cărămizi în zimţi, iar mai sus un mic budin ; sub straşină vine un rând de ocniţe cu arhivoltele reintrate în raport cu planul zidului.

La fel şi la clopotniţă.

Afară de contraforturile mari se mai văd şi altele — adăogate — sub ferestrele naosului.

Ferestrele, cu chenare unele dreptunghiulare şi altele circulare sus, sunt de formă gotică ; a-

---

[1]) Kozak, *Inschriften*, p. 144.

Fig. 66. — Sf. Nicolae-Suceava. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O Kania)

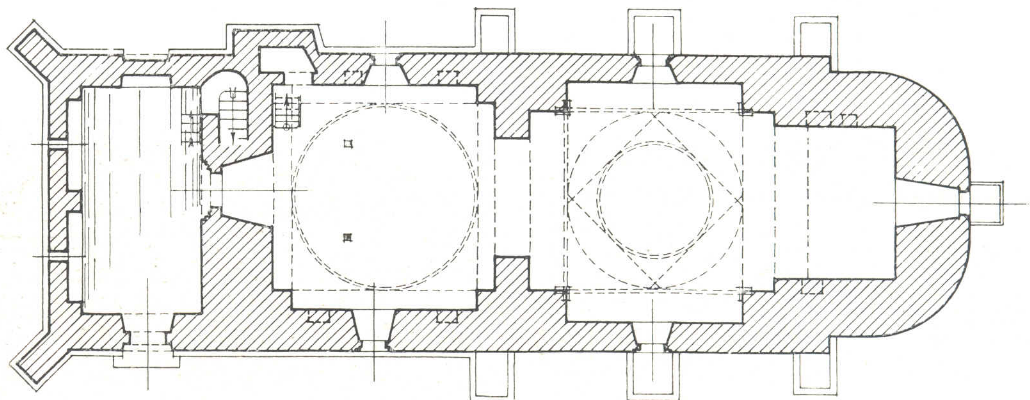

Fig. 67. — Sf. Nicolae-Suceava. Plan (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

cuma sunt în acoladă, dar există bănuiala că aceste acolade au fost tăiate ulterior. (fig. 758).

Detaliile turlei sunt acuma, în parte, ascunse de tencuială. Cum se văd azi, execuția lor pare stângace și fără frumusețe.

Dacă turnul-clopotniță este într'adevăr de la început, atunci Sf. Nicolae ar fi cea dintâi biserică moldovenească cu această dispoziție, venind înainte de Bârnova și de Barnovschi.

Biserica conține morminte din veacul al XVII-lea, cu frumoase ornamente. (fig. 554).

Se mai găsește, ca la câteva biserici bucovi-

Fig. 68. — Sf. Nicolae-Suceava. Vedere (cl. C. M. I.)

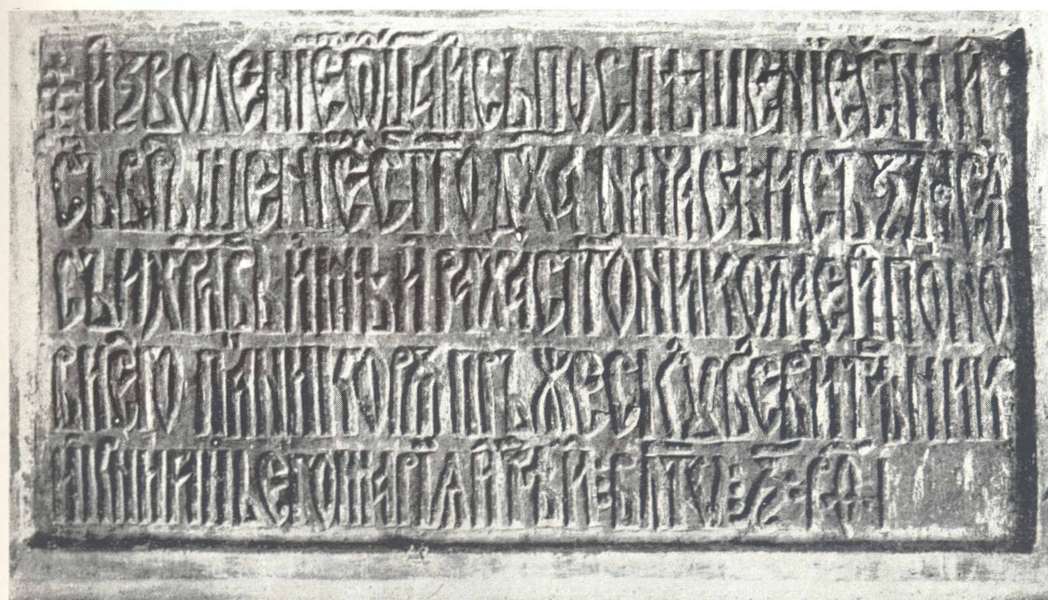

Fig. 69. — Sf. Nicolae-Suceava. Pisanie

Fig. 70. — Râşca. Secţie longitudinală (cl. C. M. I.)

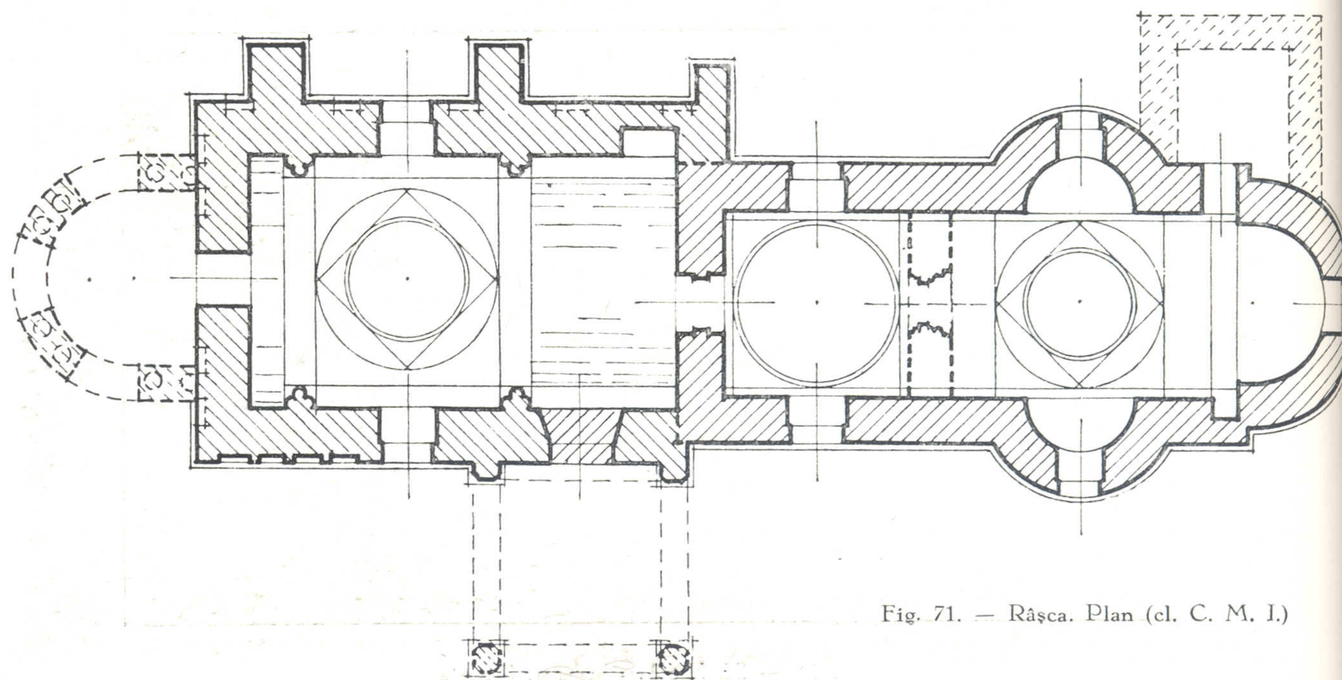

Fig. 71. — Râşca. Plan (cl. C. M. I.)

nene şi din nordul Moldovei, un stâlpişor octogonal de piatră, scobit la partea, superioară şi care serveşte la păstrarea mangalului necesar cultului. Această piatră e din anul 1616. (vezi fig. 916).

RÂŞCA

Biserica din mănăstirea Râşca, făcută la 1542, numai cu naos şi pronaos şi poate cu pridvor, a fost mult mărită între anii 1611 şi 1617 de

Fig. 72. — Râşca. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

către marele vornic Costea Băcioc, precum se vede din pisania ce se găsește deasupra intrării făcută atuncea pe latura Sud.

„Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea sfântului Duh, s'a început acest pridvor întru numele Sfântului archierach și făcător de minuni Nicolae, cu cheltuiala și buna voința dumisale Costea Băcioc, Marele Vornic al Țării-de-jos și cu doamna lui Candachia și a început a se zidi în zilele blagocestivului Domn Io Constantin Moghilă Voevod, în anul 7119 (1611) Iunie 6 zile, și cu voia lui Dumnezeu s'a săvârșit în zilele blagocestivului Domn Io Radu Mihnea, în anul 7126 (1617) luna lui Septembrie 30 de zile [1]).

Băcioc își numește clădirea : pridvor, cu toate că are cu tot un alt aspect de cât obișnuitele pridvoare. După un compartiment boltit în semicilindru, așezat îndată la apus de vechea biserică, vine o construcție care seamănă, deși mai simplă, cu naosul dela Dragomirna, precum arată aceste două arcuri transversale în relief, care recad pe două console în care regăsim cablul cu trei toroane ce începea atuncea să fie la modă ; și turla întreagă, ce se înălță pe acest „pridvor" și care seamănă cu turlele de naos, arată o imitație a recentei inovațiuni de la Galata și Secu.

Un lucru ce nu se înțelege este de ce această construcție nouă a lui Băcioc nu este așezată în aceiași axă ca aceea a bisericii vechi ?

Turla de pe partea veche pare a fi fost și ea refăcută în acelaș timp cu clădirea nouă ; ocnițele au arhivoltele lor reintrate în planul zidului, ceeace nu apare în Moldova de cât în ultimi ani ai veacului al XVI-lea.

Biserica a trăit astfel până la începutul veacului al XIX-lea, când un egumen a făcut importante lucrări ce le descrie într'o inscripție ce se găsește așezată în zid :

„Intru cinstea și mărirea Sfântului ierarh Nicolae, patronul acestei monastiri, la anul 1827, în zilele preasfințitului Mitropolit Veniamin Costache, prin sârguința și cheltuiala preacuviosului arhimandrit chir Ioan egumenul acestui sfânt lăcaș care s'au prefăcut după modelul obișnuit acum în Moldova, s'au lărgit în lăuntru prin dărâmarea unui părete din mijloc, s'au mărit și s'au întărit ferestrele cu gratii, s'au adaos proscomidia, s'au înformat fostul pridvor în trupul bisericii, adăogindu-i-se altul, de nou s'a acoperit, s'au zugrăvit pe dinăuntru și pe din afară, și s'au împodobit cu multe odoară, înturnându-se multe drituri și moșii împresurate".

Se vede deci că atuncea s'a făcut intrarea de apus a bisericii cu pridvorașul semicircular ce a ființat până la reparația de după incendiul din 1923, când a fost scos.

Atuncea a apărut și vechea intrare a lui Băcioc care fusese zidită la 1827, cum se vede de altmintrelea și din pictura refăcută tot atuncea

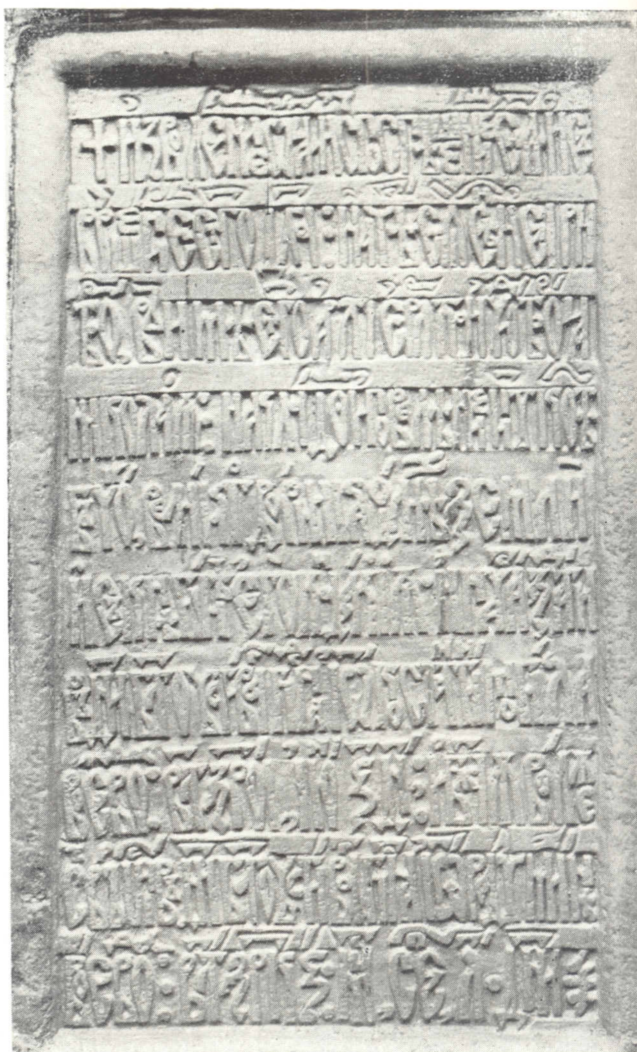

Fig. 73. — Râșca, Pisania lui C. Băcioc (fot. A. C.)

și pe care se înfățișează biserica cu cele trei turle (dintre care cea din mijloc, de lemn, tot atuncea s'a clădit — după moda din această vreme) — și fără intrarea lui Băcioc.

Interesantă este această pisanie, fiindcă vorbește de scoaterea peretelui dintre naos și pronaos, atuncea făcută „după modelul obișnuit acum în Moldova". Acest pasaj, pus pe lângă acel al lui Melchisedec, din Cronica Romanului, (unde ne spune vorbind de Episcopia Roma-

[1]) N. Iorga. *Inscripții*. I. p. 52.

Fig. 74. — Râşca. Vechea intrare pe partea Sud

Fig. 75. — Sf. Vineri-Iaşi. Vedere (cl. C. M. I.)

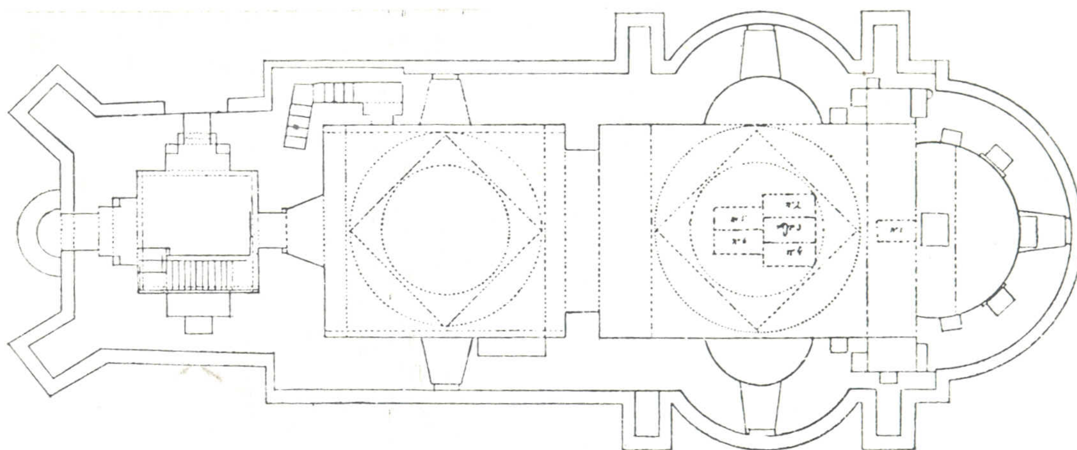

Fig. 76. — Sf. Vineri-Iaşi, Plan (cl. C. M. I.) după N. Bogdan (Iaşi)

nului : „Aceşti doi pereţi s'au distrus la reparaţia făcută de Episcopul Gherasim în anul 1805. Acest fel de vandalism s'a urmat pe la începutul veacului prezent şi la alte biserici de stilul acesta : la Neamţ, la Slatina") ne arată că această suprimare de perete a fost făcută peste tot — sau aproape peste tot — în această vreme, sau începând din această vreme.

Şi mai târziu s'a urmat cu această nenorocită operaţie, bunioară la Solca, cu ocazia restaurării făcută de Romstorfer.

SFÂNTA VINERI (Iaşi)

„Până la 1878 a existat în Iaşi biserica pronumită S-ta Vineri cu hramul **Cuvioasa Paraschiva** ; ajungând în ruină, ea s'a desfiinţat şi în locul altarului s'a ridicat un monument de piatră... care se găseşte astăzi situat în mijlocul pieţei halei". [1]).

Dăm, după N. Bogdan, planul şi elevaţia acestei biserici precum şi o fotografie.

Se vede că avem aface cu o biserică din prima jumătate a veacului al XVII-lea, precum ne-o arată mai cu seamă brâul, între două rânduri de cărămizi în zimţi, archivoltele ocniţelor bazei stelate a turlei şi aceea a uşii de intrare (de altmintrelea toate în acoladă).

La turlă muchiile şi archivoltele sunt însemnate printr'o mulură de secţiune semicirculară — în budin — precum se vede şi la Aroneanu.

Toate aceste caractere corespund cu faptul cunoscut că Sf-ta Vineri era o ctitorie a lui Nistor Ureche, [2]) datând deci dinainte de anul 1617.

[1]) N. Bogdan, *Iaşi*, pag. 92.
[2]) N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, p. 261.

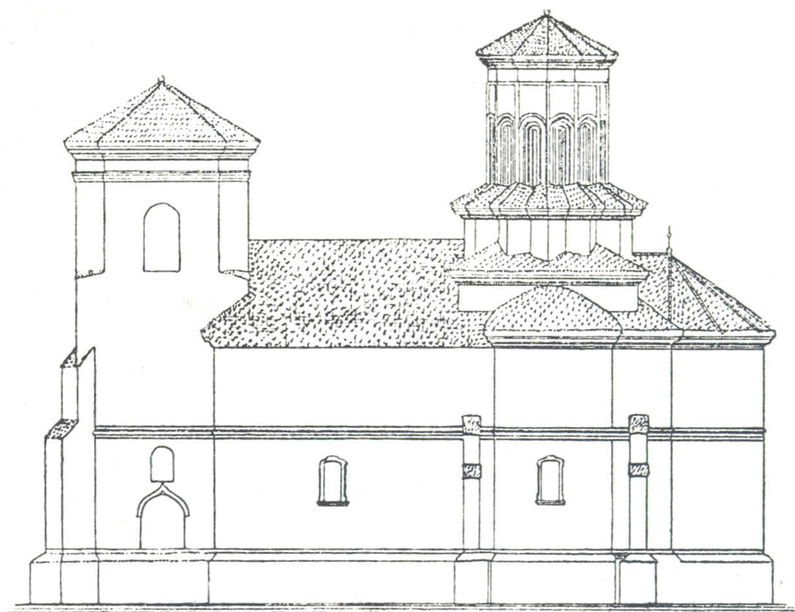

Fig. 77. — Sf. Vineri-Iaşi. Elevaţie (cl. C. M. I.) după N. Bogdan (Iaşi)

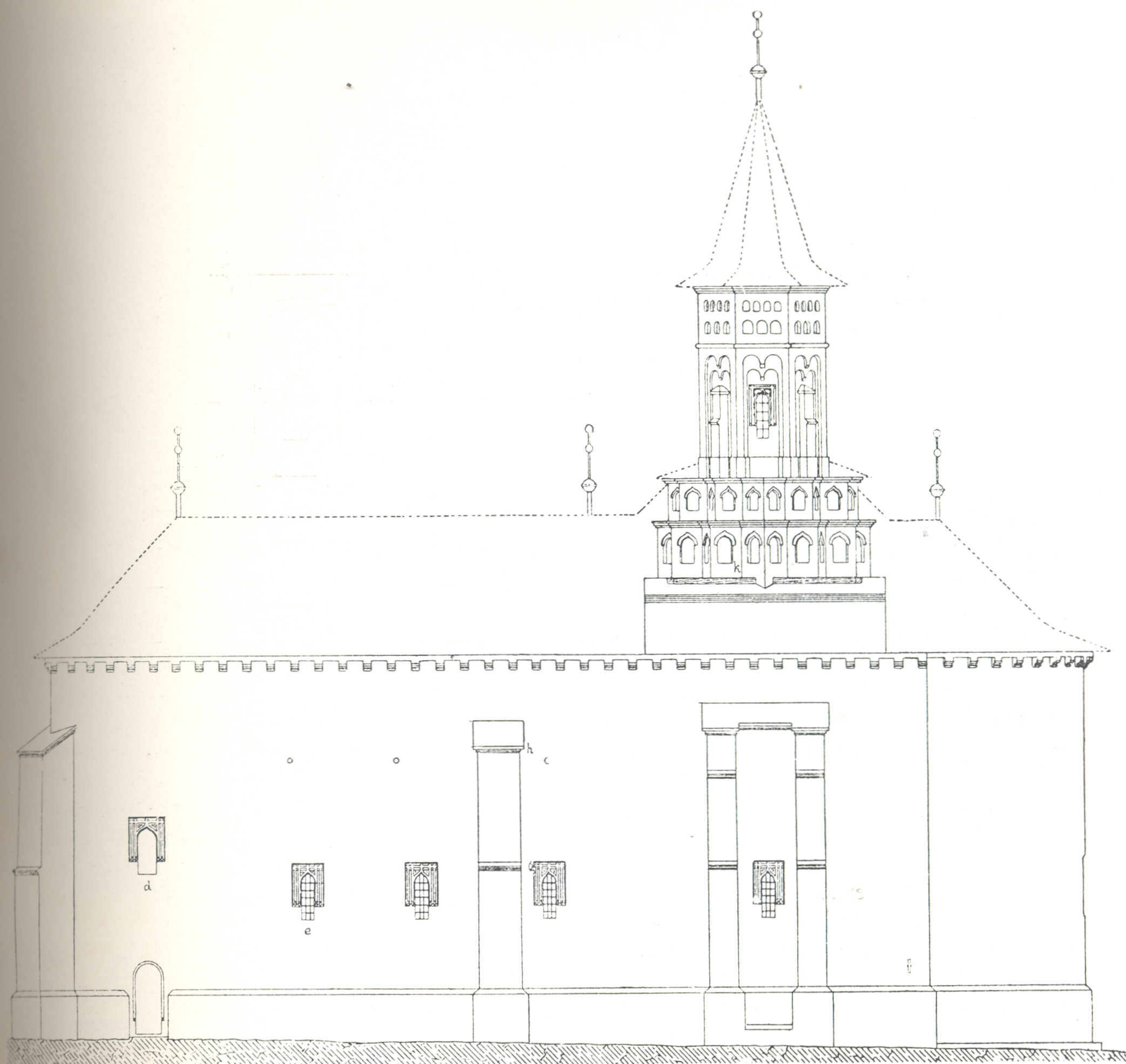

Fig. 78. — Solca. Elevaţia laturii Sud (cl. C. M. I.) (după Romstorfer)

SOLCA

Biserica mănăstirii Solca, cu hramul Sf-ţilor Apostoli Petru şi Pavel a fost începută în 1612 de către Ştefan Tomşa, dar nu pare a fi fost isprăvită decât în a doua sa domnie, pe la 1620 [1].

In mod vădit, Solca se inspiră dela Dragomirna, atât ca proporţii generale cât şi în ceeace priveşte ornamentaţia. Şi planul e desigur înrâurit de al Dragomirnei, cu toate că aminteşte mult şi alte planuri mai vechi, precum al Suceviţei, al Bistriţei şi al Slatinei. Ca şi în aceste biserici, avem după altar, cu anexele sale, naosul cu absidele lui laterale, un compartiment al mormintelor (care lipseşte la Dragomirna), un pronaos împărţit — ca boltire — în două printr'un arc transversal, şi un pridvor cu câte o uşă exterioară pe laturile de miază-zi şi miază-noapte.

Ca şi la unele biserici din veacul trecut (Homor, Moldoviţa) la Solca găsim o başcă, o cameră a tezaurului, deasupra camerei mormintelor ; scara porneşte însă — excepţional — din naos şi duce până deasupra bolţilor pronaosului.

Dispoziţia bolţilor naosului şi ale pronaosului este aceea dela Dragomirna, dar cu mai puţină bogăţie.

Diametrul turlei în interior este redus prin patru rânduri de cărămizi în zimţi.

In exterior, este tot înrâurirea Dragomirnei

[1]) Kozak, *Steininschriften*, pag. 124.

Fig. 79. — Solca. Secțiunea longitudinală
(cl. C. M. I.) după Romstorfer

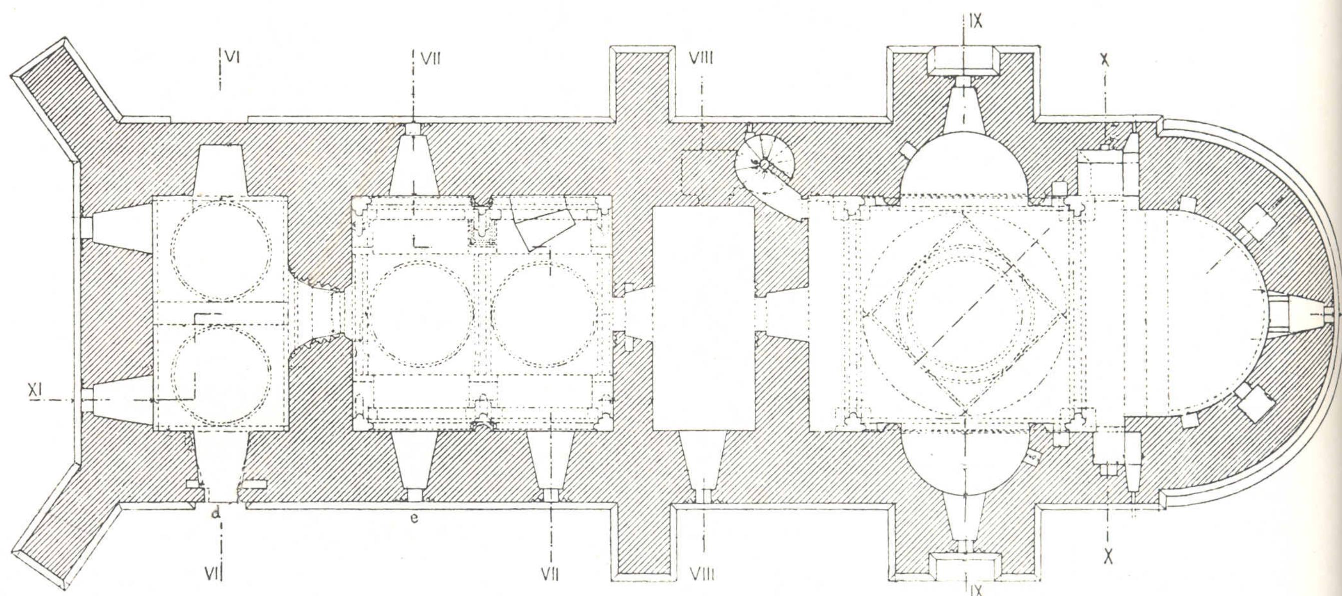

Fig. 80. — Solca Plan (cl. C. M. I.) (după Romstorfer)

Fig. 81. — Solca. Vedere dinspre S. E. (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

care predomină, dar şi aici amestecată cu reminiscenţe mai vechi.

Sânurile laterale apar în afară ca nişte îngroşări de zid întărite de câte două contraforturi. Dar contraforturile sunt vecine cu cele din veacul al XVI-lea şi nu au forma prea specială a celor de la Dragomirna, cari se leagă cu friza de arcaturi de sub straşină, friză care, la Solca, nici nu există şi este oare cum înlocuită printr'un rând de mici console care suportă eşitura straşinei. Nici împărţeala în două a faţadei, printr'un brâu nu există aici. Vechiul pridvor din veacul trecut, boltit prin două calote, înlocueşte exonartexul poligonal al Dragomirnei şi savanta sa împodobire de nervuri.

In rezumat, cu toată dorinţa sa de a păşi în noua direcţie, Solca rămâne mai arhaică ca ctitoria lui Crimca şi mai puţin îndrăsneaţă şi elegantă.

Zidurile sunt excepţional de groase şi se apropie de doi metri — mai groase ca la Dragomirna — cu toate că Solca e mai puţin înaltă şi mai îngustă.

Ferestrele foarte mici şi cu gratii puternice, sunt aşezate foarte sus.

In interior, frânghia încolăcită a Dragomirnei împodobeşte nervurile naosului şi ale pronaosului ; regăsim şi aici scuturile mici şi consolele cu profile în stilul Renaşterii ca şi cornişalintel deasupra uşii principale, aşa de respândită la Dragomirna.

Un alt element este împrumutat dela Arbora; sunt stâlpişorii angajaţi cari formează ca un chenar în dreapta şi în stânga absidelor laterale.

Ca şi la Dragomirna, faţa arhivoltelor este reintrată în planul zidului, după modul bizantin nou întrodus în Moldova.

Multe din aceste arcuri se termină în acoladă atât în interiorul clădirii cât şi în exterior, la bazele turlei.

Caracteristice, ca la Dragomirna, sunt torsa-

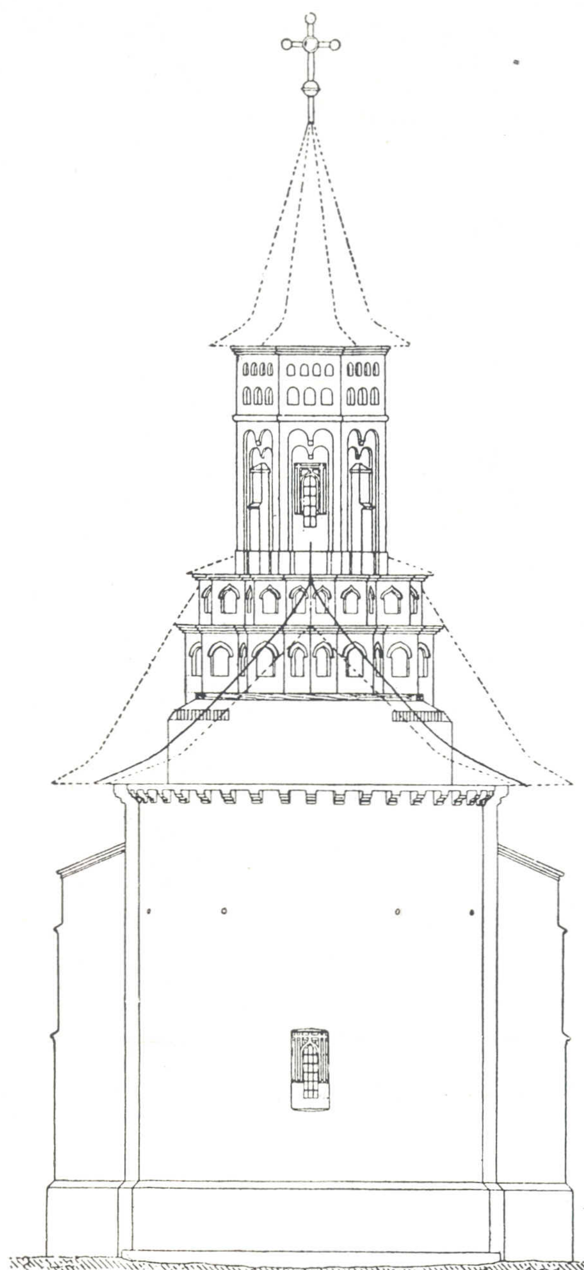

Fig. 82. — Solca. Elevaţia Est

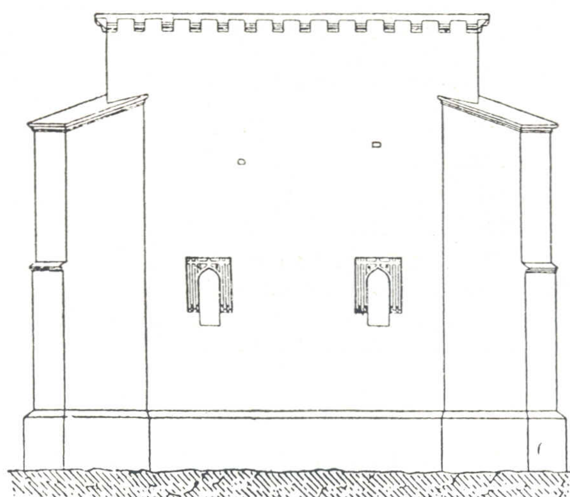

Fig. 83. — Solca. Elevaţia Vest

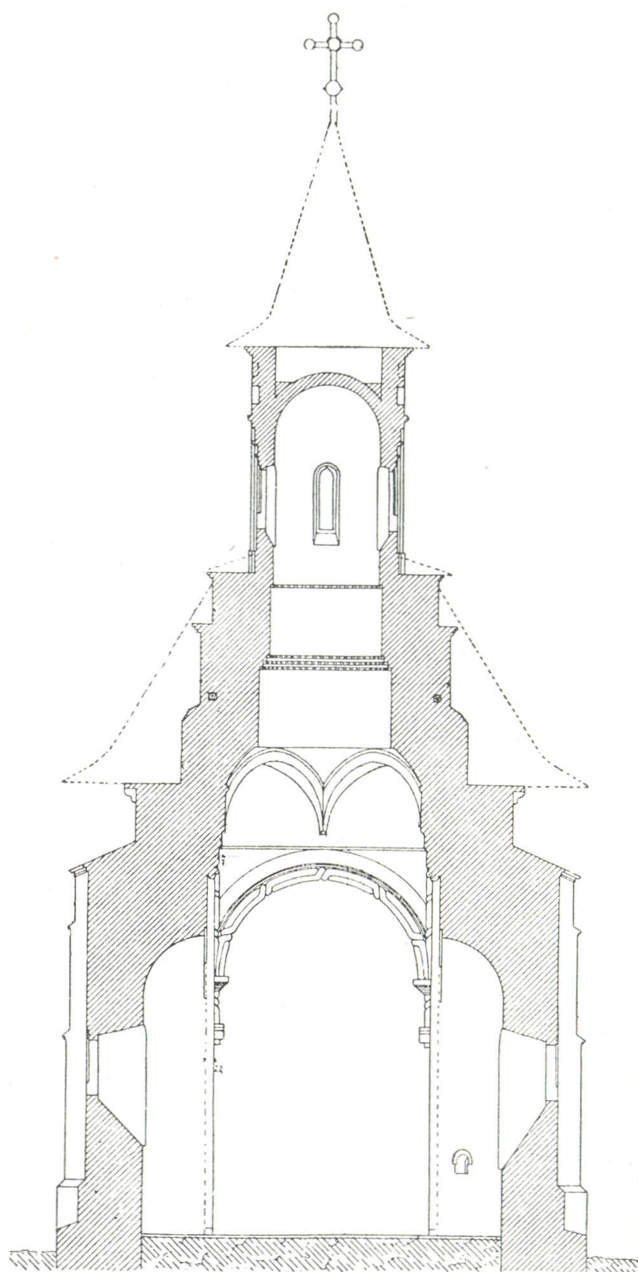

Fig. 84. — Solca. Secţie transversală prin naos

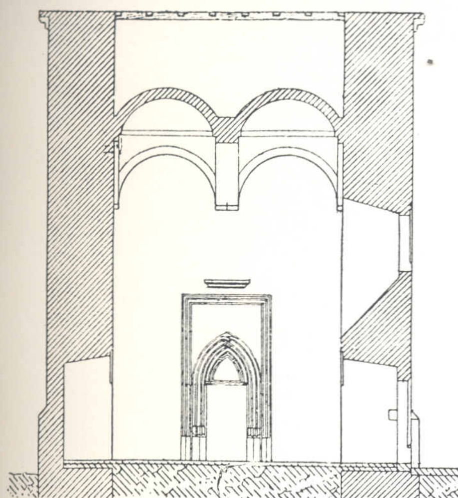

Fig. 85. — Secţie transversală prin pridvor

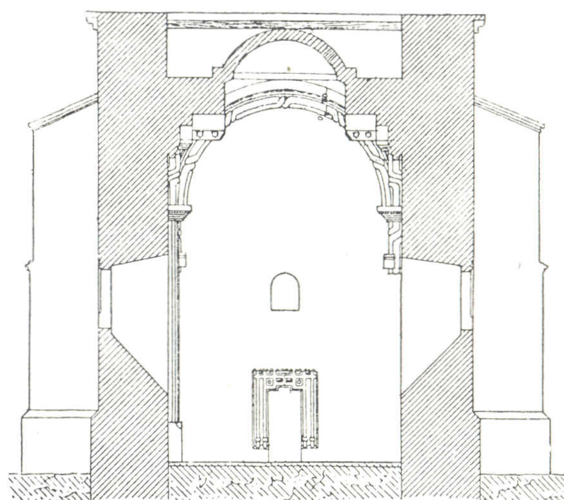

Fig. 86. — Secţie transversală prin pronaos

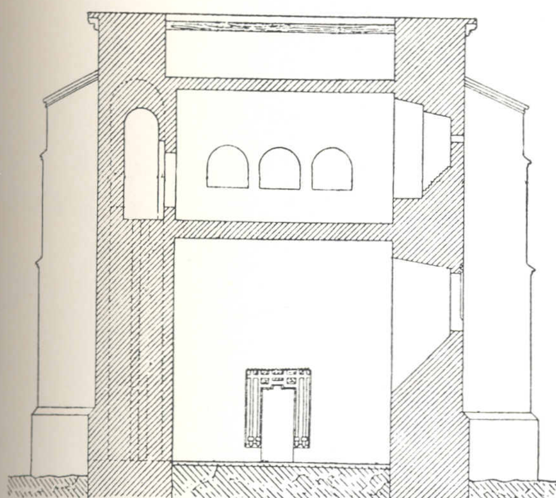

Fig. 87. — Secţie transversală prin başcă

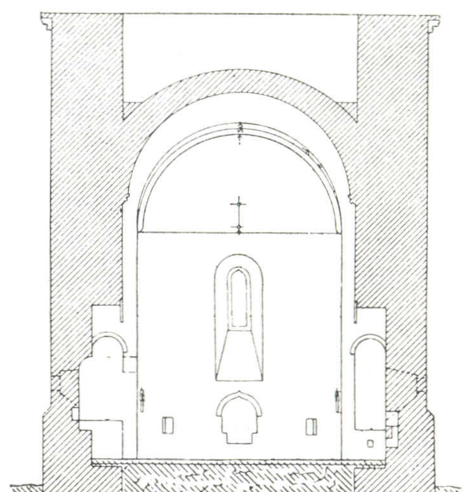

Fig. 88. — Secţie transversală prin altar

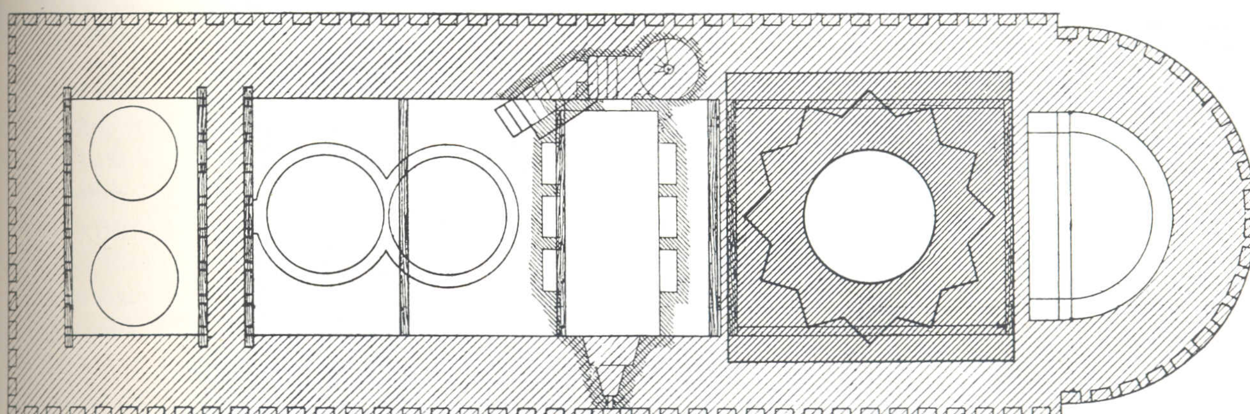

Fig. 89. — Solca. Secţiune orizontală deasupra bolţilor (cl. C. M. I.) (după Romstorfer)

Fig. 90. — Solca. Elevația laturii Nord (cl. C. M. I.) (după Romstorfer)

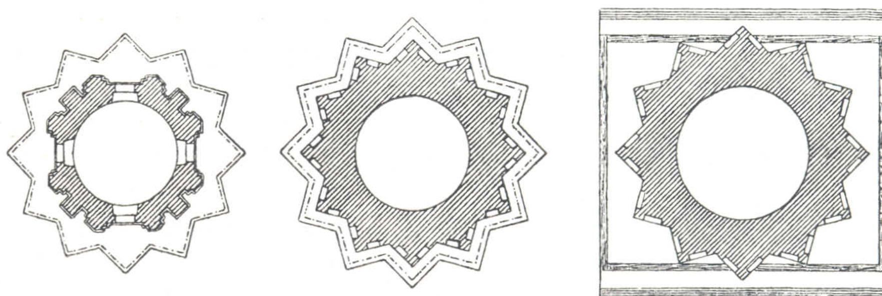

Fig. 91. — Secțiuni orizontale prin turlă

Fig. 92. — Solca. Vedere dinspre S. E. (cl. C. M. I.) (fot. L. Bălan)

dele care însoţesc arcurile mari ale naosului şi care recad, prin mijlocirea unor capitele, pe nişte console ca nişte stâlpişori tot în torsadă.

Chenarele uşilor interioare se inspiră de la acelea din vremea lui Ştefan cel Mare şi din veacul al XVI-lea, dar cu modificări de decadenţă.

Nu se mai respectă nici nu se înţelege factura gotică. Toate baghetele se aşează acuma într'un singur plan şi întretăerile lor se fac fără rost, devenind mai mult un fel de grătar care lasă între vergelele sale o serie de mici dreptunghiuri sau pătrate, care se împodobesc cu mici rozete sau frunzuliţe. (fig. 790).

Acelaş fel de deformaţie ornamentală suferă şi ferestrele, care amintesc, de altmintrelea, pe cele din veacul al XVI-lea. Ele sunt toate la fel, afară de acele ale pridvorului care sunt ceva mai mari. (fig. 759, 760, 761, 811, 812).

Ferestrele turlei, din contra, au chenare ceva mai simple.

Camera tezaurului e de abia luminată printr'o mică deschizătură de 0.20 m. pe 0.30 m.

Uşa de intrare din pridvor în pronaos, în arcuri frânte, bogat profilate după norme gotice, se aseamănă cu uşile de intrare din veacul trecut şi are şi un chenar dreptunghiular exterior, ca la toate bisericile mai de seamă din acest secol.

Bazele mici ale nervurilor nu mai sunt în spirit gotic, ci amintesc oare cum pe cele dela intrarea Bistriţei.

Luneta are un chenar în formă de frânghie împletită. (fig. 789).

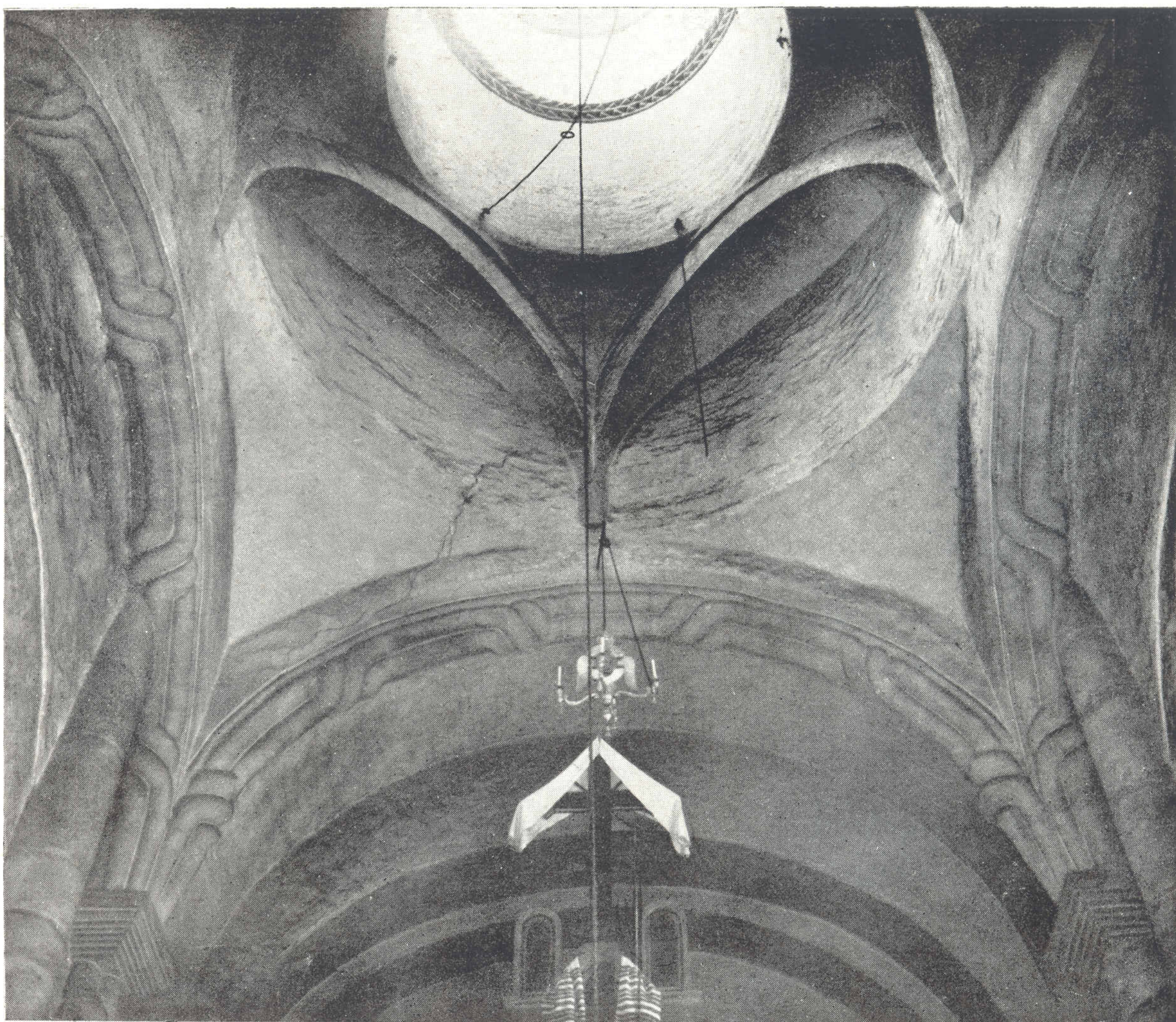

Fig. 93. — Solca. Bolta naosului (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

Deasupra ușii și completând motivul ornamental, se găsește o mică cornișă ca cele dela Dragomirna.

Contraforturile, înalte și greoaie, mai au copertine cu profile gotice ; soclul, în schimb, nu mai arată decât o simplă teșitură.

Se mai văd în fațadă — ca la Volovăt și la alte biserici, găuri de ventilație, care răspund în interior în spațiul de deasupra bolților.

Invelitoarea actuală este refăcută la ultima restaurare, cam după vechea ei formă originală. Romstorfer a regăsit pe bazele turlei liniile vechiului acoperiș. S'au regăsit și zugrăveli în ocnițele bazelor ei, zugrăveli care reprezintă plante stilizate oriental, tratate în gen rusesc. Cornișa ce le este suprapusă arată o alternanță de cărămizi colorate în roșu, alb, negru, verde și brun.

Podeala bisericii este orizontală și nu prezintă această treptată ridicare spre altar ce am văzut la Dragomirna.

Acuma vreo trei zeci de ani, biserica din Solca a fost restaurată și, cu această ocazie, a suferit în interior o nenorocită prefacere, prin suprimarea pereților transversali dintre pronaos și naos.

Cu acest prilej s'a mutat și una din ușile vechi interioare în zidul de miază-zi al bisericii, sub fereastra camerei mormintelor.

Romstorfer a publicat un releveu foarte complet al bisericii și credem interesant a-l reda, publicația în care a apărut fiind puțin cunoscută [1]).

SFINȚII VOEVOZI (Roman)

Biserica Sf. Voevozi din Roman a fost zidită de Ștefan Tomșa.

„Această sfântă mănăstire a fost zidită din temelie de fericitul Domn Ion Ștefan Tomșa

---

[1]) *Zeitschrift für Geschichte der Architektur*, 1912, p. 81.

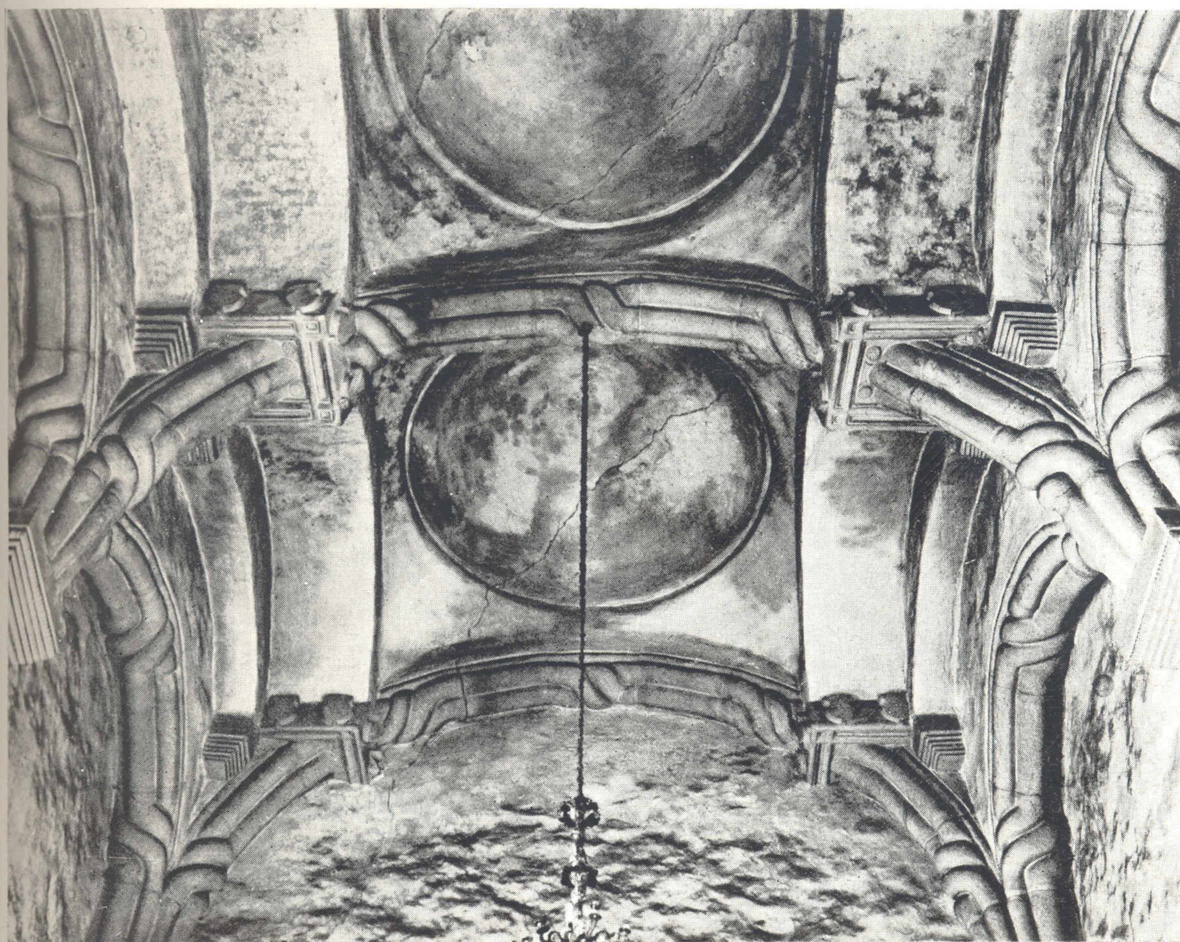

Fig. 94. — Solca. Bolta pronaosului (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

Voevod. Iar după 100 de ani răsipindu-se, ziditu-s'au cum se vede de dumnealui Vasilie Kantacuzino Vel Spătar, nepot dintr'o nepoată de fiică a celui pomenit Domn întru slava lui Dumnezeu şi întru ertarea păcatelor sale : Vleat 7204. Sept. I" (1696).

A suferit multe transformări care au schimbat mult înfăţişarea ei primitivă. Totuşi, mai păstrează încă multe din trăsăturile ei dela început.

Planul este simplu ; un naos cu altar şi sânuri laterale şi un pronaos. Zidul de separaţiune, acuma nu mai există. Bolţile au fost toate refăcute după un alt calapod decât cel primitiv. Desigur că era o turlă pe naos. Au mai rămas arcurile principale transversale şi longitudinale împodobite cu o frânghie răsucită ca la Solca — cealaltă ctitorie a lui Tomşa.

Aceste arcuri transversale, aici ca şi la Solca sunt aşezate la oarecare depărtare de zidul vecin (acuma dispărut). Este o înrâurire dela Dragomirna.

Şi în pronaos se poate vedea aceeaşi construcţie.

Vedem şi aici micile capitele care separă arcurile de coloanele scurte angajate, ca nişte console lungite, împodobite cu scuturi, precum le-am văzut la Dragomirna, la Solca şi precum se văd şi la Episcopia din Roman.

In afară, ca rămăşiţe din trecut, se vede profilul soclului care aminteşte pe cele dela Sf. Gheorghe şi Sf. Dumitru din Hârlău, Popăuţi şi altele din veacul al XVI-lea, profilele copertinelor contraforturilor, încă gotice, în fine, chenarul uşii de intrare cu o profilatură amintind pe cele gotice, dar care se desparte de ele prin formele ei decadente. (fig. 835).

In linii generale, acest chenar se apropie de cel dela Solca, prin potrivirea întretăierelor stâlpişorilor. (fig. 99).

Prefacerile principale ce le-a suferit această biserică sunt : Schimbarea totală a bolţilor, scoaterea zidului dintre naos şi pronaos, înlocuit printr'o arcadă cu pilaştri şi arhitrave clasice ; în fine, acuma în urmă, i s'a adăogat un fel de pridvor, fără rost şi absolut disproporţionat, care a desăvârşit nimicirea caracterului artistic şi istoric al acestui monument, care prin trecu-

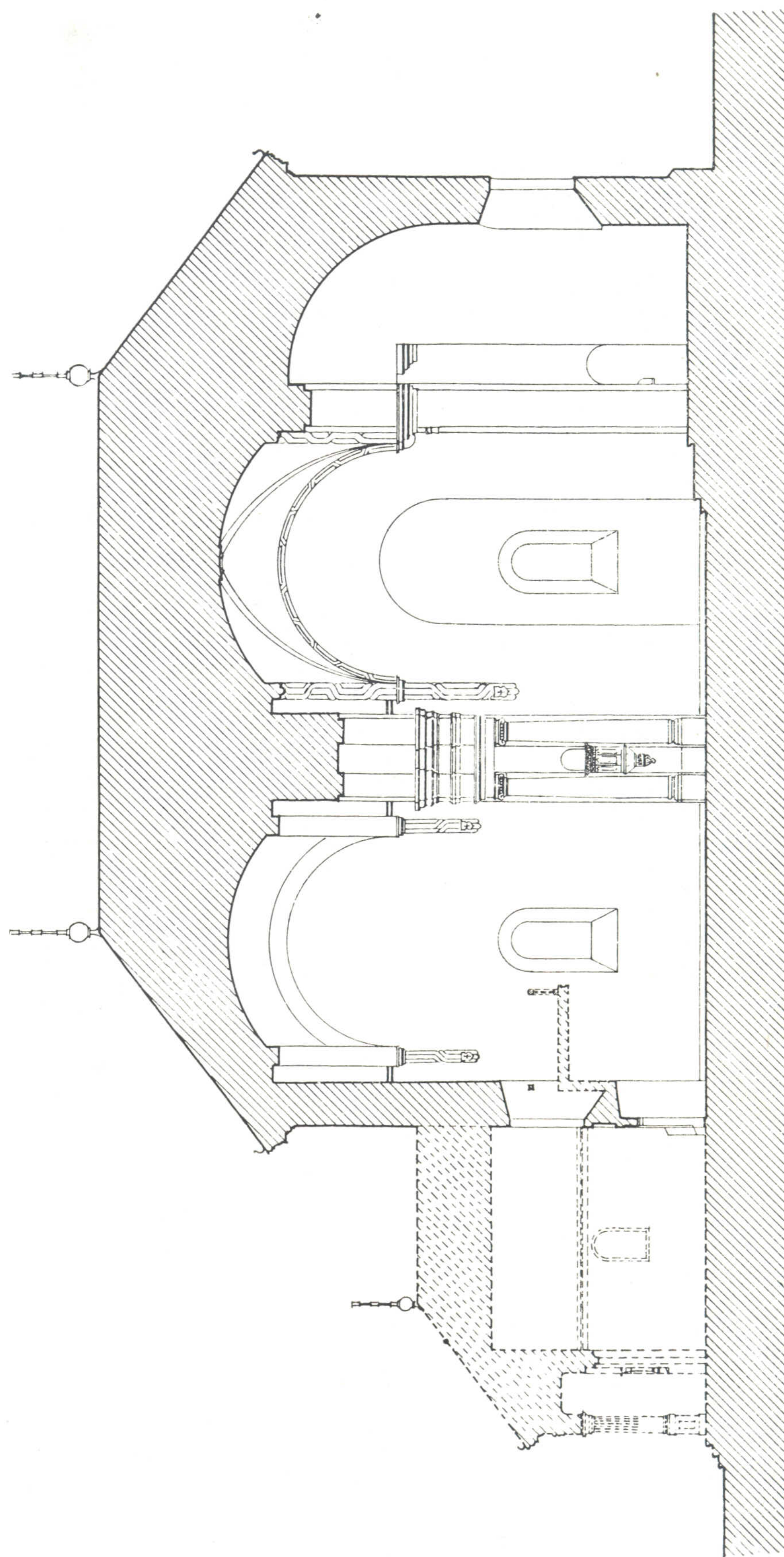

Fig. 95. — Sf. Voevozi-Roman. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

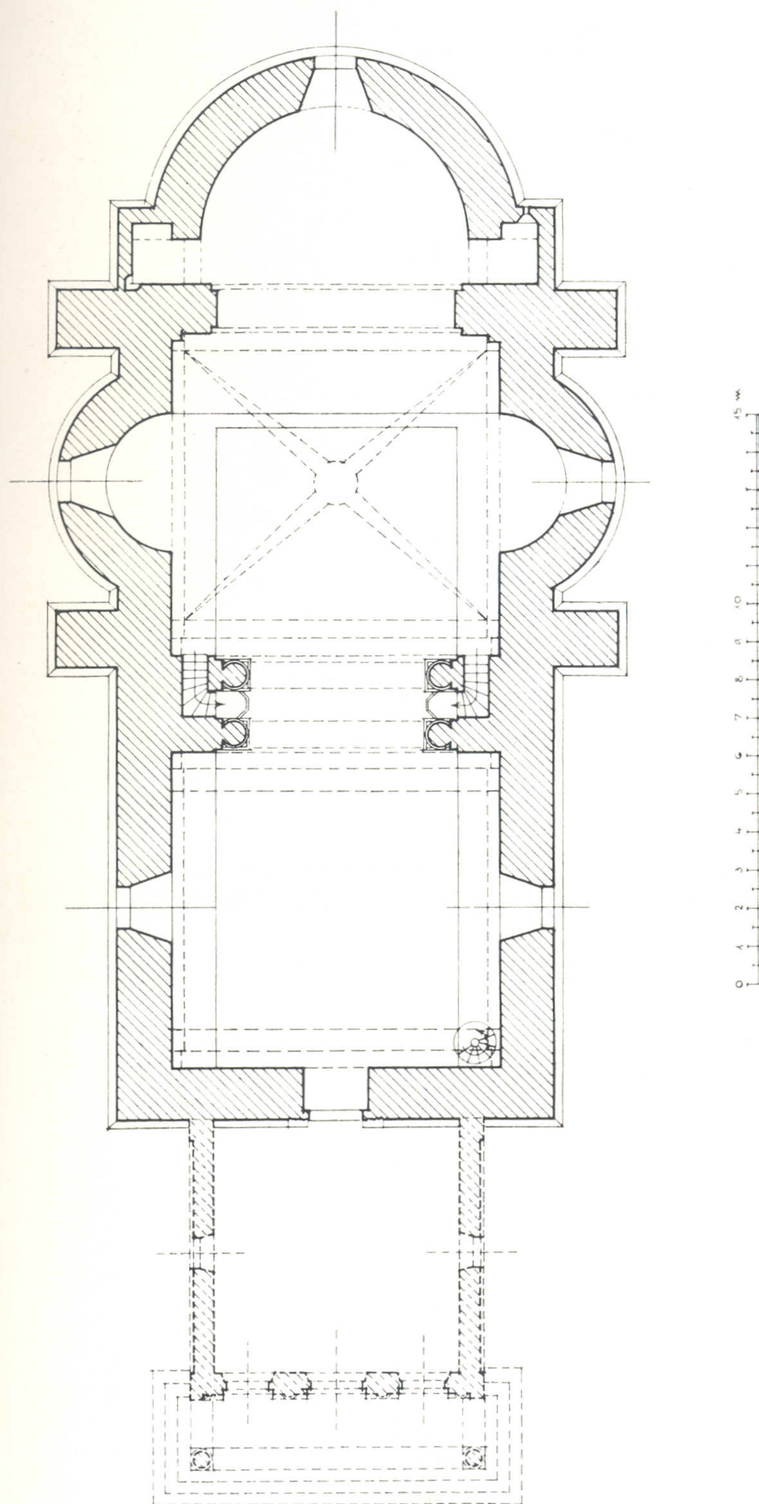

Fig. 96. — Sf. Voevozi-Roman. Plan (cl. C. M. I.) (rel. O Kania)

Fig. 97. — Sf. Voevozi-Roman. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

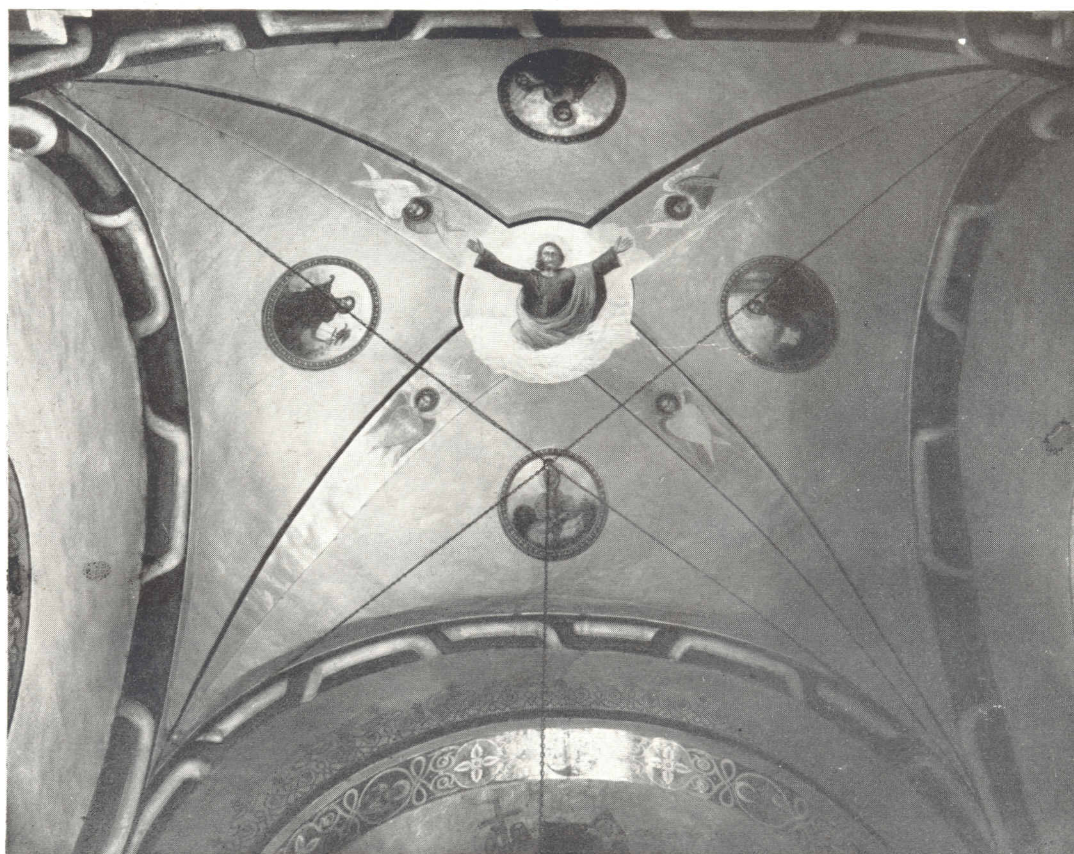

Fig. 98. — Sf. Voevozi-Roman. Bolta naosului (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

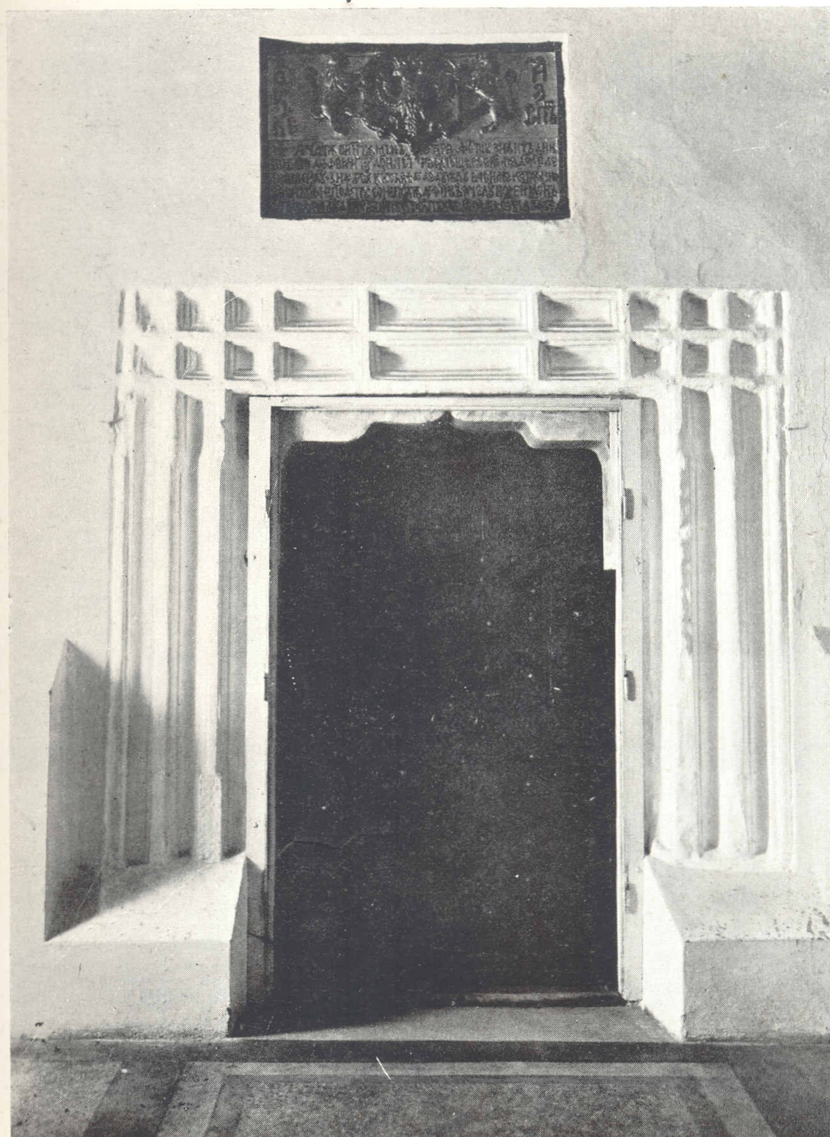

Fig. 99. — Sf. Voevozi-Roman. Uşa de intrare (fot. A. C.)

Fig. 100. — Sf. Voevozi-Roman, Pisania

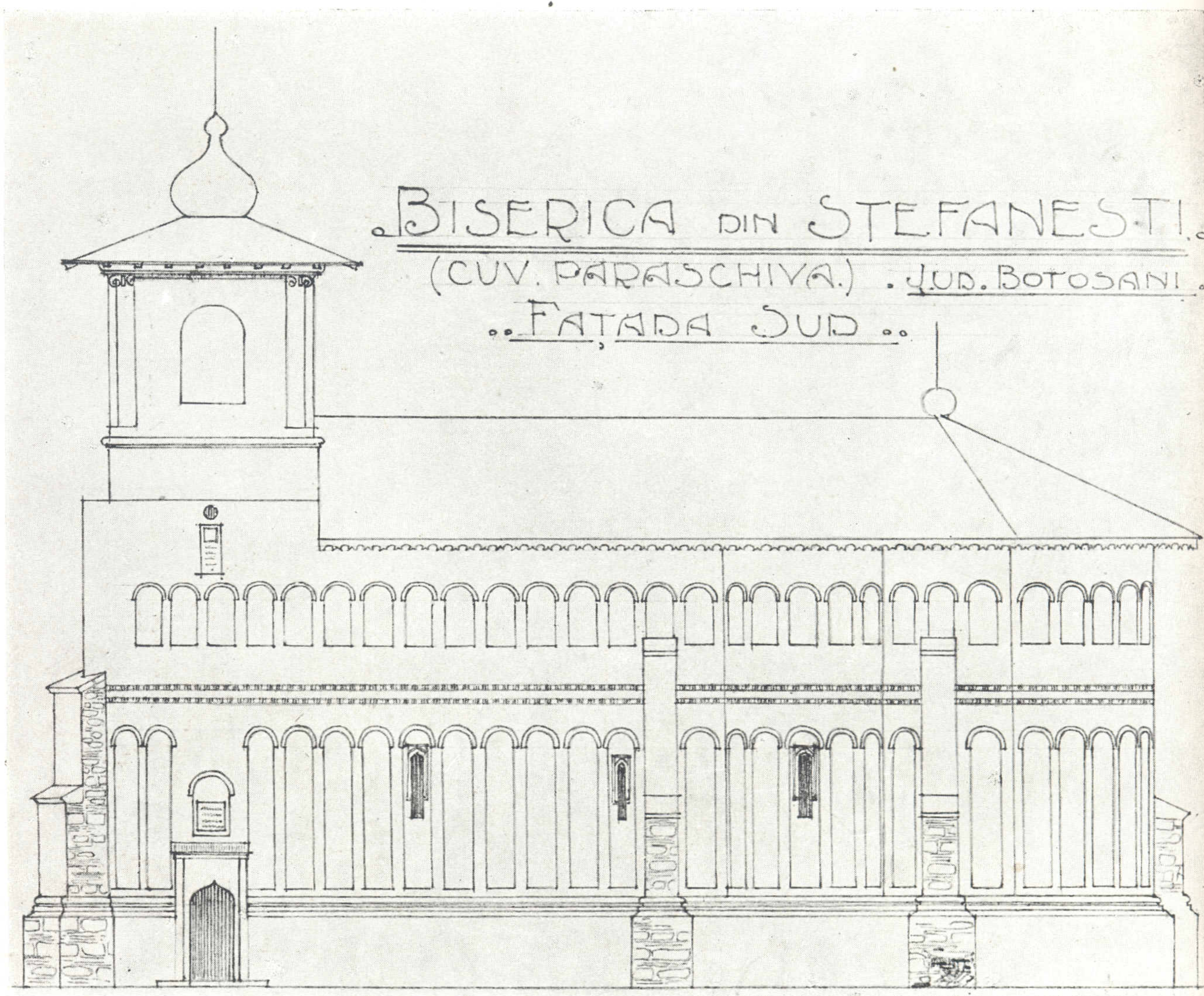

Fig. 101. — Sf-ta Paraschiva (Ștefănești). Elevație (cl. C. M. I.) (rel. arh. R. Bolomey)

tul său și frumoasele sale proporții ar fi meritat o soartă mai bună.

SFÂNTA PARASCHIVA DIN ȘTEFĂNEȘTI (Botoșani)

Această biserică a fost descrisă în buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice [1]).

Reproducem releveurile datorite d-lui arhitect R. Bolomey și cele câteva rânduri prin care arătam atunci care sunt motivele pentru a așeza această biserică — crezută de mulți ca fiind din vremea lui Ștefan cel Mare — printre cele din veacul al XVII-lea și putem adăoga : printre cele din prima jumătate a acestui veac.

„Intr'adevăr, la prima vedere a planului, am putea presupune că naosul și pronaosul sunt din epoca lui Ștefan cel Mare, dacă lăsăm la o parte oarecare mici detalii.

„Bolțile însă și chiar arcurile ce le suportă nu sunt după tipul celor din această vreme. Nici exonartexul nu e din acest timp și nu pare a fi un adaos ulterior, căci examinarea fațadei arată că este unitară și făcută toată dintr'o dată.

„Aceste arcade oarbe, cari continuă pe tot înconjurul bisericii (pe când sub Ștefan cel Mare le găsim numai la abside) și sunt împărțite în două printr'un brâu, sunt caractere care apar în Moldova numai în ultimii ani ai veacului al XVI-lea ; ele arată în mod evident înrâurirea bisericii din Galata, lângă Iași, zidită pe la 1584, de către Petru Șchiopul.

„Forma brâului, între două rânduri de zimți arată tot influențele cari au domnit în Moldova în veacul al XVII-lea și mai târziu. Archivoltele

[1]) Bul. Com. Mon. Istorice. 1926. G. Balș și R. Bolomey. *Sfânta Paraschiva din Ștefănești* (Botoșani). p. 28.

Fig. 102. — Sf=ta Paraschiva (Ştefăneşti.) Secţiunea longitudinală (după arh. R. Bolomey)

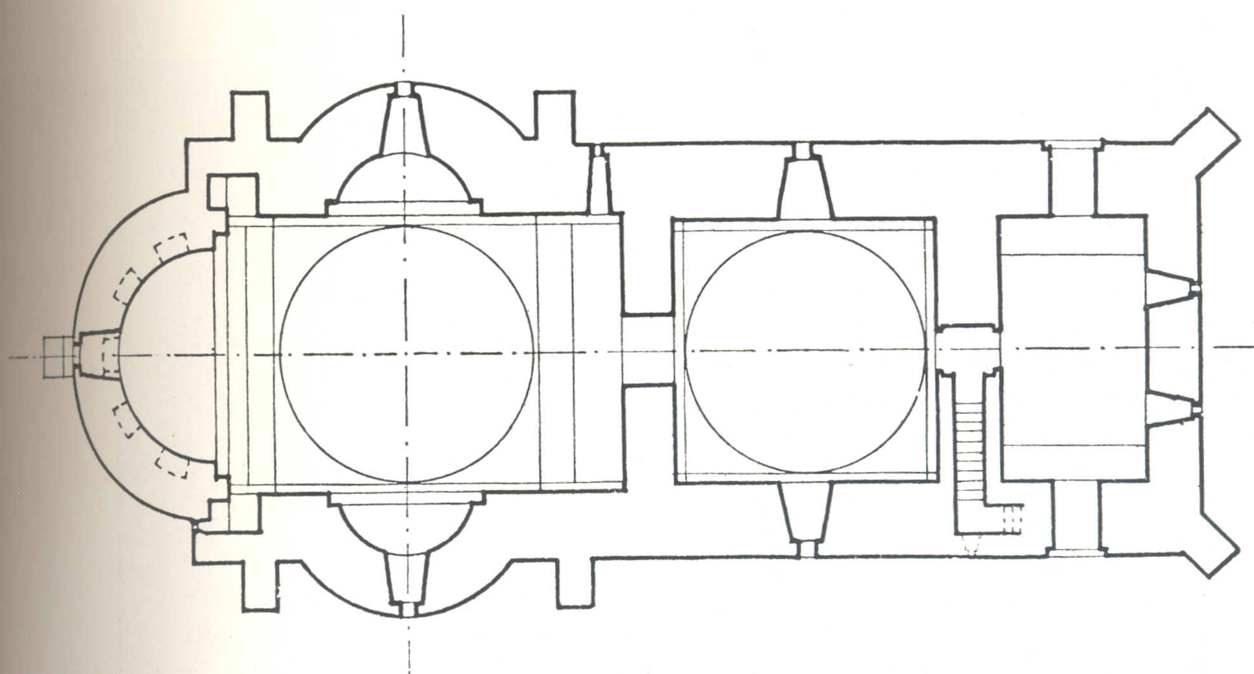

Fig. 103. — Sf.ta Paraschiva (Ştefăneşti). Plan (după arh. R. Bolomey)

Fig. 104. — Sf=ta Paraschiva (Ștefănești). Vedere

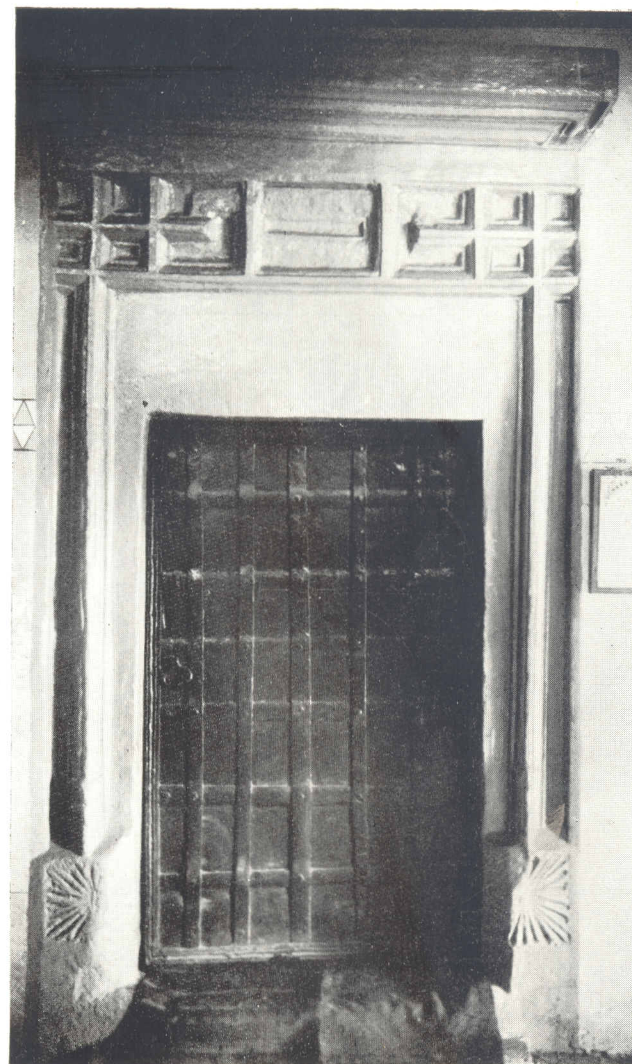

Fig. 105. — Sf=ta Paraschiva (Ștefănești). Ușa pronaosului

Fig. 106. — Sf. Ioan din Siret. Secţiunea longitudinală
(cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

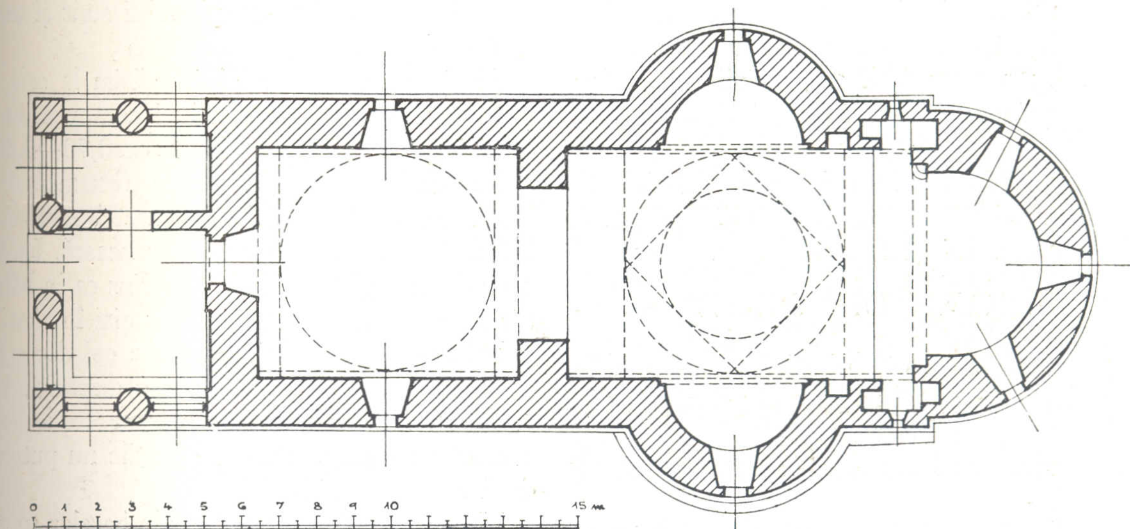

Fig. 107. — Sf. Ioan din Siret. Plan (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

intrate în planul zidăriei, precum şi chenarele ferestrelor în acoladă, ca şi uşa de intrare arată şi ele forme din veacul al XVII-lea. Chenarul cu baghete întretăiate ale uşii interioare, profilul soclului, ale contraforţilor, de asemenea sunt de forme târzii şi nu se asamănă de loc cu acelea din vremea lui Ştefan, cari sunt de un gotic caracteristic.

„In rezumat toate elementele principale ca şi detaliile concordă pentru a aşeza biserica din Ştefăneşti, cel puţin în veacul al XVII-lea. Nu vorbim, bine înţeles, de partea superioară a clopotniţei, refăcută într'o vreme şi mai recentă", adică din 1828 precum arată o inscripţie.

Mai trebue notat că chenarul uşii ce dă din pridvor în pronaos are forma caracteristică cu baghete încrucişate pe un singur plan, formând un fel de grătar. Această formă este cea dela Solca, Sf. Voevozi din Roman, amândouă zidite de Ştefan Tomşa şi a altora din aceeaşi vreme. (cf. fig. 99 şi 790).

Mai atragem atenţia şi asupra micii ferestre de pe peretele sudic al părţei de apus al naosului. Asemenea ferestre am văzut şi la Burdujeni, la Baia, la Mirăuţi, la Sf. Gheorghe din Galaţi.

In călătoria ambasadorului polon Krasinski (de un anonim [1]), care trece în 1636 pe la Ştefăneşti se spune : „...biserica de zid frumos clădită, dar ruinată. Acum se transportă piatră pentru restaurarea ei, asemenea şi alte materiale".

Dacă cum-va biserica ar fi într'adevăr din vremea lui Ştefan Vodă Tomşa, atuncea s'ar explica atribuţia legendară a bisericii lui Ştefan cel Mare, printr'o confuzie în amintirea poporului între cei doi Ştefan Vodă.

Tot astfel biserica în ruină dela Buciuleşti, lângă Piatra, zidită de Dumitraşcu Ştefan e atribuită de popor lui Ştefan cel Mare.

SF. IOAN DIN SIRET

După tradiţie această biserică ar data dela Petru al Muşatei dar, în forma ei actuală, e din veacul al XVII-lea. Nu posedăm nici o pisanie şi nici un document lămuritor, dar toate caracterele arhitecturale nu lasă nici o îndoială în această privinţă.

S'ar putea ca să fie ridicată pe fundaţiile unei biserici mai vechi. Planul ei simplu ar permite această ipoteză ; dar asemenea planuri se întâlnesc şi în veacurile următoare încât el nu ne dă nici o indicaţie.

Planul şi secţia longitudinală sunt aproape identice cu acele ale Adormirii Maicii Domnului din Iţcanii vechi, şi ale bisericii Aron Vodă de lângă Iaşi. Doar că la Siret, peretele median fiind scos, nu ştim dacă acolo erau arcadele ce le vedem la Aroneanu sau nu. Altă deosebire este că la Sf. Ioan absida cea mare are trei ferestre, caracter nou introdus prima dată în Moldova la Galata.

Fig. 108. — Sf. Ioan din Siret

Pe lângă asemănarea planului sunt şi asemănări în faţade.

Intâi, deasupra soclului, găsim la cele trei biserici aceste bizare caneluri compuse din cărămizi aşezate pieziş, — înalte de 0,70—0,80 m.

Pe urmă sunt acele arcade ornamentale în budin, aplicate pe faţadă, care împreună cu brâul îi dau o înfăţişare muntenească. La Siret sunt două registre şi brâul e prins ca în Muntenia între două rânduri de cărămizi în zimţi.

Pridvorul pe stâlpi, din care cei din colţuri sunt de secţiune pătrată, are o dispoziţie ca la Aron-Vodă, dar deoarece o prefacere a modificat partea de sus, stricând bolţile nu putem şti dacă erau tocmai la fel.

Numărul feţelor turlei şi ale bazelor sunt diferite, dar şi la Siret ca la Aroneanu găsim a-

[1]) P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, p. 23.

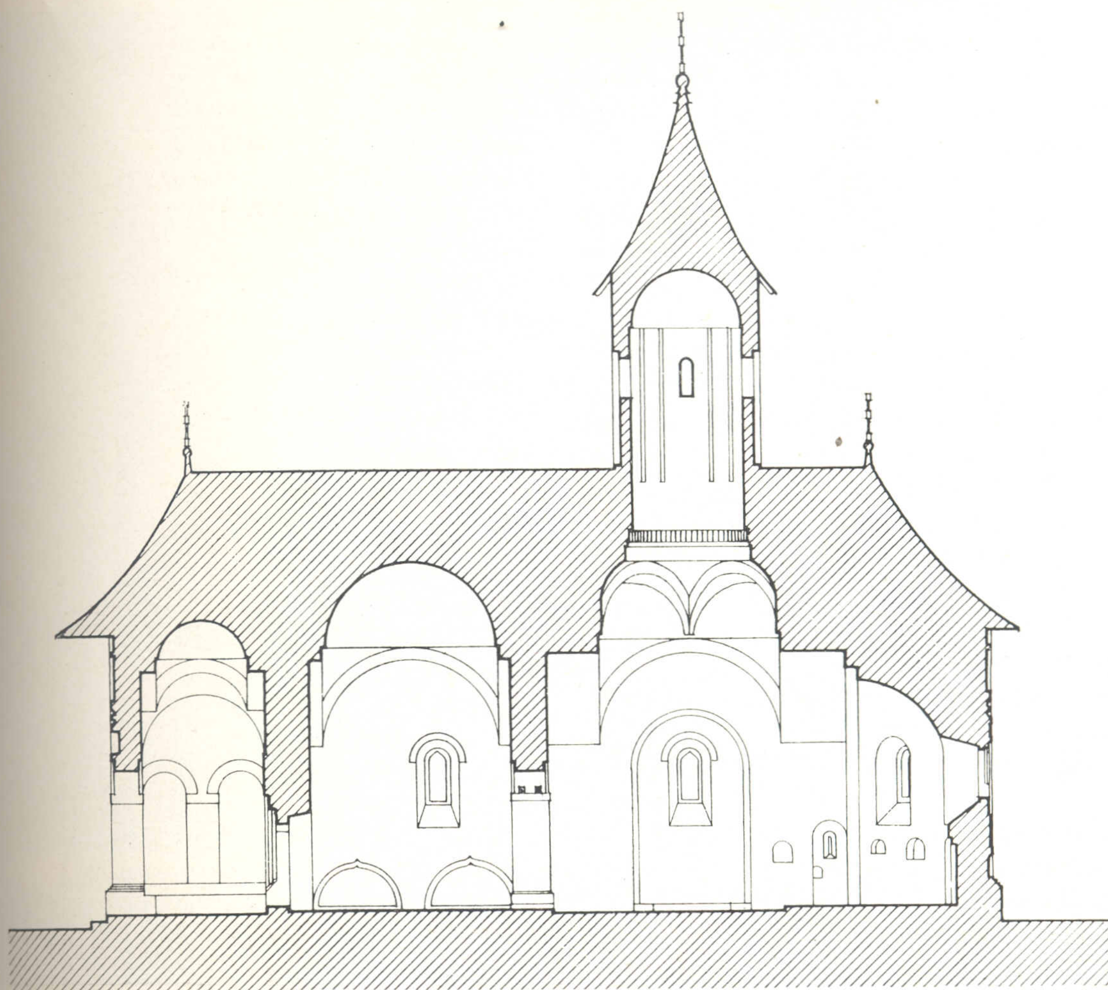
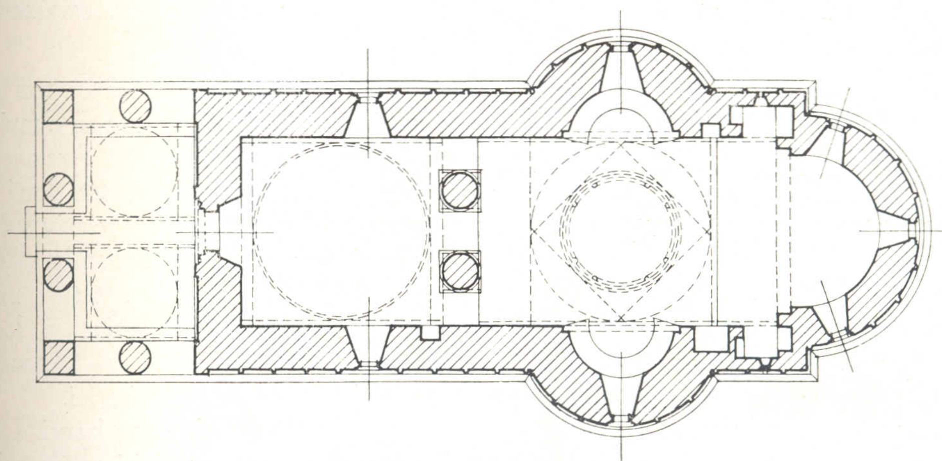

Fig. 109. — Iţcanii Vechi Maica Domnului. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

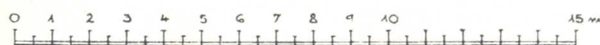

Fig. 110. — Iţcanii Vechi Maica Domnului. Plan (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

Fig. 111. — Iţcanii Vechi. Vedere dinspre Sud Vest

ceastă dispoziţie, — destul de particulară — a colonetelor angajate care formează deasupra arcadelor un chenar dreptunghiular.

Ferestrele dela Sf. Ioan, în arc frânt, arată o profilatură gotică, şi se mai găseşte în curte o piatră sculptată, de profil tot gotic, probabil rămăşiţă a unui chenar de uşă. (fig. 800).

ADORMIREA MAICII DOMNULUI DIN IŢCANII VECHI

Această biserică a fost a unei mănăstiri de maici, care, după documente, era foarte veche. S'au găsit morminte dela sfârşitul veacului al XV-lea [1]).

Biserica actuală — ca şi Sf. Ioan din Siret — este din veacul al XVII-lea şi foarte asemănătoare şi cu Sf. Ioan şi cu Aroneanu, ca plan şi ca secţie longitudinală.

[1]) cf. Kozak, *Inschriften*, şi Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti*, pag. 346.

In interiorul turlei se văd colonete angajate (cărora le lipsesc arcurile de unire), care corespund cu arcaturile ce le vedem la Aroneanu în acelaş loc, arcaturi foarte caracteristice.

Ca şi la Siret, absida mare are trei ferestre. Ca faţadă, biserica, — cu toate că e mai scundă — e aproape la fel cu Sf. Ioan. Are acelaş rând de caneluri deasupra soclului, cele două registre de arcaturi oarbe în budinuri relativ subţiri; are acelaş pridvor pe coloane şi stâlpi pătraţi la colţuri, deasupra cărora vin arcaturi, mai mici din cauza lipsei de spaţiu ; chiar şi locaşul pisaniei — sau al unei icoane — deasupra intrării, este la fel în cele două biserici.

Turlele sunt cu câte opt laturi. La Iţcani însă nu mai găsim împodobirea cu colonete dela Aroneanu şi dela Siret ; o prefacere ulterioară le-a făcut, probabil, să dispară.

Brâul e ca la Aron-Vodă; nu se văd aici rândurile de cărămizi în zimţi ca la Sf. Ioan.

Arhivoltele sunt reintrate în planul zidului

Fig. 112. — Socola. Vedere dinspre Sud

după normele veacului al XVII-lea ale căror caractere apar peste tot.

Au rămas câteva chenare gotice la ferestre şi la uşă; sunt la fel ca la Sf. Ioan din Siret, cu care Adormirea Maicii Domnului arată prin toate detaliile să fie contimporană (fig. 826, 829).

De altmintrelea, dacă n'ar fi unele detalii, precum e, de pildă, rândul de caneluri din partea inferioară a faţadei, această biserică ar putea fi luată drept o biserică munteană.

Clădirea e de piatră brută, afară de unele părţi speciale, cum sunt coloanele, canelurile, brâul şi altele.

Totul este tencuit. In general, execuţia lucrului este destul de neglijată.

Se mai văd în pridvor resturi de fresci mai recente şi în unele locuri, imitaţie, în zugrăveală, de cărămizi aparente.

Inăuntru sunt nişe pentru morminte, închise printr'un arc uşor în acoladă.

Este de mirat cum construcţia acestor două biserici, foarte asemănătoare, şi care trebue să fi fost construite, dacă nu în acelaş timp, la o epocă foarte învecinată, n'a lăsat nici o urmă în documentele cunoscute. Şi una şi alta au înlocuit o altă biserică mult mai veche a cărei amintire s'a păstrat, pe când faptul reconstruirii lor totale — care este evident — a dispărut din memoria oamenilor.

După toate trăsăturile care unesc aceste două biserici cu Aroneanu şi cu Hlincea şi judecând după profilele gotice încă destul de pure care au mai rămas şi care par anterioare deformărilor ce, de pildă, le constatăm la Solca, suntem dispuşi a aşeza data construirii în primii ani ai veacului al XVII-lea (dacă nu chiar în cei din urmă ail veacului al XVI-lea).

SOCOLA

Se zice că biserica din Socola a fost zidită de o fată a lui Lăpuşneanu.

Sub forma ei actuală este desigur din veacul al XVII-lea. De altmintrelea, chiar şi clădirea de azi a fost făcută în două, dacă nu în trei rânduri.

Partea naosului şi pronaosului — despărţite foarte probabil, în vremuri, printr'un perete — formează prima biserică care avea, poate, şi un pridvor. Pe urmă s'a adăogat actualul pridvor modificându-se cel vechiu şi făcându-se a doua turlă.

Se cunoaşte o înădire în zidurile de miază-zi

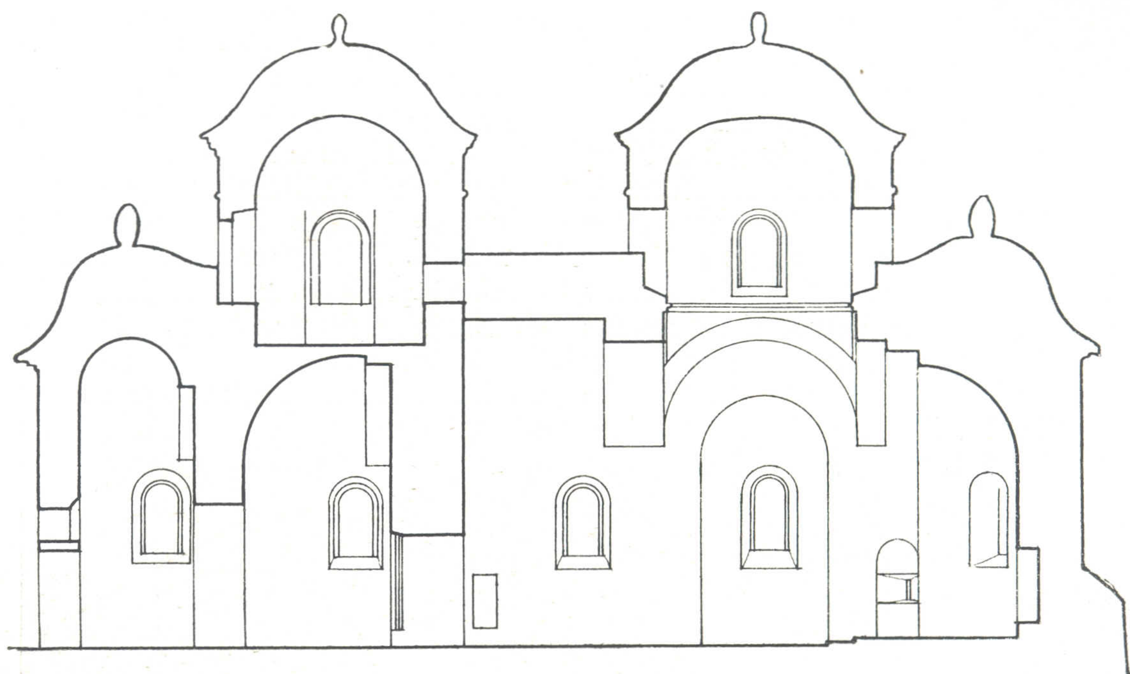

Fig. 113. — Socola. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

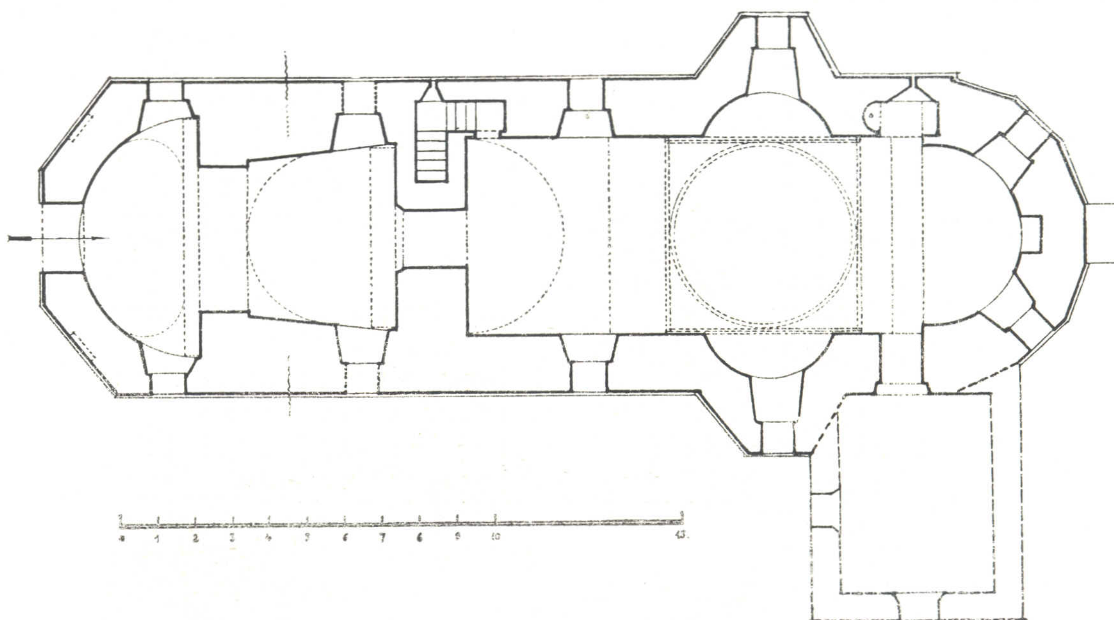

Fig. 114. — Socola. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

și miază-noapte, între cele două ferestre mai de apus ale clădirii. Și forma frizei de care vom vorbi, e alta începând dela această crăpătură.

Forma foarte scundă a turlelor și faptul că n'au nici un soclu aparent dă bisericii o înfățișare foarte diferită de celelalte din Moldova sau din Muntenia, încât se poate presupune sau o transformare a acestor turle la vreo refacere, sau o înrâurire străină încă dela început.

Printre caracterele speciale ale planului vom nota și forma poligonală numai cu trei laturi ale absidelor laterale, relativ mult eșite, și faptul că la absida mare sunt numai două ferestre, dispoziție rară în Moldova. (cf. Brănișteni).

Avem însă câteva detalii destul de caracteristice ca să putem fixa, cu destulă aproximație, data clădirii. Este acest rând de cărămizi în zimți înalți, ca niște caneluri, terminate la partea superioară printr'o concavitate ; e așezat în josul zidului imediat deasupra soclului, peste două rânduri de cărămizi orizontale. Este aproape la fel ca la Aroneanu, la Adormirea

Maicii Domnului din Iţcani, Sf. Ioan din Siret, Nicoriţa şi încă două-trei alte biserici ; aici la Socola canelurile sunt mai puţin înalte. Pe când la celelalte biserici ating şi un metru, aici nu au decât vr'o 55 cm. Dar ca şi la Aroneanu de pildă şi la Maica Domnului, cu toate că construcţia aceasta este de cărămizi piezişe aşezate orizontal, o ornamentaţie falşă este însemnată pe tencuială, scrijelată în mortar şi arătând rosturi înclinate par'că ar fi o preocupare de perspectivă. De asemenea la toate aceste biserici se văd încă urme de colorare în frescă a acestor imitaţii de cărămizi.

Precum am spus-o la început, forma acestor caneluri este schimbată la partea clădirii adăogată, lipsind rotunjirea de sus.

Epoca caracterizată de acest criteriu se întinde dela cei din urmă ani ai veacului al XVI-lea până în veacul al XVII-lea, dar mai curând ar coincide cu începutul veacului.

Şi formatul cărămizilor ne aşează cel puţin în această perioadă, dacă nu mai târziu, precum şi brâul de mai sus, în zimţi.

De asupra brâului se vede un rând de ocniţe din care unele tencuite de două ori ne arată o simplă nişă în semi-cerc, pe când cele care nu au acest nou strat de tencuială, înfăţişează arcuri frânte de un aspect oriental, cu imitaţie de rosturi zugrăvite.

Biserica, în afară de ocniţele, arcurile şi frizele despre care am vorbit, este zidită din piatră brută.

Chenarul uşii de intrare în pronaos are o profilatură gotică dar nu e în ogivă. (fig. 795).

Ferestrele actuale sunt mărite.

In rezumat, Socola este, probabil, o biserică din prima treime a veacului al XVII-lea, construită după normele noi, bizantine, introduse atuncea în Moldova, dar care a fost mărită ulterior şi turlele — sau turla naosului — au fost schimbate.

Forma actuală bulbucată a învelitorii peste altar şi noul pridvor poate fi atribuită unei influenţe directe sau indirecte, de la Trei Ierarhi şi Cetăţuia, care au avut dela început şi ele asemenea forme.

De altmintrelea înfăţişarea generală a bisericii e greoae şi de proporţii puţin agreabile ochiului atât în interior cât şi în afară.

Fig. 117. — Sf. Sava-Iaşi, Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Şt. Balş)

SF. SAVA (Iaşi)

Biserica Sf. Sava este de un tip cu totul neobişnuit în Moldova şi nu face parte din şirul monumentelor noastre pământene.

Totuşi trebue pomenită căci e o clădire prea însemnată pentru a fi lăsată la o parte ; mai prezintă interesul de a avea oare care detalii din ar-

hitectura contimporană moldovenească şi poate încă acel de a fi contribuit la răspândirea unor elemente dela Sud.

Biserica, ridicată în vremea lui Petru Şchiopul, a fost rezidită la 1625 de către vel postelnicul Ianache — (fiind atuncea încă mitropolit al Ţării, Anastasie Crimca, ctitorul Dragomir-

Skarlatos, întru numele Adormirii Maicii Mîntuitorului nostru, stăpînei Născătoarei de Dumnezeu şi pururea-fecioarei Mariei, pentru rugăciunea sa şi a părinţilor săi, în zilele binecinstitorului stăpînitor Io Radul-Voevod, Domn al ţerii Moldovei, sub Mitropolitul chir Anastasie Crimcovici, al Mitropoliei Sucevei, şi Athana-

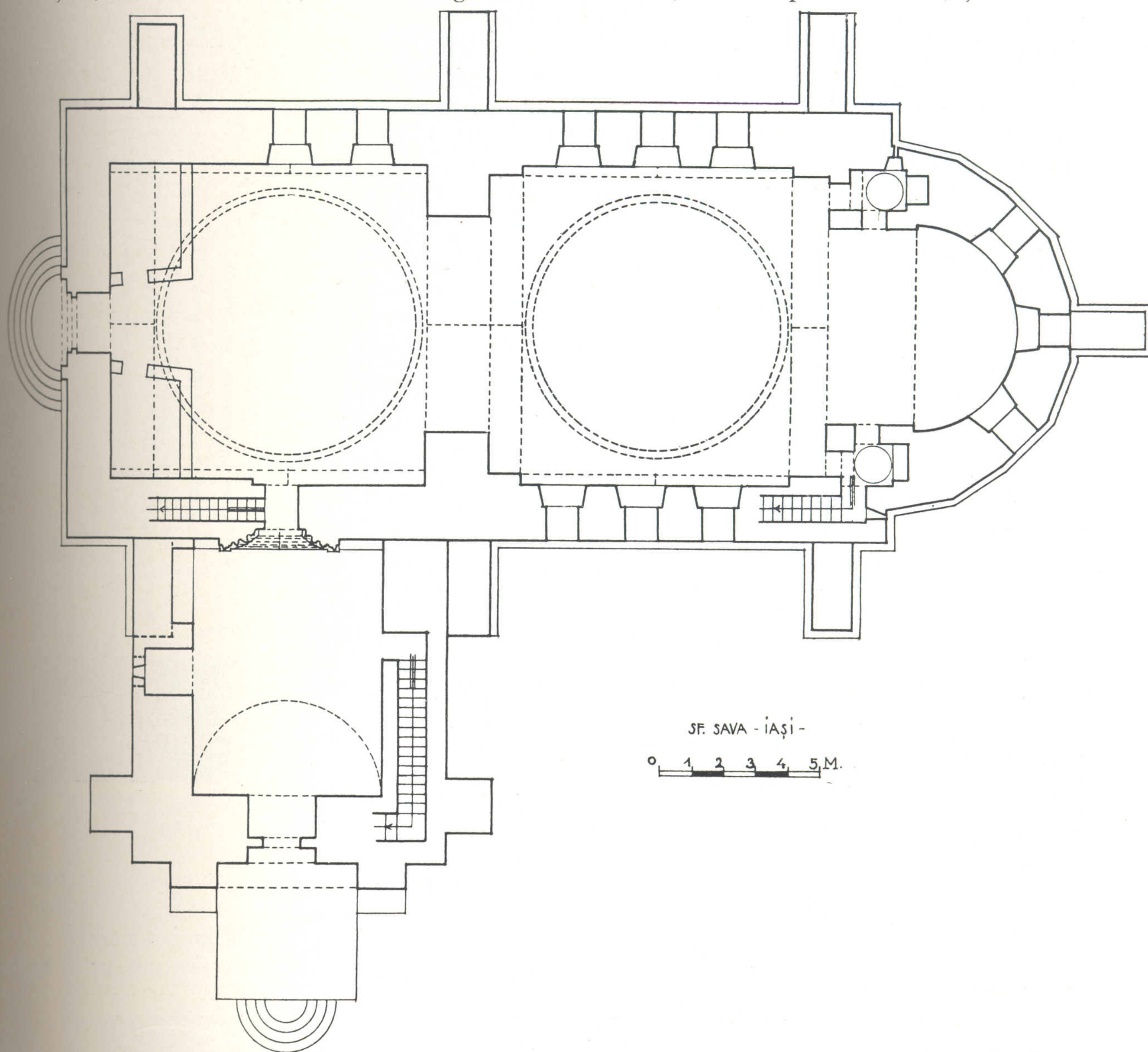

Fig. 118. — Sf. Sava-Iaşi. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Şt. Balş)

nei) — iar protomaistor a fost Gheorghe din Constantinopol.

Două pisanii la intrarea cea veche ne lămuresc în această privinţă, una slavonă şi alta grecească. Textul este acelaş :

„Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvîrşirea sfântului Duh a început a se zidi şi a se înnoi acest sfânt hram dumnealui Ianachie fost Mare-Postelnic şi... nepot al dumnealui

sie, episcop de Roman, în anul 7133 (1625) luna lui Maiu, s'a săvârşit".

Iar deasupra uşii din spre Vest, pe greceşte : „Minunata această şi vrednică de laudă biserică s'a înnoit din temelii de către prea cucernicul boer Ioan Postelnicul, nepot cinstitului domn Skarlatos din Constantinopol fiind egumen Ieroteiu ieromonahul din prea vestitul ostrov Cipru şi căpetenie maiştrilor Gheorghe din Cons-

tantinopol, în anul 7133 (1625) Maiu, s'a mântuit" [1]).

Clădirea este largă și înaltă și foarte luminoasă. E un dreptunghiu lungit fără sânuri, dar cu un altar spațios. Zidul dintre naos și pronaos pare a nu fi existat. In locul lui e un larg arc, frânt la vârf, ca și celelalte laterale. Impresia generală este a unei clădiri otomane.

Chiar și Paul de Alep a fost izbit de această asemănare și spune :

„Sunt două mari cupole turcești, adică ca cele dela noi..." [2]).

In exterior, turlele — poligonale — foarte late și joase, fac o impresie stranie și de un efect absolut opus celui ce-l fac bisericile moldovenești și cele românești în general.

Turnul-clopotniță este de sigur adăogat, dar are un brâu în formă de frânghie, sub friza de ocnițe ce o înconjoară.

N'ar fi de altmintrelea exclus ca forma lor actuală să nu fie tocmai cea dela început.

Fig. 119. — Sf. Sava-Iași Ușa de intrare Sud (fot. W. W.)

Turnul-clopotniță este de sigur adăogat, dar puțin timp după zidirea bisericii. Scări înguste prinse în grosimea zidurilor duc la o serie de încăperi, și sus de tot la lăcașul clopotelor cu mari deschideri de sunet.

Ușa de intrare de sub acest turn are un in-

[1]) N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 137.

[2]) *Voyage du Patriarche Macaire*, Trad. Pr. Basile Radu, p. 160.

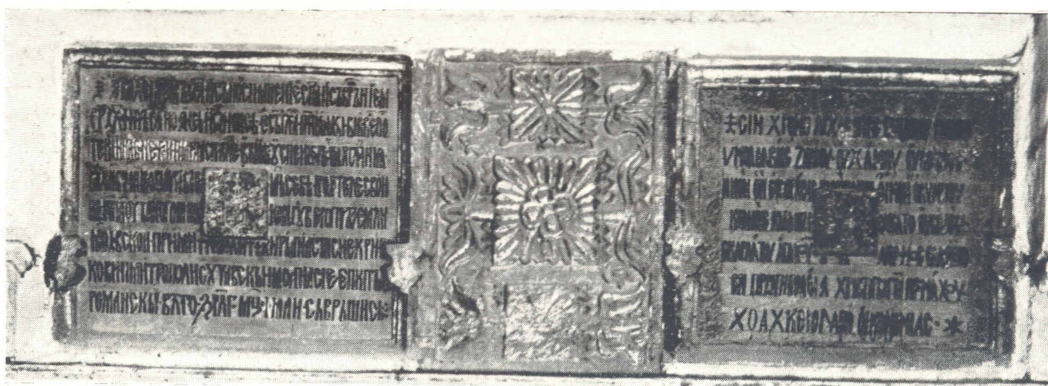

Fig. 120. — Sf. Sava. Pisania

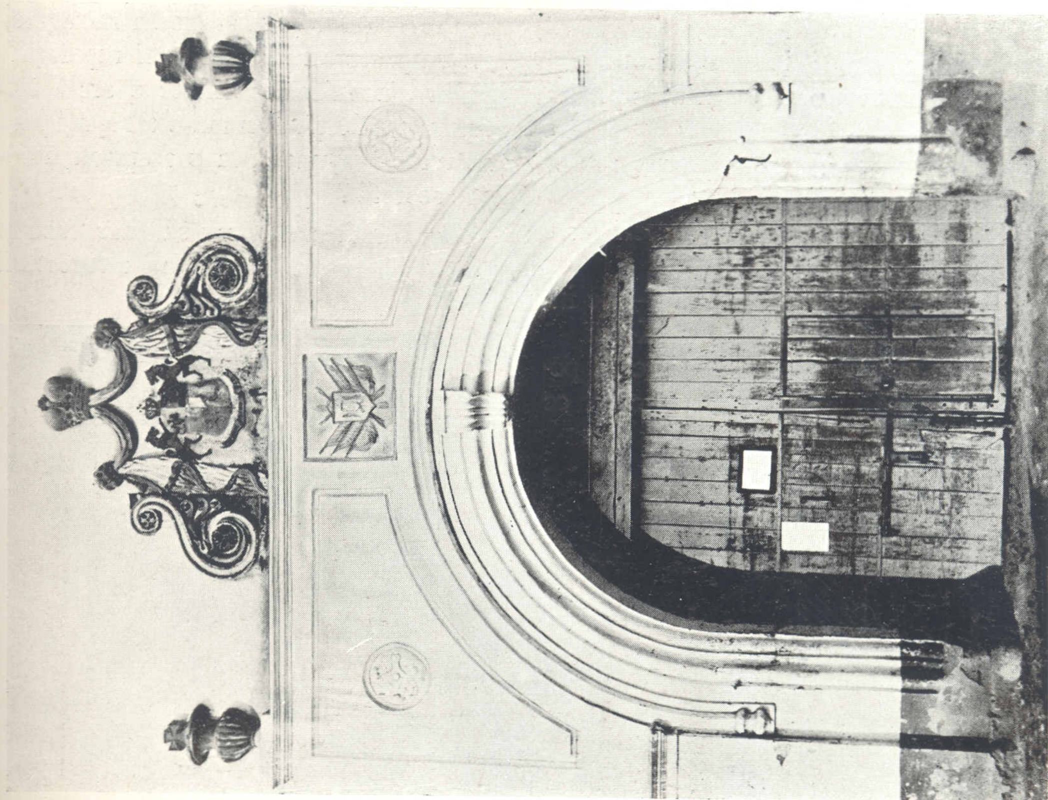

Fig. 122. — Galata. Intrarea în mănăstire (văzută din afară) (fot. S. P.)

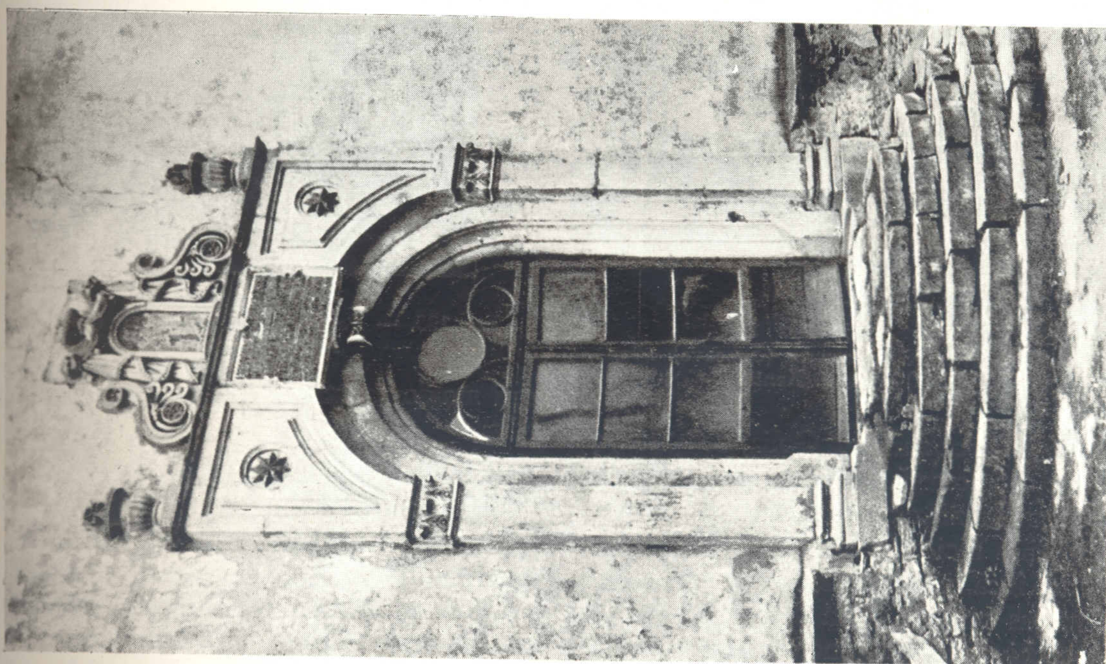

Fig. 121. — Sf. Sava. Intrarea Vest (fot. S. P.)

teresant chenar cu muluri gotice, cam stângaciu executate, iar rama dreptunghiulară exterioară este mărginită prin frânghia împletită caracteristică a veacului. (fig. 798).

In spaţiul liber de deasupra uşii sunt rozete şi ornamente florale orientale.

Deasupra, împodobită cu mici scuturi este pisania cea grecească.

Chenarul uşii — acuma principală — de intrare este modern — din veacul al XIX-lea.

Inăuntru, în pronaos, se găsesc zidite în perete o serie de rozete pătrate, în felul celor ce

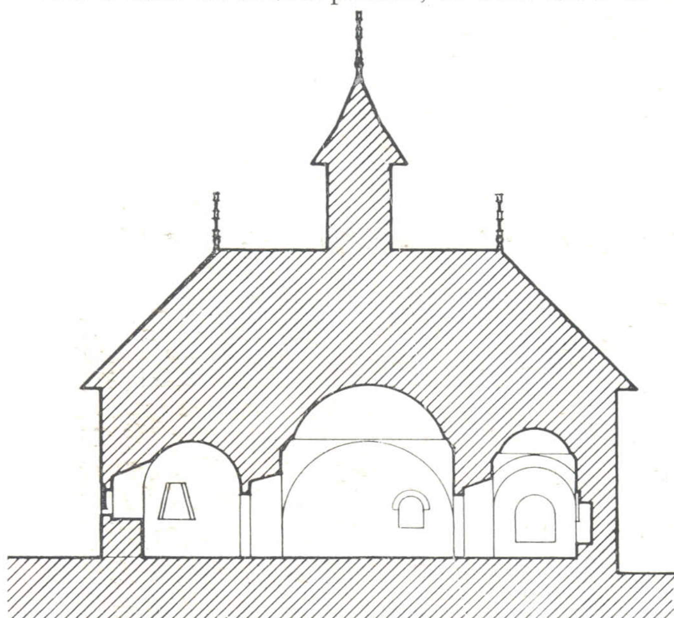
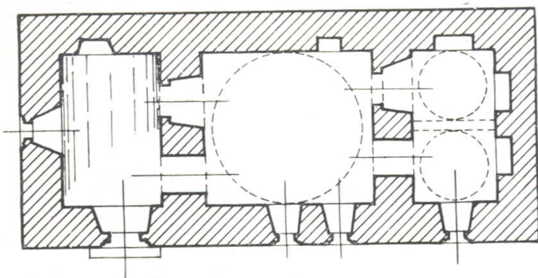

Fig. 123. — Paraclisul Sf. Gheorghe (Suceava). Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 m

Fig. 124. — Paraclisul Sf. Gheorghe (Suceava). Plan (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

împodobesc intrarea turnului Golia, de pildă, şi altele multe din această vreme.

In afară se văd nişte contraforturi — de sigur adăogite şi fără nici o frumuseţe.

Soclul are încă în unele părţi un profil foarte simplu, iar sus este o cornişă de piatră.

Toate archivoltele, în general, sunt în retragere în raport cu planul zidului. Acele ale arcurilor ferestrelor erau şi ele în retragere, dar au fost umplute cu prilejul unei reparaţii.

Din diaconicon porneşte o scară ascunsă în grosimea zidului. Acuma e astupată încât nu se ştie unde răspunde ; la o ascunzătoare sau la o eşire secretă ?

Nici o altă clădire nu s'a luat după Sf. Sava, încât în privinţa evoluţiunii arhitecturii biseri-

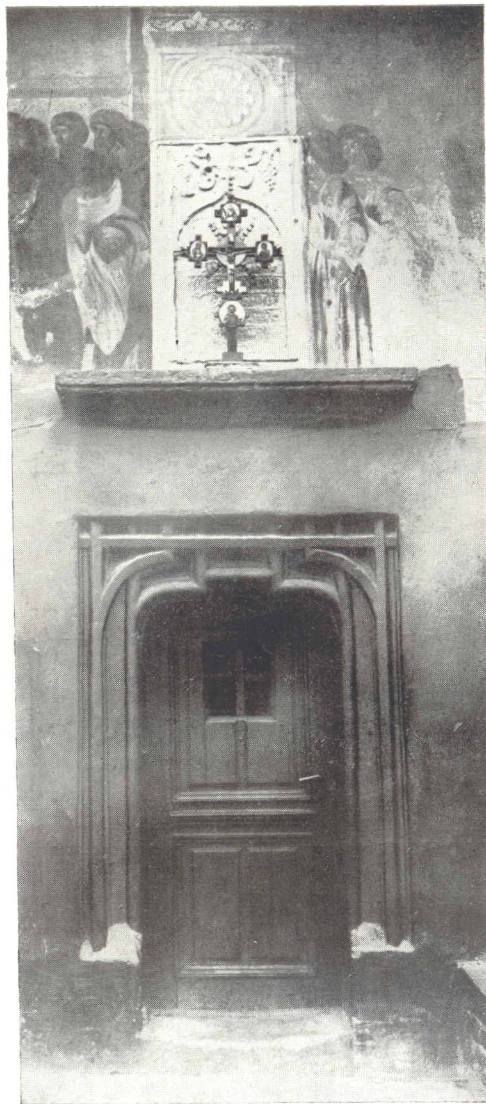

Fig. 125. — Paraclisul Sf. Gheorghe (Suceava). Intrarea şi pisanie

ceşti moldoveneşti, ea este de un interes foarte redus.

PARACLISUL MĂNĂSTIRII SF. GHEORGHE DIN SUCEAVA

„Această eclisiarniţă a făcut arhiepiscopul Kir Anastasie Krimkovici, Mitropolit al Sucevei, în zilele blagocestivului Domn Miron Bar-

Fig. 126. — Paraclisul Sf. Gheorghe (Suceava)

novschi Voevod, Domn al ţării Moldoveneşti în anul 7..." [1]). Adică între 1626 şi 1629.

Această eclisiarniţă care servea de capelă pentru iarnă e o mică clădire de o formă neobişnuită. E un simplu dreptunghiu, care cuprinde un pridvor boltit în semicilindru, un naos boltit în calotă sferică şi un altar acoperit prin două calote separate printr'un arc în axa clădirii, adică astfel cum se boltesc multe pridvoare, dar nu şi altarele.

Un zid gros cu două deschideri separă această încăpere de naos şi un altul la fel, naosul de pridvor.

In interiorul bisericuţei, arhivoltele arcurilor sunt reintrate în planul zidăriei.

Ferestrele au o profilatură gotică ca în epocile bune. Uşa de intrare — de un profil bastard — aminteşte, în trăsăturile ei generale, uşile interioare din vremea lui Ştefan cel Mare.

Deasupra uşii şi a ferestrelor sunt cornişelintele, ca cele din veacul al XVI-lea, adică mai lungi şi mai puţin îndesate ca cele dela Dragomirna. (fig. 725, 757, 802, 810).

Pisania este aşezată deasupra uşii exterioare şi este închisă într'o ocniţă fără adâncime, în acoladă, şi împodobită cu rinsouri stângace.

BARNOVSCHI

Biserica Adormirea Maicii Domnului din Iaşi, numită Barnovschi, a fost zidită în 1627; adică cam în acelaş timp ca mănăstirea din Bărnova cu a cărei biserică se aseamănă, cu toate că

[1]) Kozak, *Inschriften*, pag. 137.

Fig. 127. — Barnovschi-Iaşi. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

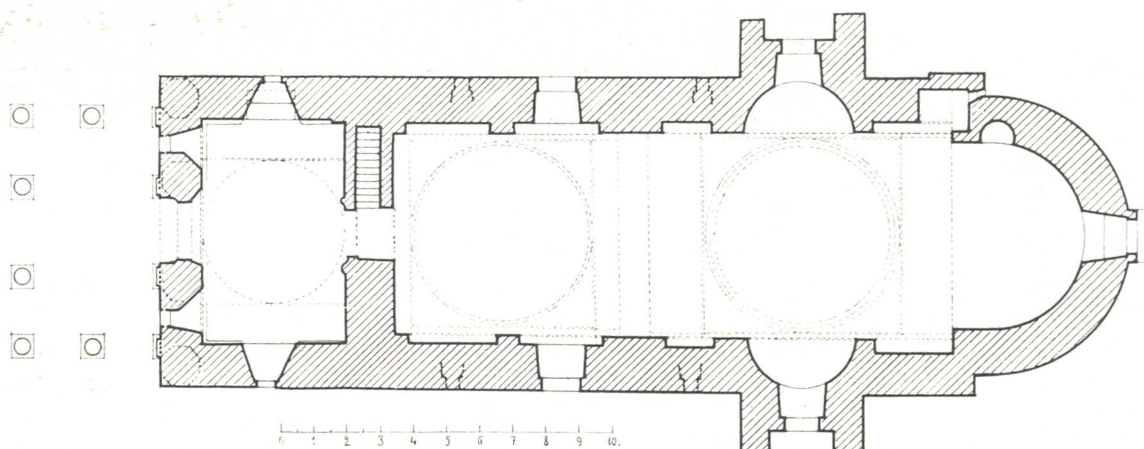

Fig. 128. — Barnovschi-Iaşi. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

desele schimbări ce le-a suferit fac, la prima vedere, ca această asemănare să nu se vază.

Dacă, însă, restabilim zidul de separaţie dintre naos şi pronaos susţinut de doi stâlpi, precum şi arcul transversal median al pronaosului ale căror lesene de susţinere, precum şi capitele se mai văd, această asemănare apare, biserica Barnovschi fiind însă mai simplă şi mai lipsită de împodobire decât cea dela Bărnova.

Bolţile vechi, de sigur, au dispărut şi cele ce le vedem azi sunt refăcute.

Cele ale pronaosului, împărţit prin arcul transversal ce azi lipseşte, erau duble ca la toate bisericile moldoveneşti cu un asemenea arc, şi ca la Bărnova.

Erau la acest pronaos patru ferestre ce se mai văd, cu toate că două sunt parţial zidite.

Naosul prezintă această construcţie specială şi cam anormală ce am găsit şi la Dragomirna şi la Bărnova, adică recăderile arcurilor transversale de apus şi răsărit ale naosului sunt aşezate ceva excentric pe arcadele oarbe ce flanchează în dreapta şi în stânga absidele laterale.

Şi biserica Barnovschi avea — încă vizibile — ferestrele ce le vedem la Dragomirna în zidurile de miază-zi şi miază-noapte sub recăderile arcului mare de apus.

In exterior aceaşi forme dreptunghiulare ale absidelor laterale cu aceeaşi întărire prin mici contraforturi, cari însă aici au fost duse până

Fig. 129. — Barnovschi-Iaşi. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. S. P.)

deasupra ferestrelor (ca la Solca) şi sunt acuma unite printr'un arc cu o învălitoare de o sinuozitate ce trebue să fie contimporană cu pridvoraşul deschis, aşa de bizar acoperit, şi care — cred — trebue datat dela sfârşitul veacului al XVIII-lea, sau din primi ani ai veacului al XIX-lea.

Pridvorul propriu zis a fost deschis ; se văd încă bine stâlpii îngropaţi în zidăria mai nouă şi se mai cunosc colţurile împodobite ale capitelelor.

Turnul de deasupra pridvorului este aşezat ceva excentric.

Biserica Barnovschi, împreună cu aceea din Bârnova, este cea dintâi biserică cu turn deasupra pridvorului dacă cumva turnul-clopotniţă al bisericii Sf. Nicolae din Suceava n'a fost construit dela început.

Uşa de intrare în pronaos era cu un chenar dreptunghiular cu muluri gotice şi cu rozase ; acum chenarul a fost cioplit în arc de cerc.

Ferestrele pridvorului zidit sunt mutate din locul celor ce au fost lărgite ; cele care au rămas la locul lor au fost zidite, chenarele lor fiind vizibile în exterior.

Tot astfel s'au mutat şi aşezat două alte chenare în zidul de răsărit al pridvorului, în dreapta şi în stânga uşii.

Chenarele ferestrelor sunt cu muluri de caracter încă gotic şi asemănătoare, în general, cu cele dela Dragomirna. Chenarul exterior e dreptunghiular şi cel interior sau în arc de cerc sau în acoladă. In triunghiurile colţurilor se văd mici ornamente, flori, palmete, rozase mici, ca la Dragomirna şi precum se văd deja, rudimentar, la unele chenare din veacul al XVI-lea (Horodniceni, Moldoviţa, Sf. Dumitru din Suceava).

Faţada e împodobită cu un rând de ocniţe lungite cu arhivolta reintrată în planul zidului, iar jos are un alt rând la fel. Nu se mai vede nici un brâu. Acest rând inferior de ocniţe este ceva neobişnuit în Moldova şi ne putem întreba dacă aşa a fost dela început şi dacă nu este o modificare a unor caneluri în felul celor dela Aroneanu sau Nicoriţa.

Turla naosului ese din acoperiş fără nici o bază ; are douăsprezece laturi şi câte trei ferestre, aşezate pe părţile de Nord şi Sud. Deasupra lor se vede un brâu cu torsadă subţire şi un rând de ocniţe mici.

Atât lipsa bazei cât şi înfăţişarea brâului şi dispoziţia neobişnuită a ferestrelor, precum şi diametrul aşa de mare al turlei, ne întăreşte în opinia că a fost refăcută.

Turnul de peste pridvor e pătrat şi are două rânduri de ocniţe, cele mai multe, în acoladă. Dela brâu în sus — brâu cu o friză de ocniţe mici deasupra — muchiile turnului sunt teşite.

*

Familia Dragomirnei cuprinde deci dintr'o parte Solca şi dintr'altă parte Bărnova şi Barnovschi (la care s'ar putea adăoga Sf-ţii Voevozi din Roman).

Dar dintr'alte puncte de vedere — precum am mai arătat — înrâurirea ei se întinde şi asupra altor monumente, care se leagă însă mai puţin ca plan şi ca detaliu cu cele de mai sus.

Fig. 130. — Barnovschi-Iaşi. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. S. P.)

RĂDEANA (Jud. Bacău)

Biserica din Rădeana a fost zidită în 1628 de către marele logofăt Dumitraşcu Ştefan (tatăl lui Gheorghe Ştefan care a domnit după Vasile Lupu). Acelaş Dumitraşcu a mai zidit şi biserica, acuma în ruină, dela Buciuleşti şi este ctitor şi la Bisericani unde a făcut turnul cel mare.

Biserica este refăcută în părţile ei de sus, lipsind acuma toate bolţile şi arcurile. Numai la altar se mai cunoaşte naşterea unui arc transversal.

Zidurile de despărţire dintre pridvor şi pronaos şi dintre pronaos şi naos au dispărut.

Din ceeace a rămas din părţile de jos se recunosc caracteristicile epocei. Sânurile mici sunt, în afară, arătate prin eşituri mici dreptunghiulare. Arhivoltele arcurilor sunt în retragere faţă de planul zidului.

In exterior se vede un brâu deasupra căruia vine un rând de ocniţe cu arhivoltele reintrate. Mai sus este un al doilea rând de ocniţe mai mici.

Partea de deasupra fostului pridvor, care s'a transformat în clopotniţă, are mari şi largi deschideri de sunet. Se zice că ar fi fost o clopotniţă mai înaltă care s'ar fi surpat.

Frontonul ce-l vedem azi este, probabil, făcut în veacul al XIX-lea.

Inscripţia aşezată în peretele de apus zice :

„Cu voinţa Tatălui şi cu conlucrarea Fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh. Această sfântă biserică o făcu panul Dumitraşcu Ştefan, Marele logofăt şi kneaghina lui Maria Zenica şi fiii lor ,unde este serbarea sfântului Arhangel Mihail. In zilele evseviosului şi iubitoriului de Christos Ioan Miron Barnovski Moghila Voevoda Domnitorul ţărei Moldovei. S'a început în anul 7136 April 4. Şi s'a săvârşit în luna Noembrie 8" [1]).

Chenarul uşii şi acelea ale ferestrelor arată o ornamentaţie rustică cum se obişnueşte la construcţii de lemn. In această privinţă se poate compara cu unele chenare dela Baia, dela Zamca şi dela Berzunţi. (fig. 756, 787, 754).

Ceeace este de însemnat este bogata împodobire a faţadei cu stele şi discuri de pământ smălţuit şi colorat, cu câte un bumb la centru. Sunt

---

[1]) Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice*, pag. 124.

Fig. 131. — Rădeana. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

Fig. 132. — Rădeana. Pisania (fot. A. C.)

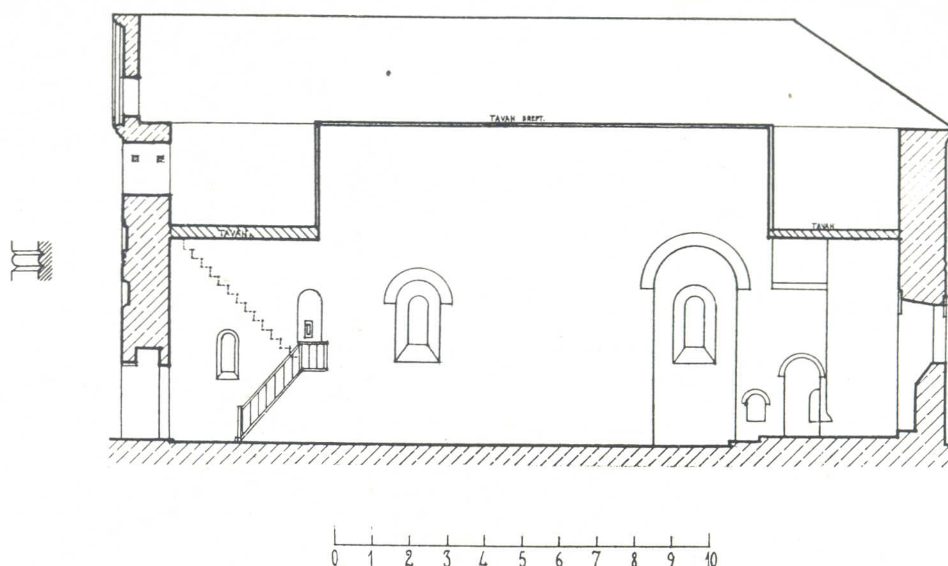

Fig. 133. — Rădeana. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

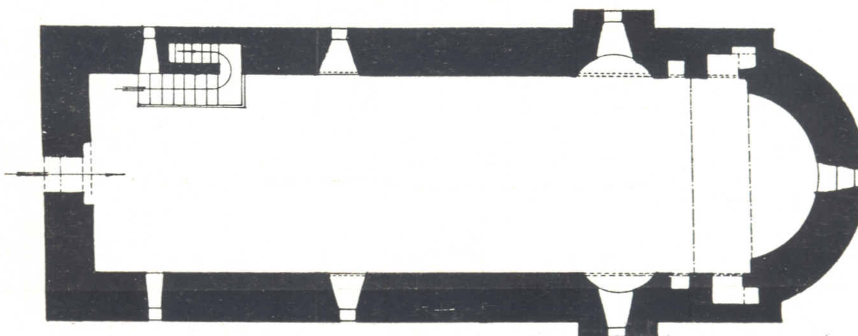

Fig. 134. — Rădeana. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

de comparat cu cele dela Aroneanu și probabil cu cele ce se vedeau până deunăzi la Buciulești.

Imediat deasupra soclului sunt caneluri, pe tencuiala cărora e imitat, prin linii sgâriate în mortar și prin culori, un parament de cărămizi. Aceste rosturi închipuite sunt înclinate, cu gândul naiv — probabil — de a da un efect de perspectivă. Acelaș lucru, l-am văzut la Aroneanu, la Maica Domnului din Ițcani, la Buciulești, la Socola.

Iconostasul pare a fi, în parte cel puțin, dela 1658 , de când datează o frumoasă inscripție zugrăvită în litere albe pe fond albastru și care se întinde pe toată lățimea catapitezmei, și care arată ca donatorul ei pe Gheorghe Ștefan.

Se mai găsesc și două pietre de mormânt din care una din veacul al XVIII-lea are această particularitate de a arăta și numele meșterului.

BARNOVA

Biserica mănăstirii Bărnova, cu hramul Tăerii capului Sf. Ioan Botezătorul a fost începută pe la 1629 de către Miron Barnovschi, dar n'a apucat s'o desăvârșească fiind sfârșită tocmai de Dabija Vodă. Dar se vede că această terminare a lucrărilor trebue să fi fost de mică însemnătate, clădirea find probabil deja pe deantregul boltită, căci arătările de un alt stil se văd tocmai la paramentul turlei, unde se poate să fi fost refaceri și mai târzii.

Biserica are o înfățișare măreață atât în afară cât și înăuntru. Paramentul de piatră cioplită precum și toată ornamentația se înrudește cu Dragomirna și Solca. Dragomirna lui Anastasie Crimca a fost de altmintrelea isprăvită cu ajutorul lui Barnovschi și când a început el Bărnova, poate că bătrânul mitropolit mai trăia. Dacă Solca urmează mai mult svelteța Dragomirnei, Bărnova, mai puțin severă, se aseamănă mai mult cu planul Dragomirnei.

Prezența turnului de deasupra pridvorului (turn poate neprevăzut în planul primitiv) schimbă într'adevăr înfățișarea și o îngreunează.

Impărțirea bisericii e ca la Dragomirna, lipsind și aici compartimentul mormintelor, ce există la Solca, și peretele de apus al naosului,

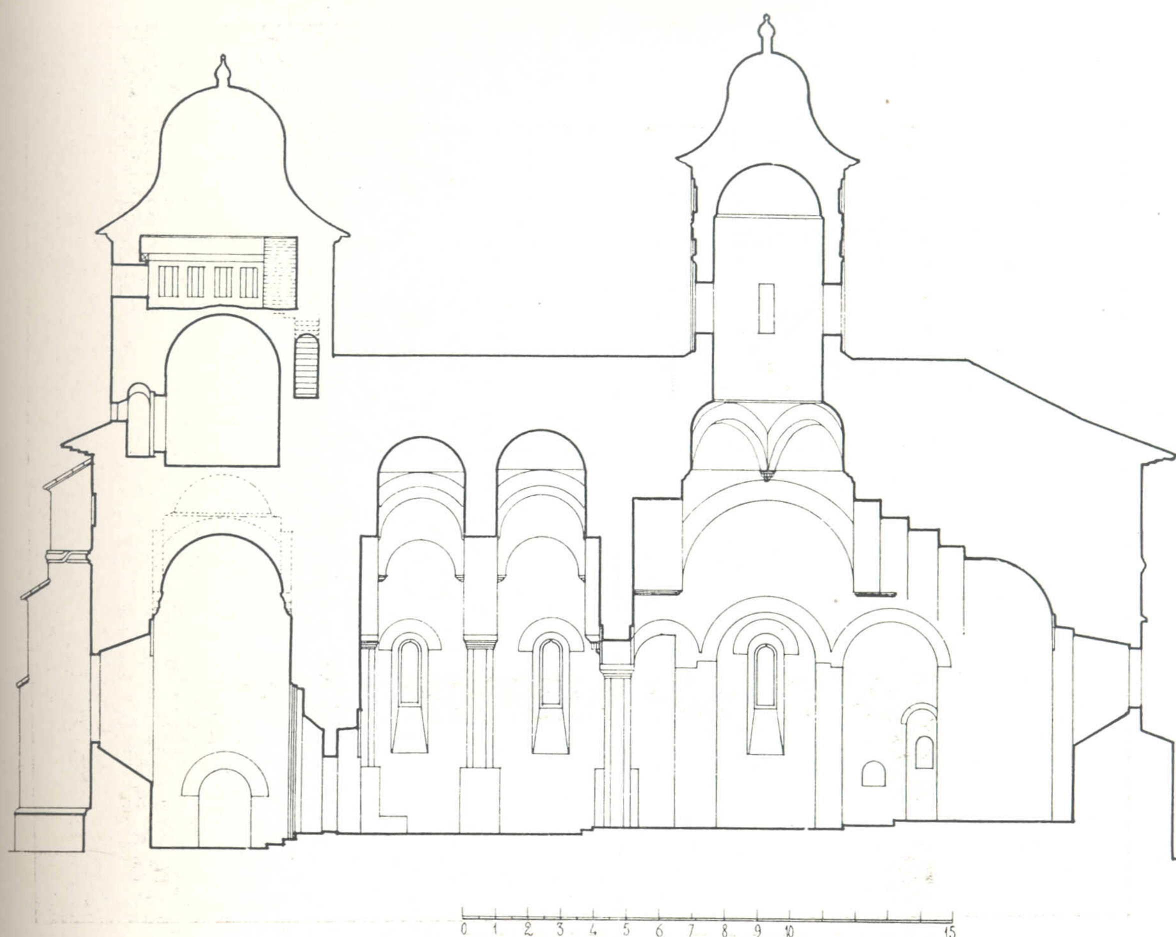

Fig. 135. — Bârnova. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

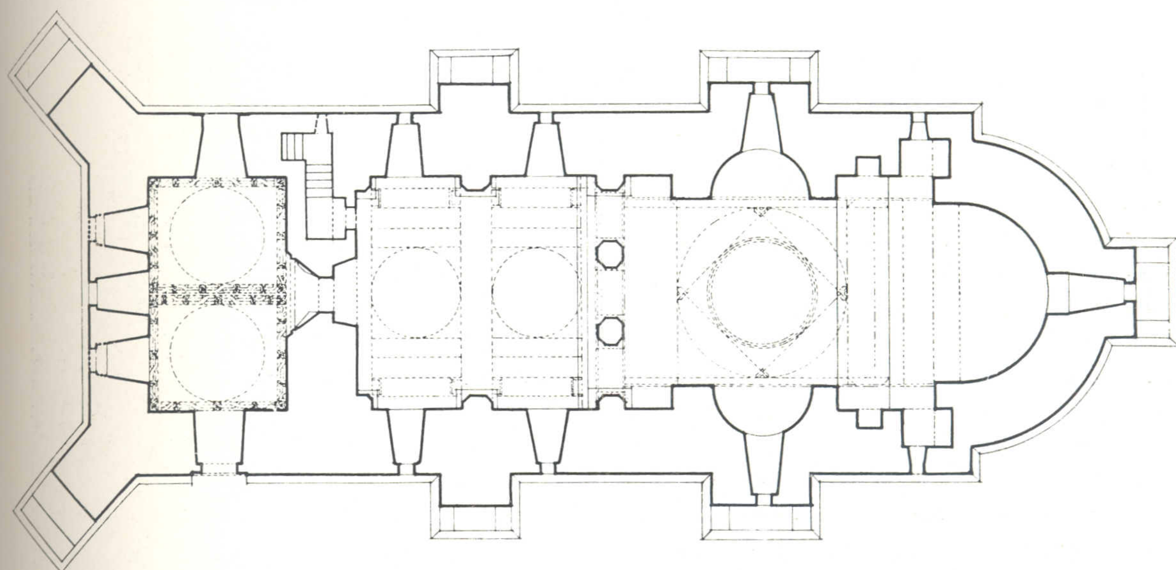

Fig. 136. — Bârnova. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

care e înlocuit prin arcade (în acoladă) susţinute de stâlpi octogonali.

Aceeaşi alcătuire are pronaosul ca cel dela Dragomirna, dar mai simplă ca împodobire şi mai simplă ca boltiri.

Pridvorul e dreptunghiular ca la Solca, sprijinit de contraforturi la colţuri ; are o boltă cu două calote cu frumoase torsade în jurul lor, timbrate cu mici scuturi.

Şi naosul are dispoziţia Dragomirnei, lipsind nervurile împodobite cu torsade şi arcaturile încrucişate ale bolţii. Dar se observă aceeaşi

Fig. 137. — Bârnova. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. S. P.)

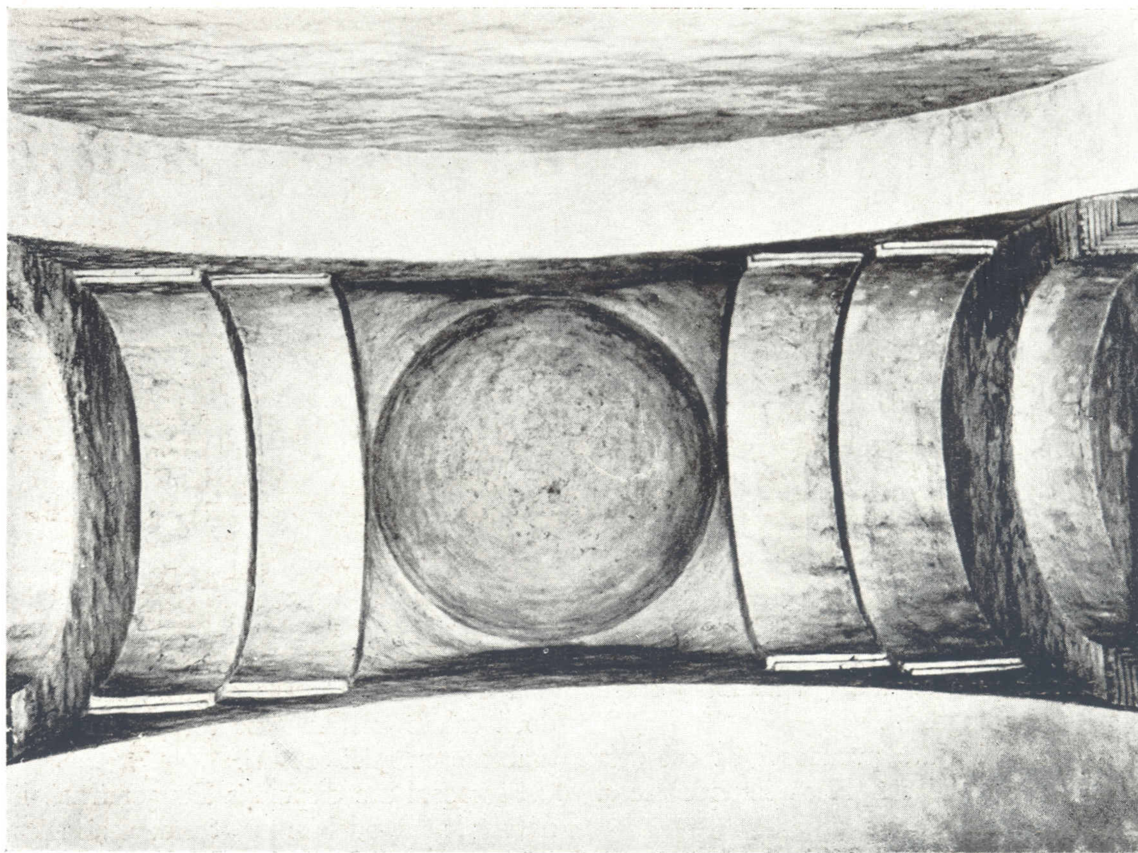

Fig. 138. — Bârnova. Bolta pronaosului (fot. S. P.)

Fig. 139. — Bârnova. Peretele Sud al naosului văzut din afară (fot. S. P.)

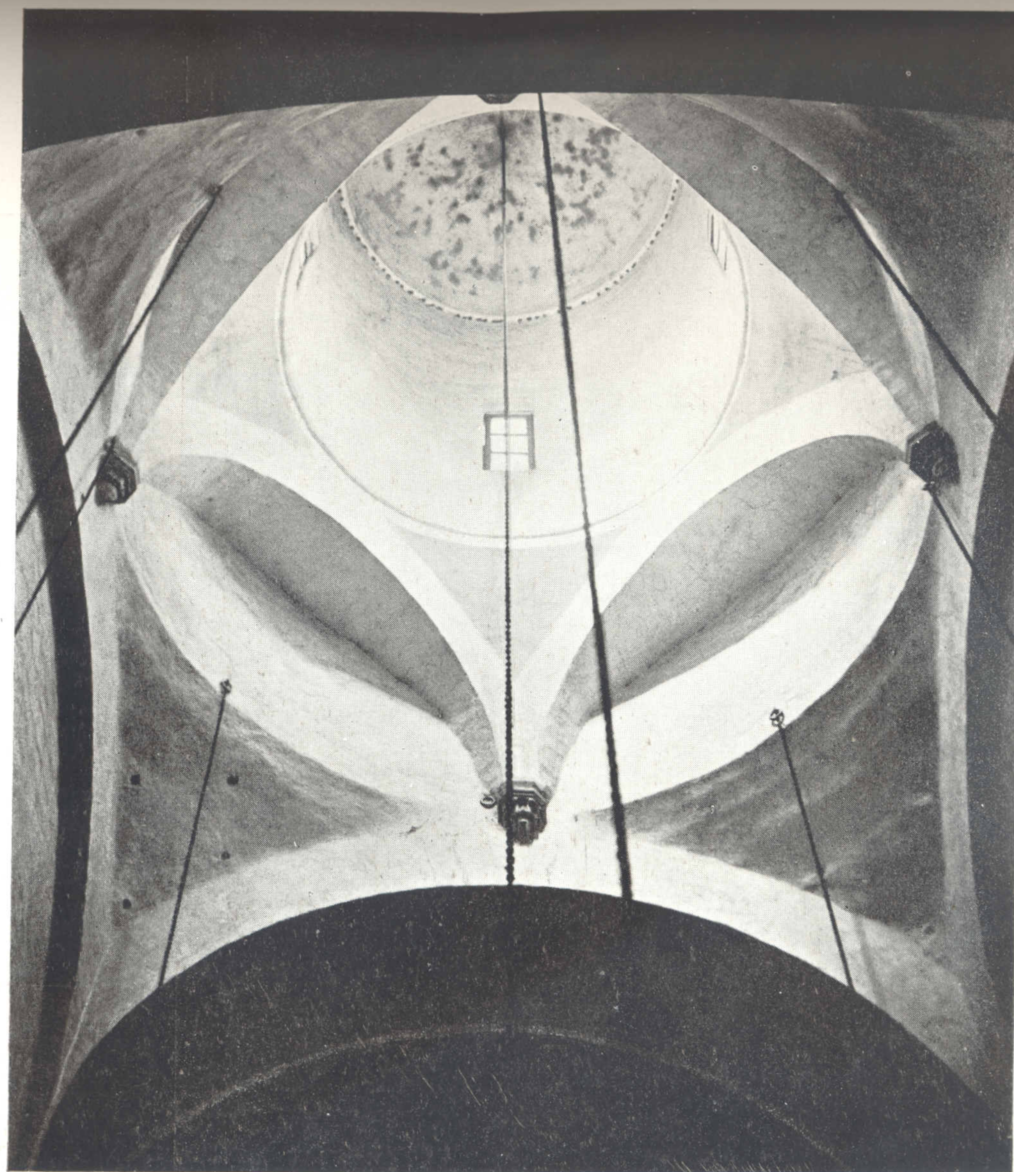

Fig. 140. — Bârnova. Bolta naosului (cl. C. M. I.) (fot. S. P.)

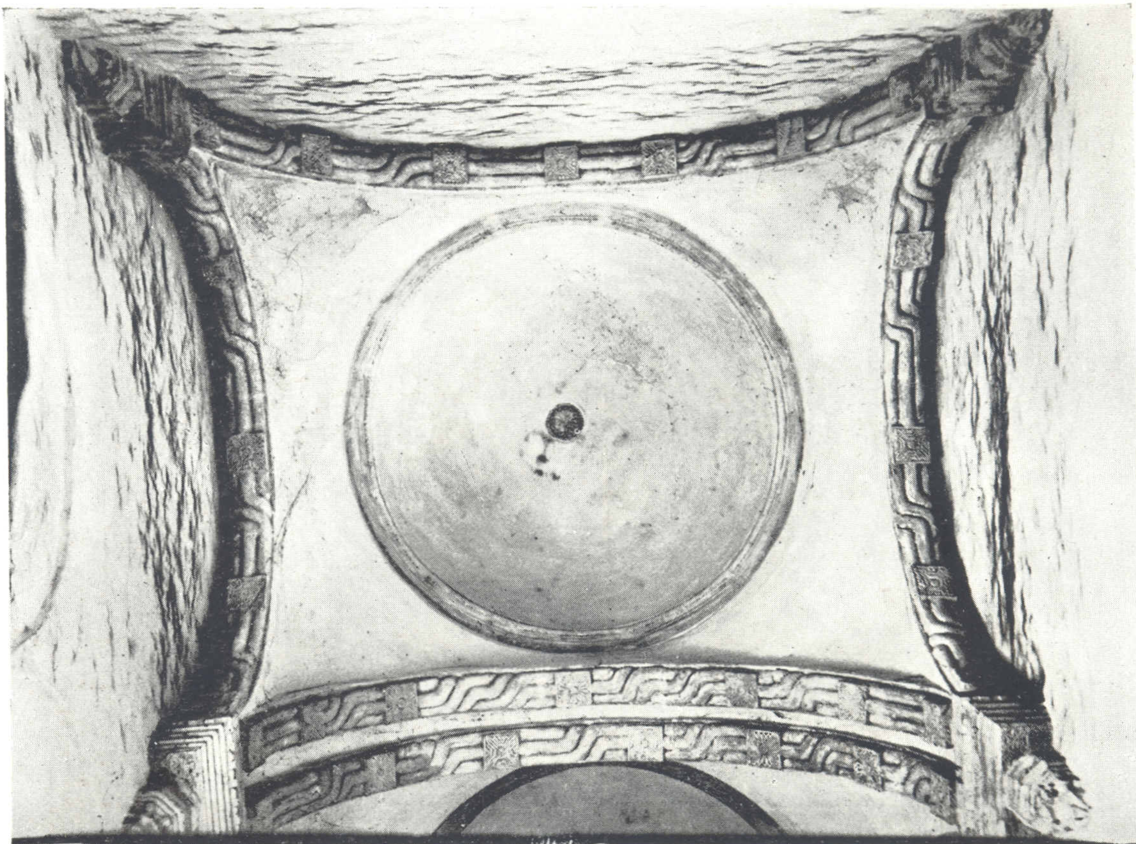

Fig. 141. — Bârnova. Bolta pridvorului (fot. S. P.)

Fig. 142. — Bârnova. Fațada Vest (fot. S. P.)

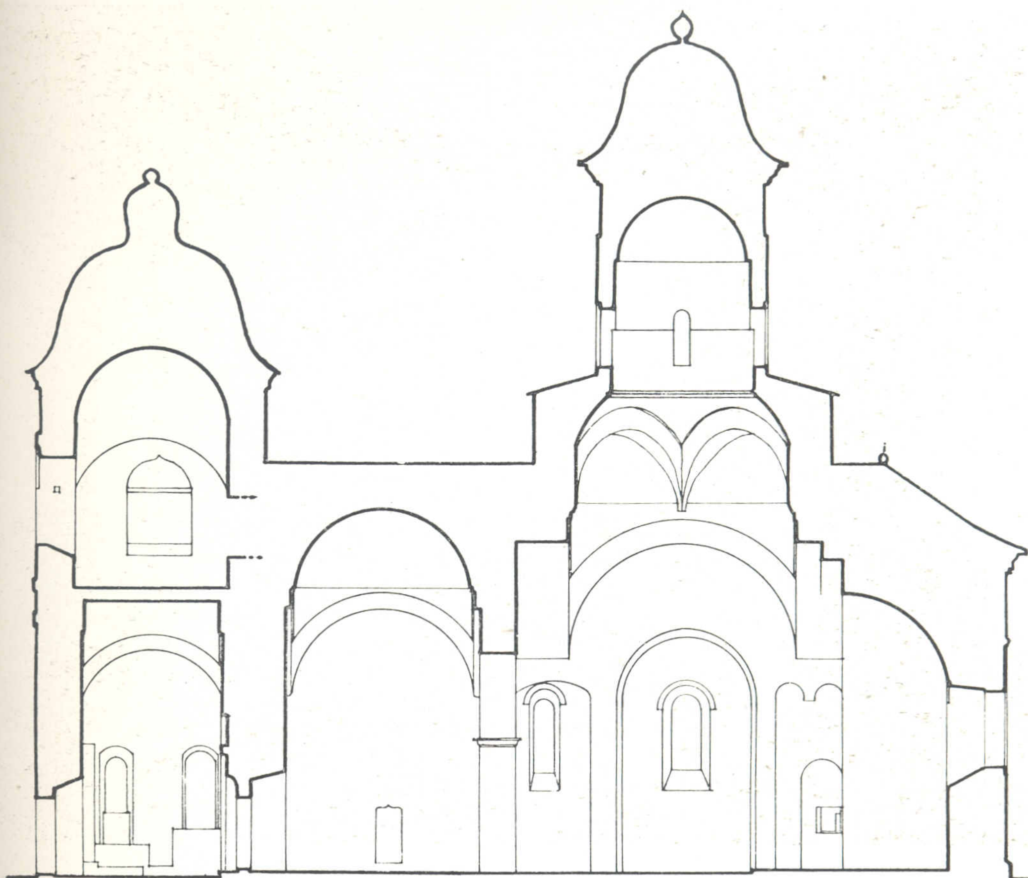

Fig. 143. — Nicoriţa (Iaşi.) Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

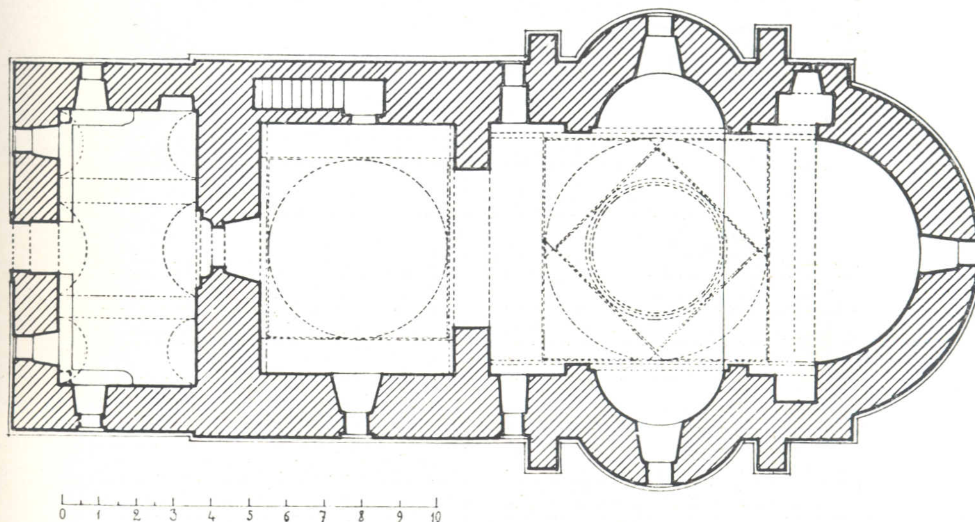

Fig. 144. — Nicoriţa (Iaşi). Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

construcţie foarte particulară dela Dragomirna (vezi sect. longit.) unde greutatea turlei transmisă pe zidurile laterale prin arcurile transversale nu recade pe stâlpii angajaţi, dar ceva excentric pe arcadele ce însoţesc (flanchează) nişa absidei.

Tot ca la Dragomirna bolţile naosului se racordează cu cele ale altarului prin patru arcuri în scară descrescândă.

In exterior eşiturile dreptunghiulare ce îmbracă absidele laterale, duse până sus ca la Dragomirna, sunt sprijinite — tot ca acolo — de un scund contrafort. Un puternic brâu în torsadă încinge toată clădirea. Două rânduri de ocniţe mai arhaizante vin sub straşina susţinută de o cornişă cu un profil care aminteşte încă goticul.

Impodobirea turlei se vede a fi mai târzie şi

Fig. 145. — Nicoriţa. Vedere dinspre Sud

stâlpişorii arcaturii ar putea să fie înrâuriţi de Trei Ierarhi pe când deasupra ferestrelor se văd nişte triunghiuri care apar în mod curent la bisericile din jumătatea a doua din veacul al XVIII-lea.

Ferestrele sunt tot de tipul Dragomirnei şi foarte asemănătoare, având aşezate deasupra lor o mică cornişă. Şi ferestrele mari din partea de apus a pridvorului sunt ca cele dela Dragomirna încă gotice, poate de un alt desen ca ornamentaţie ; dar nu se poate conchide în această privinţă de oarece singura fereastră unde se mai vede ceva e prea stricată ; celelalte ferestre sunt zidite; poate că în umplutura lor s'ar găsi fragmente din vechile sculpturi. Tot ca la Dragomirna, arcul frânt mulurat, cu toate că e gotic, nu mai are un traseu curat, ci după începutul curburei se prelungeşte până în vârf printr'o linie dreaptă, cu tendinţă de acoladă.

La un contrafort se mai vede un profil gotic.

Intrarea în pronaos se face printr'o uşă cu chenar gotic foarte stricat.

Dar şi aici, tot ca la Dragomirna, se arată începuturi de împodobire înrâurită de Renaştere la capitele, la consolele mici şi altele.

Soclul — de piatră — e foarte simplu : o simplă rotunjire fără profilatură.

NICORIŢA

Biserica cu hramul Sf. Ioan cel Nou a fost zidită de hatmanul Nicoară în vremea lui Miron Barnovschi, pe la 1626—7 [1]).

Nici o inscripţie veche nu a rămas ; deasupra uşii de intrare este astăzi o inscripţie grecească pomenind o reparaţie făcută la 1818 de arhimandritul Nicodim.

---

[1]) N. Bogdan, *Iaşi*, pag. 219.

Planul este, în linii generale, tot cel vechiu moldovenesc, dar cu două ferestre pe zidurile de miază-noapte şi miază-zi în dreptul arcului Vest al naosului, cam cum este şi la Sf. Gheorghe din Suceava, existând şi la Nicoriţa cele două nişe puţin adâncite în dreapta şi în stânga absidelor laterale.

E probabil ca între naos şi pronaos a existat un perete cu trei deschideri, rezemate pe stâlpi. deosebiri de parament între turnul-pridvor şi restul clădirii. Pare că această deosebire rămâne ca o amintire a unor construcţii la care într'adevăr turnul a fost adăogat.

Ceea ce măreşte îndoiala, în cazul nostru, este o oarecare asemănare cu Aron Vodă.

Faţada are deasupra soclului un rând de caneluri înalte verticale (de 75 cm.), formate de cărămizi aşezate pieziş ca la Aroneanu, la Iţcani

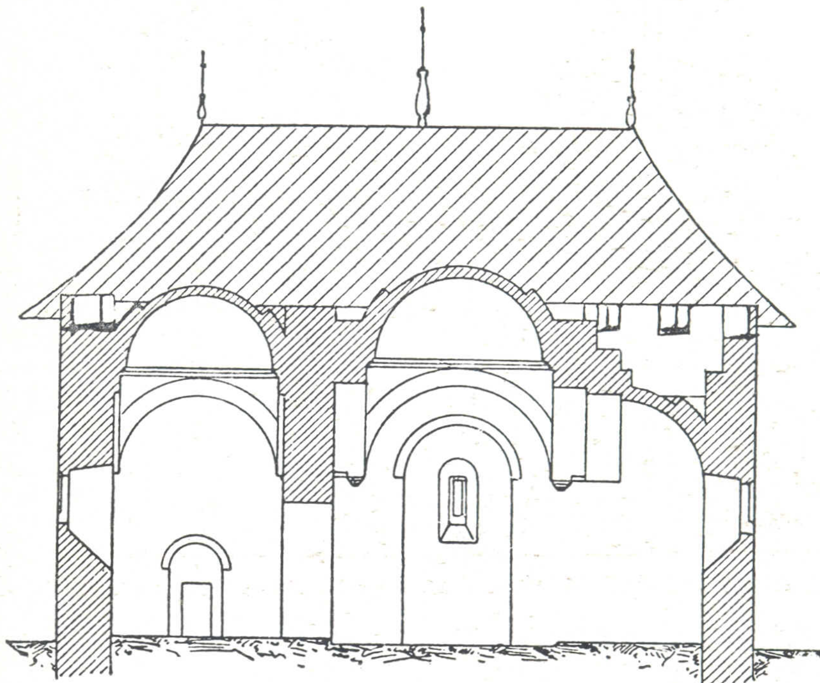

Fig. 146. — Toporăuţi. Secţiunea longitudinală

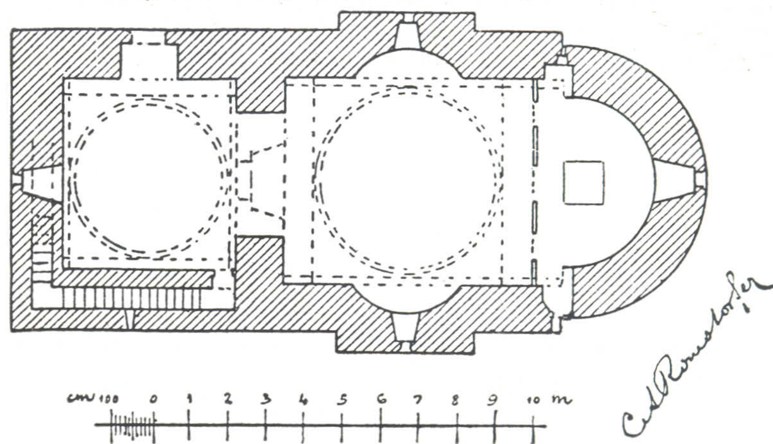

Fig. 147. — Toporăuţi. Plan (după Romstorfer)

Se mai văd acuma cei doi pilaştri angajaţi care poartă câte un capitel.

Cu toate că scara ce duce la etajul turnului de peste pridvor începe din pronaos, construcţia dă impresia că zisul pridvor şi turnul au fost adăogate, căci paramentul este foarte diferit de acela al bisericii propriu zisă. Dar nu trebue uitat că acest criteriu singur este insuficient căci sunt multe biserici, zidite deodată, care prezintă şi la Sf. Ion din Siret ; ele se opresc la pridvor, dar pe când la Aroneanu ele continuă pe zidul de pe latura de Est a pridvorului, la Nicoriţa nu le vedem în acest pridvor.

Deasupra acestor caneluri faţada e împodobită cu un rând de arcade de secţiune semi-circulară (în „budin") tot ca la Aroneanu ; ele se urcă până la trei sferturi din înălţimea zidului, unde vine un bandou din tencuială, acolo

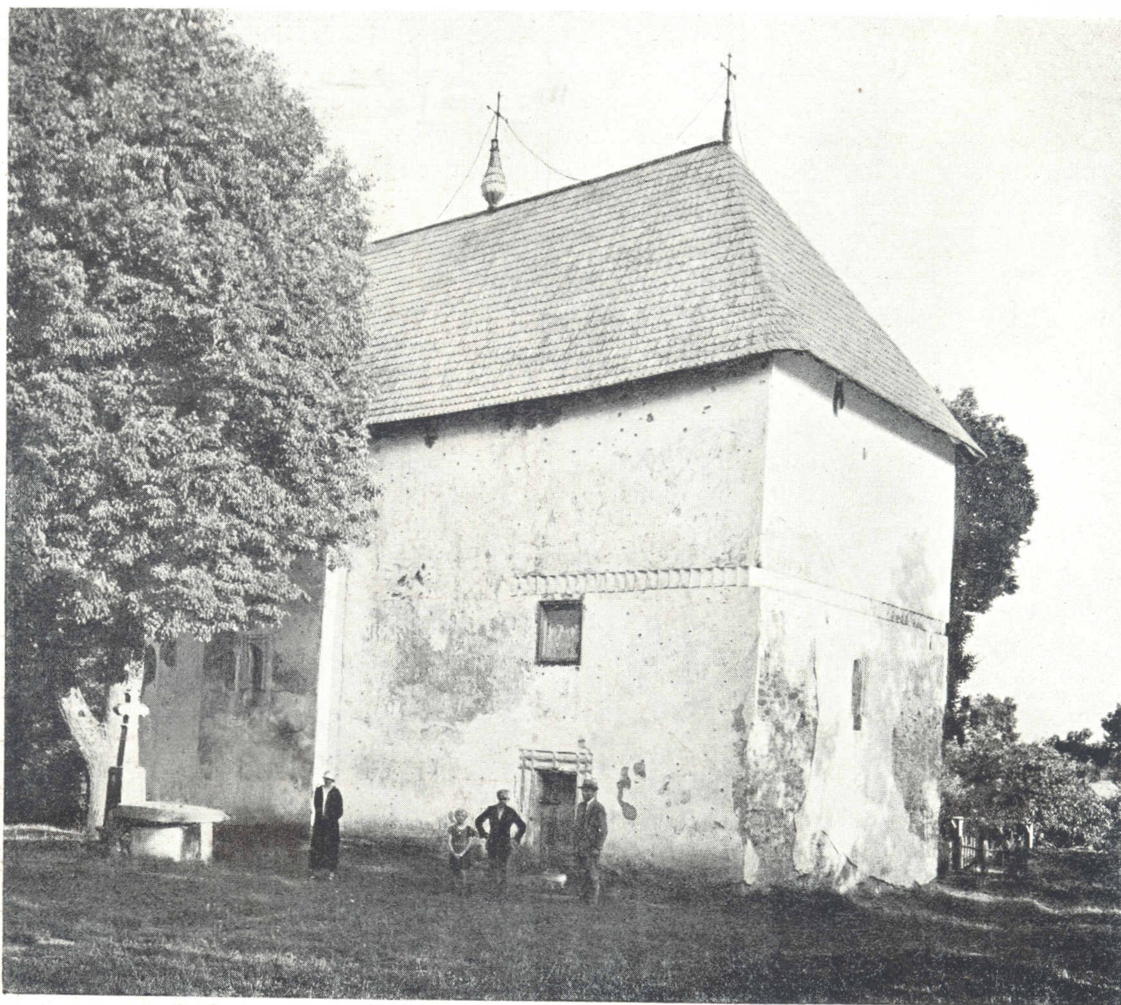

Fig. 148. — Toporăuţi. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. L. Bălan)

unde la Aroneanu avem brâul.

Pridvorul are o altă decoraţiune, anume un rând de ocniţe.

Partea de sus a turnului, foarte greoae, este deschisă, servind de clopotniţă. S'ar putea face ipoteza că partea aceea de sus a pridvorului a fost adăogată iar ceea de jos — poate cu arcade deschise — a existat dela început.

Turla cu opt feţe se ridică pe o bază stelată cu 16 vârfuri şi una pătrată. Corpul turlei are patru ferestre în axe şi patru ocniţe oarbe în diagonale ; la colţuri sunt contraforturi mici.

Unele deschizături sunt în acoladă şi înăuntru şi în afară ; de asemenea găsim şi arhivolte intrate în planul zidului.

Nu sunt pietre sculptate sau profilate, cu excepţia capitelelor stâlpilor angajaţi ce susţin arcul dintre naos şi pronaos.

TOPORĂUŢI

Biserica cu hramul Sf. Ilie e mică şi foarte simplă ca plan : un naos cu două scobituri ca sânuri, cu o boltă în calotă sferică fără arcurile piezise obişnuite moldoveneşti. Arcurile mari transversale recad parţial pe console, care sunt o amintire rudimentară a celor ce, la Dragomirna, susţin arcurile în torsadă. Archivoltele absidelor laterale sunt reintrate în raport cu planul zidului ca şi arhivolta arcului uşii de intrare.

Pronaosul este boltit tot în calotă sferică ; are în grosimea zidului o scară care duce în pod. Peretele de separaţiune dintre naos şi pronaos a fost scos. Chenarul uşii din acest zid se mai găseşte aruncat în curte [1]).

Uşa de intrare e pe peretele Nord ; chenarul e gotic, în genul celor de la Solca dar mai simplu. Tot astfel sunt şi chenarele ferestrelor cu baghete încrucişate şi cu acolade. (fig. 765).

Locurile sânurilor sunt arătate în exterior printr'o îngroşare dreptunghiulară a zidului, îngroşare ce nu se urcă până la acoperiş. Altarul e semi-circular.

O particularitate destul de stranie este un

[1]) Romstorfer, *Die alte griechisch-orthodoxe Pfarrkirche in Toporoutz.*

brâu în zimţi care se întinde pe latura de apus şi numai pe o parte a laturilor exterioare ale pronaosului.

Această biserică prezintă deci, în simplicitatea ei, caractere destul de precise pentru a o data dela începutul veacului al XVII-lea, ceea ce confirmă tradiţia că a fost zidită de Miron Barnovschi.

Partea podului de deasupra bolţilor, era organizată pentru a putea apăra biserica trăgând prin metereze, care se mai văd azi înăuntru, partea exterioară a deschizăturilor fiind azi zidită. Sunt pe fiecare parte de miază-zi şi miază-noapte câte cinci din aceste metereze, cinci la abside şi trei pe partea de apus. Acest sistem de apărare este de comparat cu acel de la Sf. Ioan Botezătorul din Iaşi, tot din vremea lui Miron Barnovschi, şi cu acel al Precistei din Galaţi, cam tot din aceaşi vreme.

Fig. 149. — Buhalniţa. Vedere (cl. C. M I.) (fot. A. C.)

BUHALNIŢA

Biserica mănăstirii Buhalniţa, fostă a Hangului, cu hramul Sf-tei Treimi, a fost zidită de Miron Barnovschi, adică între anii 1626 şi 1629.

In afară biserica e simplă, fără sânuri laterale. Absida mare e semicirculară, iar pronaosul poligonal, dispoziţie rară ce o găsim la Bălineşti, la Sf. Ioan Botezătorul din Suceava, la biserica mică din Dragomirna (unde e deschis).

Un brâu de cărămidă cu zimţi, la înălţimea naşterii bolţilor înconjoară parţial biserica (cf. Toporăuţi).

Inăuntru pronaosul e separat de naos prin arcade cu trei deschizături pe stâlpi de secţie rotundă. Pronaosul e boltit în sfert de sferă, ceea ce de asemenea e rar.

Sânurile naosului sunt puţin accentuate şi ferestrele lor sunt acuma mărite. Intre zidul pronaosului şi cupola naosului se intercalează o boltă în semicilindru ; în zidurile de miază-zi şi miază-noapte, sub recăderile ei, se vede câte o nişă scobită în perete (cf. secţ. longitudinală dela Bărnova şi Barnovschi).

Toate arhivoltele sunt în retragere.

Actualmente, s'a căutat, prin scoaterea unei părţi din grosimea zidului, în stânga şi în dreapta sânurilor până în proscomidie — să se lărgească spaţiul bisericii.

Fereastra altarului şi cea a pronaosului la Vest au chenarele lor cele vechi cu baghete încrucişate şi aşezate în acelaş plan ; deasupra lor se vede câte o mică cornişă-lintel. Tot astfel e chenarul uşii de intrare. (fig. 727).

[1]) cf. Ungureanu, *Mănăstirea Hangului sau Buhalniţa.*

Acuma se vede pe acoperiş o mică turlă de lemn, tencuită, şi aşezată cam la jumătatea coamei — nu însă pe cupola naosului.

Au rămas din mobilierul vechiu frumoase fragmente din vechia tâmplă— cred cea dela început — şi frumoase strane de lemn săpat cu motive geometrice, care poartă o inscripţie manuscrisă cu data de 1660 (comunicarea d-lui G. Kirileanu).

Se mai găseşte o piatră de mormânt din 1652, — cu o cruce în planul median — pusă de clucerul Miron Ciogolea pe mormântul soţiei sale. (vezi fig. 972).

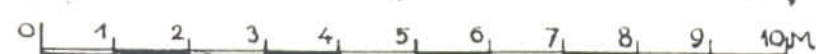

Fig. 150. — Buhalniţa. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Şt. Balş)

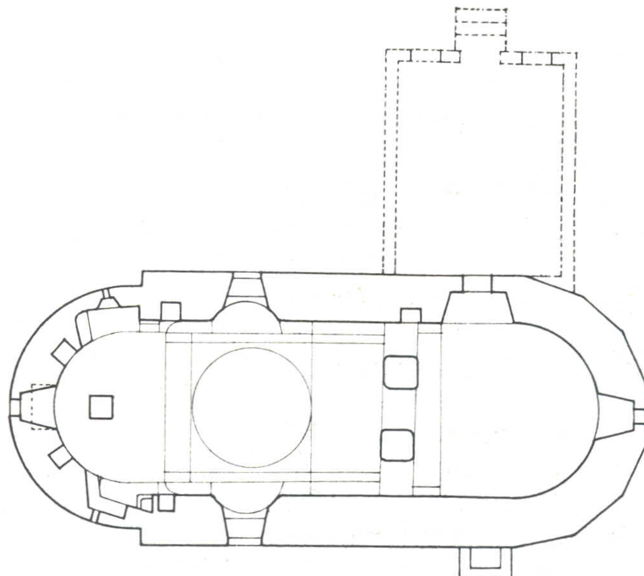

Fig. 151 — Buhalniţa. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Şt. Balş)

BUCIULEŞTI (Podoleni) JUD. NEAMŢ

Această biserică în ruină este o clădire foarte interesantă prin faptul chiar al stării ei, de oare ce se poate studia în toate detaliile, modul de structură şi procedeele întrebuinţate la zidirea ei.

Prezintă toate caracteristicele veacului al XVII-lea şi este un excelent exemplu de înrâurire munteană în Moldova.

Planul ei este simplu : un naos cu altar şi două sânuri puţin pronunţate şi un pronaos. Pe latura sudică a acestuia se ridică un turn-clopotniţă ca la Bălineşti, Mirăuţi, Şerbeşti, Bozieni, Paşcani şi altele multe din acest veac.

Se poate vedea şi aici desaxarea ferestrelor naosului în raport cu axa transversală a cupolei naosului.

Bolţile sunt surpate ; nu se mai cunosc de cât cercurile de bază ale cupolelor, însemnate prin cărămizi pe lat, în zimţi.

Toate arcurile au arhivoltele lor reintrate în raport cu planul zidului, iar arcurile au extradosul lor însemnat prin cărămizi pe lat, după modul bizantin şi muntean.

Grinzi de lemn erau înecate în zidărie la diferite nivele şi legate din loc în loc prin mici piese transversale.

Urmele lor sunt : la înălţimea pământului, ceva mai sus de naşterea bolţilor şi la partea superioară a zidului.

Alte grinzi subtind arcurile turnului la catul clopotelor.

In afară, un brâu în tor între două rânduri de cărămizi împarte două registre ; cel inferior are firide lungi cu arhivoltele arcadelor adâncite în zid ; deasupra brâului vin două rânduri de ocniţe construite după acelaş principiu. Firidele şi ocniţele fac tot înconjurul clădirii ; numai turnul este împodobit de un singur rând de ase-

Fig. 152. — Buhalniţa. Arcadele între naos şi pronaos (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

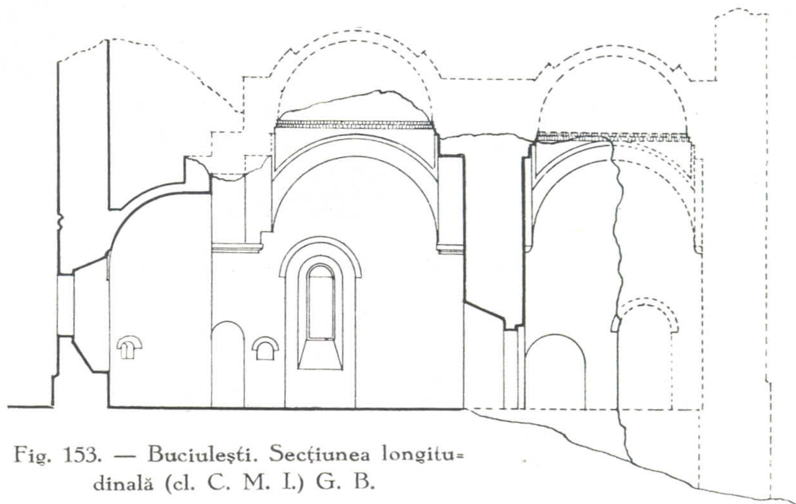

Fig. 153. — Buciuleşti. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) G. B.

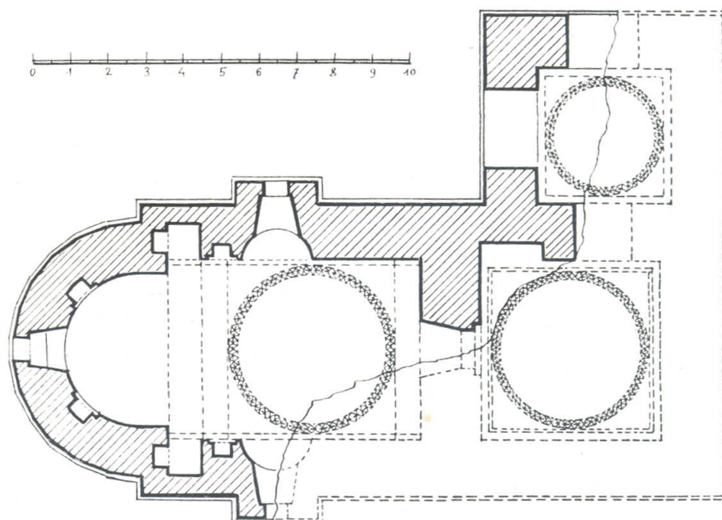

Fig. 154. — Buciuleşti. Plan (cl. C. M. I.) G. B.

Fig. 155. — Buciulești. Vedere Nord (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

menea ocnițe imediat deasupra brâului.

Jos, deasupra soclului, e un alt brâu de patru rânduri de cărămizi așezate pieziș, alcătuind acele caneluri ce am văzut, începând dela Aroneanu, la o serie de biserici din acest început de veac. Pe tencuială, zugrăvirea imitează rândurile de cărămizi, înclinate ca pentru a da o impresie de perspectivă.

Soclul e de piatră, precum și zidurile drepte; arcurile, bolțile sunt de cărămidă de un format relativ subțire.

In axa altarului, se mai vede un chenar de fereastră gotic, în genul celor ce le vom găsi și în vremea lui Vasile Lupu.

Sânurile laterale se traduc în exterior printr'o îngroșare dreptunghiulară a zidului, — caracteristică a veacului al XVII-lea.

Biserica a fost tencuită și se mai cunosc pe alocurea rămășițe de zugrăveli imitând rândurile de cărămidă. „Discuri de cărămizi cafenii, alternând cu altele în formă de stea separă cele două rânduri de ocnițe" [1]).

Acum nu se mai văd de cât urmele circulare ale acestor discuri.

Aceeași împodobire am văzut-o la Aroneanu și la Rădeana, zidită de acelaș ctitor Dumitrașcu Ștefan.

O mare parte din biserică, colțul de Nord-Vest al naosului, mai mult de jumătatea pronaosului și jumătatea turnului s'au năruit, malul pe care biserica este construită fiind săpat de apele Bistriței, care, într'o vreme, trecea mai aproape de clădire de cât acuma.

Vechea pisanie slavonă se află acuma adăpostită în biserica din satul vecin Podoleni.

Ea grăește astfel :

„Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea sfântului Duh, această sfântă biserică unde este hramul preapodona maica noastră Paraschiva, a început și a făcut Pan Dumi-

---

[1]) V. Drăghiceanu, *Anuarul com. Con. Ist.*, 1915, pag. 87.

Fig. 156.— Buciuleşti. Vedere Sud Vest (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

Fig 157. — Buciuleşti. Pisania (fot. A. C.)

Fig. 158. — Buciulești. Vedere în interior (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

trașcu Ștefan, mare logofăt și kneaghina lui Maria și copiii lor, în zilele blagocestivului și de Christos iubitorului Io Moisie Voevod la anul 7138 (1630) Oct. 20".

SCHITUL HANGU

Micul și pitorescul schit Hangu, se găsește la poalele Ceahlăului pe drumul schitului Durău.

Biserica a fost zidită în 1630 de hatmanul Gheorghe, fratele lui Vasile Lupu. Pisania cea dintâi n'o mai avem dar o frumoasă inscripție zugrăvită, mai recentă, ne spune :

„Această sfântă biserică întru care să prăznuește hramul Pogorârii sfântului Duh ieste zidită de răposatul Georgie hatman fratele ku Vasile Voevd leat 7147 (1639): iar akuma leat 7328 (1820) ku blagosl.: preaosfinț Mitropol.: kyrio kyr. Veniamin și prin osărdia kuvioșiei sale ieromonah Iosif egumen acestei sfân: Mănă· s'au deschis zidirea s'au tenkuit și s'au akoperit 1820 Io".

Biserica e mică, fără turlă, dar cu o clopotniță alipită de intrarea de miază-noapte. In general, ea are toate caracteristicile mijlocului acestui veac, adică pe lângă turnul-clopotniță lipit de trupul bisericii și absidele laterale dreptunghiulare și rândurile de cărămizi în zimți la baza cupolelor, mai are și un brâu simplu la înălțimea nașterii bolților.

Turnul-clopotniță, alipit de trupul bisericii este una din cele mai vechi pilde ale acestui gen de construcție.

Largul acoperiș de șindrilă ce o învăluește îi dă o notă de pitoresc foarte plăcut.

Intre turn și sânul stâng ca într'o firidă se vede o gaură unde se golește apa botezului.

Turnul de intrare în ogradă arată pe o inscripție că zidul de împrejmuire a fost făcut la 1678.

MIRĂUȚI

Am arătat în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice [1]) motivele pentru care cred că actuala biserică Mirăuți din Suceava, nu mai

[1]) Bul. Com. Mon. Ist., 1925, pag. 163.

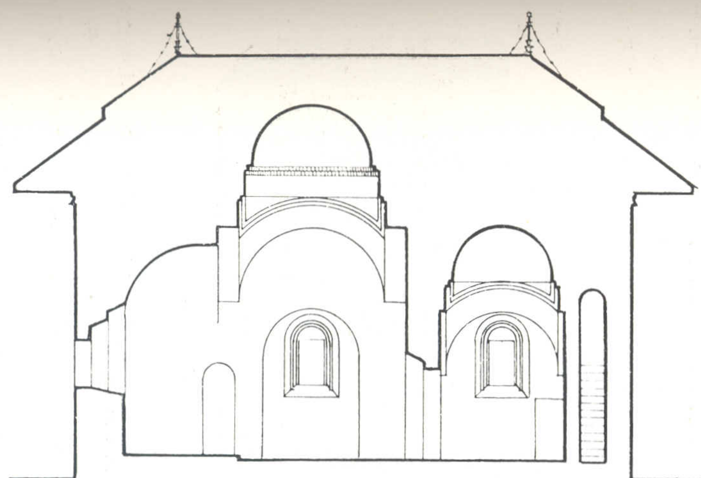

Fig. 159. — Schitul Hangu. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.) G. B.

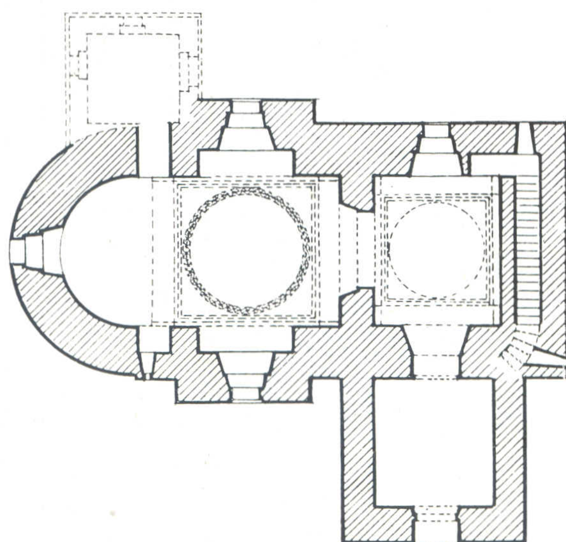

Fig. 160. — Schitul Hangu. Plan (cl. C. M. I.) G. B.

Fig. 161. — Schitul Hangu. Vedere Nord (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

Fig. 162. — Schitul Hangu. Vedere Sud-Est (cl. C. M. I.) (fot. A. C.)

Fig. 163. — Schitul Hangu. Pisania zugrăvită

este aceea din veacul al XV-lea, care după ştirile ce le avem a fost clădită în jurul anului 1400 şi probabil reparată sau refăcută de Ştefan cel Mare, dar distrusă în 1513 de un eveniment necunoscut.

N'ar fi de mirat ca acest eveniment să fi fost o alunecare de teren, de oarece în toată această regiune a oraşului sunt multe semne de asemenea mişcări. Amintim şi de biserica ce Ioan zidarul o făcuse în Suceava pentru Petru Rareş — şi care s'a surpat — înainte de zidirea bisericii Sf. Dumitru.

Am arătat cum s'au găsit în rosturile zidăriilor turlei şi din părţile din pod monede suedeze, cu monograma G. A. a lui Gustav Adolf (1611-1632) şi monede din vremea lui Sigismund al III-lea (1587—1632).

In ceeace priveşte planul, găsim zidul dintre naos şi pronaos cu cele trei arcade caracteristice vremurilor de după Galata, şi turnul-clopotniţă, alipit de biserică, aşa de răspândit în veacul al XVII-lea, (pe când înainte îl găsim numai la Bălineşti).

Se văd arhivoltele arcurilor reintrate în planul zidului şi ferestre în acoladă.

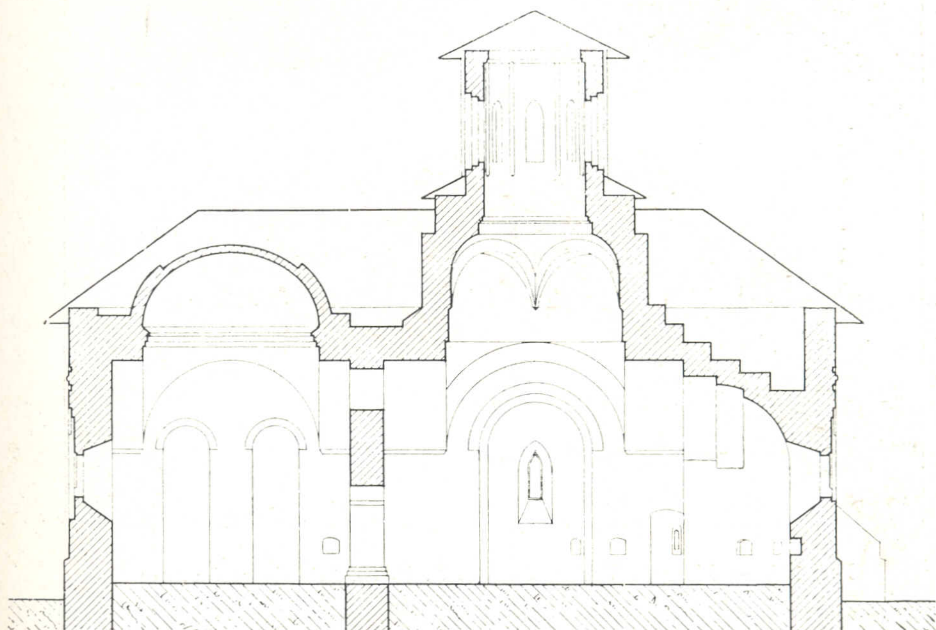

Fig. 164. — Mirăuţi. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.)

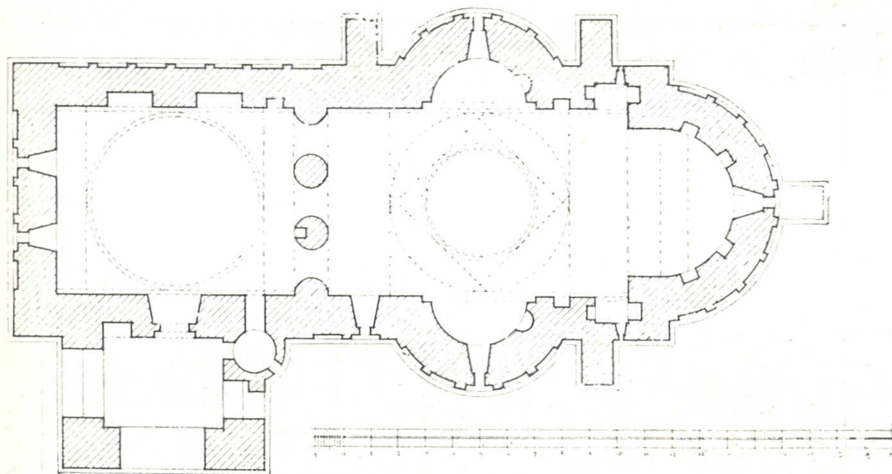

Fig. 165. — Mirăuţi. Plan (cl. C. M. I.)

Vedem în exterior brâul muntean în formă de tor între două rânduri de cărămizi în zimţi, introdus în ultimii ani ai veacului al XVI-lea, vedem arhivoltele arcurilor, racordându-se cu cele vecine într'un mod specific muntean provenind din lipsa de spaţiu necesar, pilaştrii fiind mai înguşti ca dubla lărgime a arhivoltei.

La unghiurile turlei sunt colonete semi-circulare angajate, unite prin arcuri ; aceste colonete

Fig. 166. — Mirăuți. Vedere dinspre S. E. (înainte de restaurare)

Fig. 167. — Mirăuți (înainte de restaurare) (cl. C. M. I.)

apar pentru prima dată în Moldova la Aroneanu ca şi cele din interiorul turlei.

Toate aceste detalii concordă pentru a arăta că actuala biserică Mirăuţi (sau mai bine zis cea dinaintea restaurării lui Romstorfer la 1900) este din veacul al XVII-lea şi mai precis dinainte de jumătatea acestui secol.

Mai este de observat în plan, în partea de Vest a naosului, în zidul de miază-zi, o fereastră care nu există în cel de miază-noapte.

BISERICA ALBĂ DIN BAIA

Se presupune că Biserica Albă din Baia a fost clădită de către Ştefan cel Mare puţin după 1467, data luptei în care a învins pe Matei Corvin, în această localitate.

Totuşi analiza clădirii făcută de d-l arhitect N. Ghika Budeşti în *Buletinul comisiunii monumentelor istorice* [1]) şi de mine [2]) a arătat ce greu se potriveşte această presupunere.

Turla, examinată în detaliu, arată toate caracteristicile mai de seamă din veacul al XVII-lea, începând cu Suceviţa, iar planul bisericii are unele particularităţi care nu sunt din vremea lui Ştefan cel Mare. In nedumerirea provocată de aceste deosebiri, s'a făcut ipoteza că Biserica Albă era — poate — o clădire mai veche, din epocă necunoscută, dinaintea lui Ştefan cel Mare, preschimbată sub domnia lui, iar că turla a fost construită în veacul al XVII-lea.

Această nedumerire provenea deci din faptul că ne găseam în faţa unui plan şi a unor detalii ce nu se potrivesc cu epoca la care tradiţia aşează această biserică. In lumina studiului ce l-am făcut acuma asupra bisericilor din veacul al XVII-lea (biserici mai puţin cunoscute în întregul lor şi mai puţin cercetate până azi faţă de cele din veacurile precedente) — cred că orice nedumerire va dispare şi că nu încape acuma îndoiala că Biserica Albă este o clădire din prima jumătate a veacului al XVII-lea.

Planul arată un pronaos împărţit în două printr'un arc transversal, precum se vede într'adevăr în unele biserici din vremea lui Ştefan cel Mare şi din veacul al XVI-lea, dar şi din al XVII-lea, la Dragomirna, la Solca, la Bărnova, la biserica Barnovschi.

E luminat prin două ferestre numai prin partea de Sud ceeace nu găsim în vremea lui Ştefan cel Mare şi în veacul al XVI-lea, ci mai târziu la Nicoriţa, Buhalniţa, Mirăuţi, Hadâmbu, Sf-ţii Atanasie şi Chiril.

Mai caracteristică este prezenţa acestei ferestre aşezată în peretele de miază-zi în partea de vest a naosului, dispoziţie ce n'o găsim decât la Burdujeni, Mirăuţi şi Sf-ta Paraschiva din Ştefăneşti — aceste două biserici din urmă fiind, prin toate caracterele lor — aşezate în veacul al XVII-lea.

Sânurile sunt însemnate în afară prin două eşituri, ce se opresc mult mai jos ca straşina şi cari sunt întărite prin câte două contraforturi joase, astfel cum vedem la Solca, la Barnovschi, la Toporăuţi, la Sf. Ioan Botezătorul din Iaşi, la Rădeana, la Buciuleşti, la Orhei, la Budeşti, la Bodeştii de jos şi la alte biserici, toate din veacul al XVII-lea.

In vremea lui Ştefan cel Mare şi în veacul al XVI-lea, singurile biserici ce au locul sânurilor dreptunghiular în afară, adică Sf. Ioan din Piatra, Sf. Ioan Botezătorul din Suceava (a Elenei Rareş) şi Slatina, au o îngroşare a zidului care ţine cât ţine naosul şi e terminată prin două contraforturi adevărate. Aici această îngroşare e foarte scurtă şi prin poziţia ei nu poate servi de contrafort ci cel mult compensează slăbirea pricinuită zidului prin scobirea sânurilor.

In interior vedem toate archivoltele deschizăturilor, reintrate în planul zidului, caracter bizantin ce nu-l întâlnim în Moldova înainte de Galata.

Baza bolţilor este însemnată printr'un rând de cărămizi în zimţi.

In exterior, biserica nu prezintă la absida altarului arcadele oarbe şi ocniţele din vremea lui Ştefan cel Mare [3]), ca la Piatra — bunioară.

Turla, precum am mai spus-o, are două rânduri suprapuse de arcaturi duble, cu piciorul median oprit la nivelul centrului pe o mică cornişă ; rândul de sus ese mai mult în afară ca cel de jos. Sus, mai vine încă un rând de ocniţe. Această dispoziţie, mai exact vorbind, nu se găseşte decât la Suceviţa, la Sf. Ioan Botezătorul (a lui Vasile Lupu) din Suceava, la Hlincea.

Lipseşte ferestrelor orice profilatură, ce se vede totdeauna în vremea lui Ştefan cel Mare. Sub aceste ferestre găsim un fel de brâu alcătuit din patru rânduri de cărămizi aşezate în zimţi, formând ca nişte mici caneluri ca la Dimăcheni,

---

[1]) *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1909, pag. 65.

[2]) Idem, 1925, pag. 17.

[3]) Ocniţele actuale datează dela recenta restaurare a monumentului.

Fig. 168. — Baia. Secțiunea longitudinală (cl. C. M. I.)

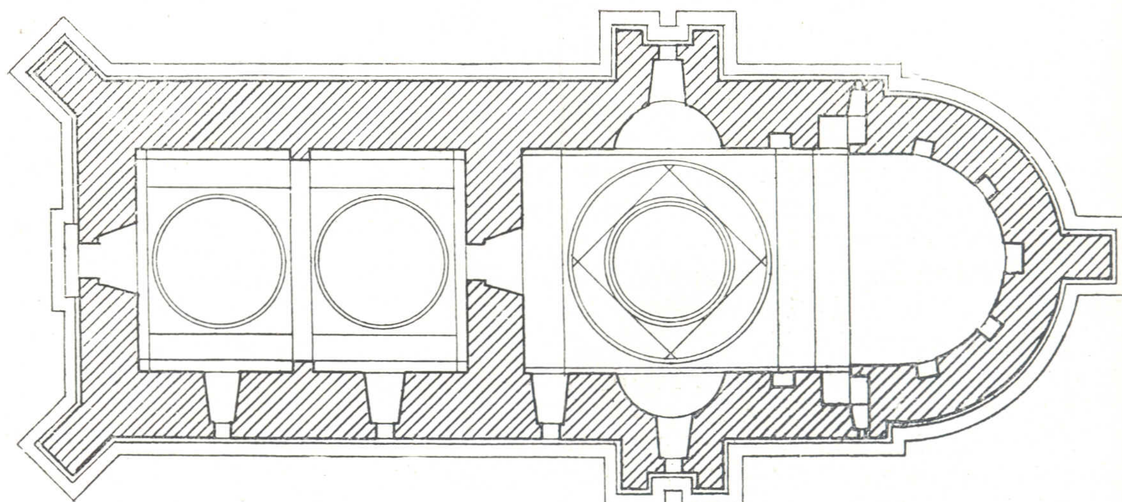

Fig. 169. — Baia. Planul (cl. C. M. I.)

la Hlincea, la baza turlei, (iar la Maica Domnului din Ițcani în interiorul tamburului turlei). Sunt de asemănat cu acele, mai înalte, ce le găsim deasupra soclului la Aroneanu, la Nicoriță, la Sf. Ioan din Siret, la Maica Domnului din Suceava, la Socola, la Buciulești, etc., adică la o serie de biserici din această primă jumătate a veacului al XVII-lea, unele fiind datate, altele așezate în această epocă prin toate caracterele lor.

Ocniţele bazelor arată şi ele acest caracter al arhivoltei reintrată în raport cu planul zidului ; extradosul este însemnat printr'un rând de cărămizi aşezate pe lat, alt caracter bizantin.

Cărămizile au dimensiuni diferite de cele din vremea lui Ştefan cel Mare ; ele sunt în general mai subţiri, adică au dimensiuni mai bizantine.

Paramentul corpului bisericii, de piatră brută puţin lucrată, nu dă nici o indicaţie ; doar firida deasupra intrării are arhivolta ei reintrată.

De notat este că nu găsim nici o cărămidă smălţuită, nici măcar rânduri de cărămizi orizontale ca la Probota, de pildă.

Ferestrele, fără profilaturile din vremea lui Ştefan cel Mare sau ale veacului următor, sunt în acoladă.

De asemenea, cornişa ce se găseşte deasupra uşii de intrare, are un profil simplu care nu e gotic dar care este asemănător cu acelea din veacul al XVI-lea şi din veacul al XVII-lea.

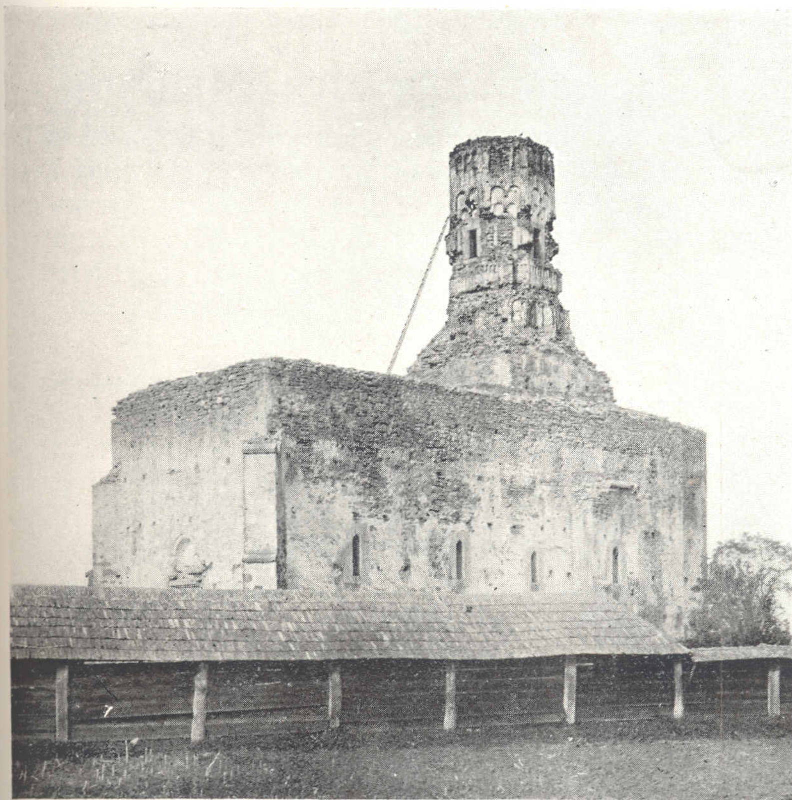

Fig. 170. = Baia. Vedere (Inainte de restaurare) (cl. C. M. I.)

Deasupra acestei uşi se găseşte o mică stemă a Moldovei asupra căreia d-l arhitect Ghika Budeşti a atras atenţia ; e capul de bour cu soarele şi luna. Fără a vroi să credem că este un argument de mare valoare, vom releva totuşi ca — pe când astfel de steme, aşezate în acest mod, nu se găsesc în timpul lui Ştefan cel Mare — se află la Sf. Gheorghe din Suceava, la turnul de intrare făcut de Petru Şchiopul, şi la Suceviţa tot în acelaş loc la intrare, tot sub aceeaşi formă simplă.

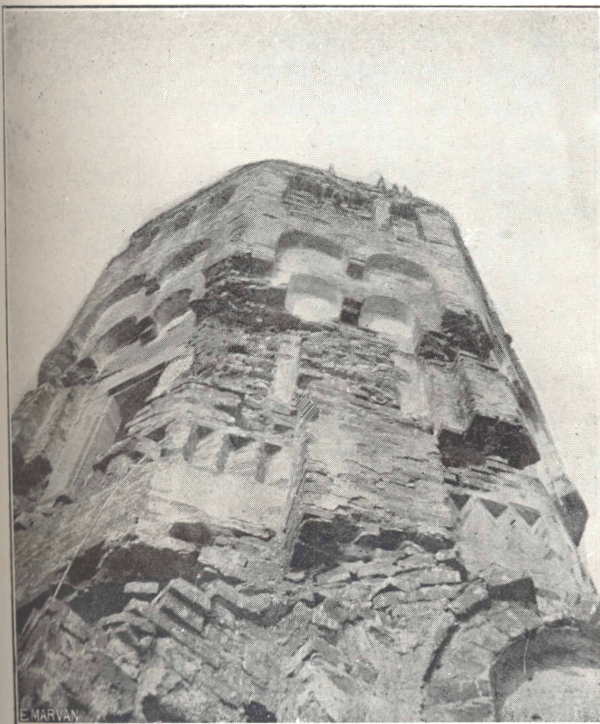

Fig. 171. — Baia. Turla bisericii (cl. C. M. I.)

Deci, toată această serie de detalii — începând cu planul — ce le-am examinat, ne aduc toate concordant în aceaşi epocă, adică prima jumătate a veacului al XVII-lea.

A rămas încă un punct de examinat, anume acela al chenarului uşilor, care prezintă o împodobire stranie şi neobişnuită, absolut diferită de toate chenarele gotice sau în stilul Renaşterii ce le cunoaştem din vremurile precedente.

Primitivitatea acestei ornamentaţii poate fi pusă în socoteala unor vremuri vechi, dar şi a unor vremuri de decadenţă şi de revenire la o simplicitate rustică.

Precum când lucrează pe lemn, meşterii populari îşi compun ornamentaţia lor din cercuri şi linii drepte, se poate admite că ne găsim şi aici în faţa unui fenomen de acelaş gen.

Alte cazuri, cam similare, sunt chenarele bisericilor dela Zamca, Râșca (1611—17) și dela Rădeana din 1628, tratate tot ca săpături în lemn (vezi fig...).

Și ferestrele, de altmintrelea, în lipsa lor de împodobire, arată și ele acelaș caracter de simplicitate prin neștiința sau rusticitatea meșterului.

Chiar numele de Biserica Albă este un argument pentru a crede că clădirea nu e din vremea lui Ștefan cel Mare. Biserică albă înseamnă

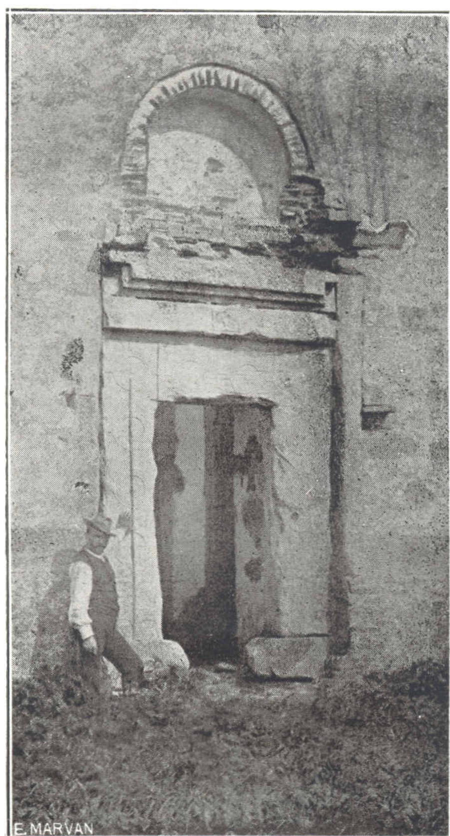

Fig. 172. — Baia. Intrarea în biserică (înainte de restaurare) (cl. C. M. I.)

biserică fără zugrăveli ; dar, dacă Ștefan cel Mare ar fi ridicat acest lăcaș — și încă pe la 1467 — nu se poate admite ca — pe când s'au zugrăvit, sau în vremea lui sau puțin în urmă, toate bisericile ce le-a făcut, — să fie rămas biserica din Baia — albă.

De altmintrelea — afară de nezugrăvirea ei, se mai vede din găurile schelelor ce au mai rămas neastupate în fațada bisericii, că — de fapt — ea n'a fost niciodată terminată, ceea ce se explică mai ușor dacă a fost ridicată într'o vreme de turburări și de decadență, cum a fost veacul al XVII-lea.

In rezumat dacă ar fi să facem o propunere pentru a data mai precis această biserică, cred că n'am greși mult atribuind-o vremii lui Miron Barnovschi, sau timpului imediat următor.

COZMEȘTI. JUD. BAIA

Biserica Sfinții Voevozi din Cozmești nu are nici o inscripție lămuritoare, iar tradiția locală spune — ca în multe părți — că biserica este din vremea lui Ștefan cel Mare. Vecinătatea Șcheei, care este în apropiere, peste Siret, ar putea da o oarecare probabilitate acestei tradiții.

Totuși nu se arată nici una din trăsăturile caracteristice ale acestei vremi.

Planul și fațada bisericii sunt foarte simple și seamănă destul de mult cu Cotnari și mai mult încă cu Biserica Domnească din Târgul Frumos (abstracție făcând de turnul adăogat) căci lipsesc și la Cozmești arcurile piezise moldovenești ale naosului ce se mai văd la Cotnari.

Ne găsim în nedumerire.

Singurul element care poate da o indicație este chenarul ușii de intrare în pronaos care are o bogată profilatură gotică cu baghete încrucișate la colțuri. (fig. 806). Deasupra vine o cornișă-lintel cu profil din Renaștere. (fig. 804).

Aceste elemente ar arăta deci mai curând veacul al XVI-lea, fără ca să fie absolut exclusă o vârstă mai recentă, adică veacul al XVII-lea.

Ceeace este însă o notă originală este frumoasa decorare florală ce împodobește fața aceste cornișe și care nu seamănă cu nici o altă ornamentație de acest fel din Moldova, dar amintește mai curând împodobirea pietrelor de mormânt.

Ornamentul pare tăiat în lung, în cât se pune întrebarea dacă nu este o piatră care a avut o altă întrebuințare și a fost folosită pe urmă pentru scopul de azi.

Pridvorul adăogat are arhivolta intrării în retragere din planul zidului, ceeace este un caracter din veacurile al XVII și al XVIII.

Profilul soclului a fost o simplă teșitură, precum se mai vede în pridvorul ce a fost adăogat, de altmintrelea, într'o vreme mai recentă [1]).

[1]) Din cele de mai sus rezultă ca nimic nu ne arată data construirii acestei biserici. Locul unde am așezat-o în șirul clădirilor descrise este deci arbitrar.

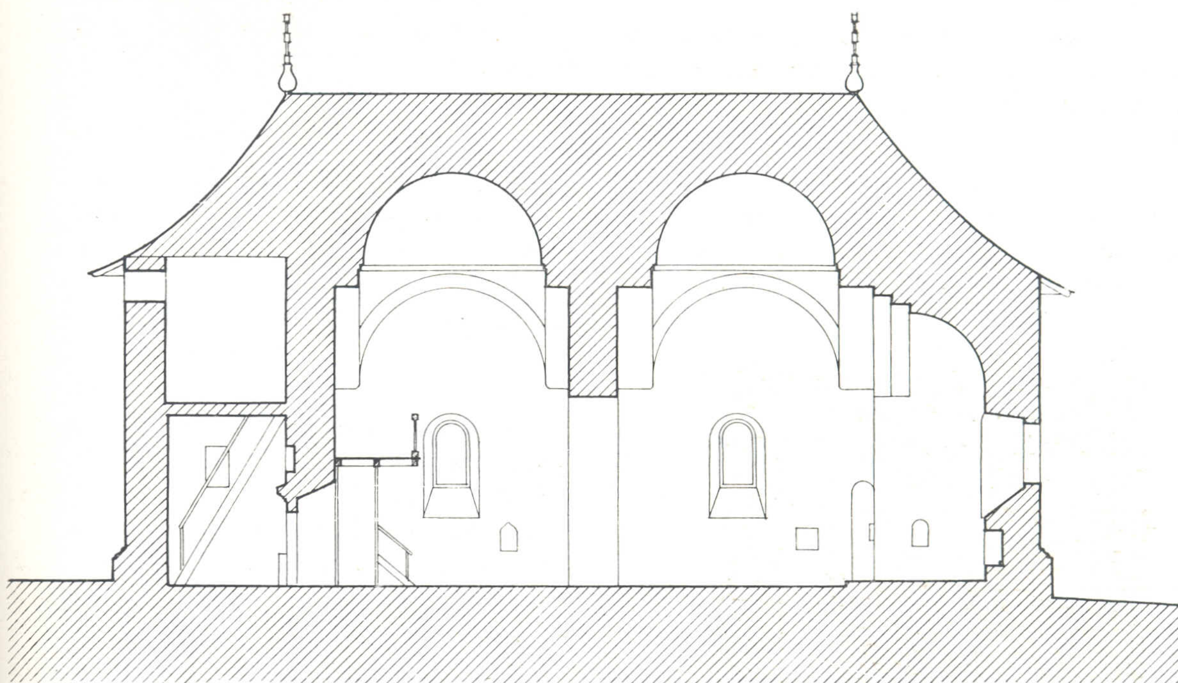

Fig. 173. — Cozmeşti. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

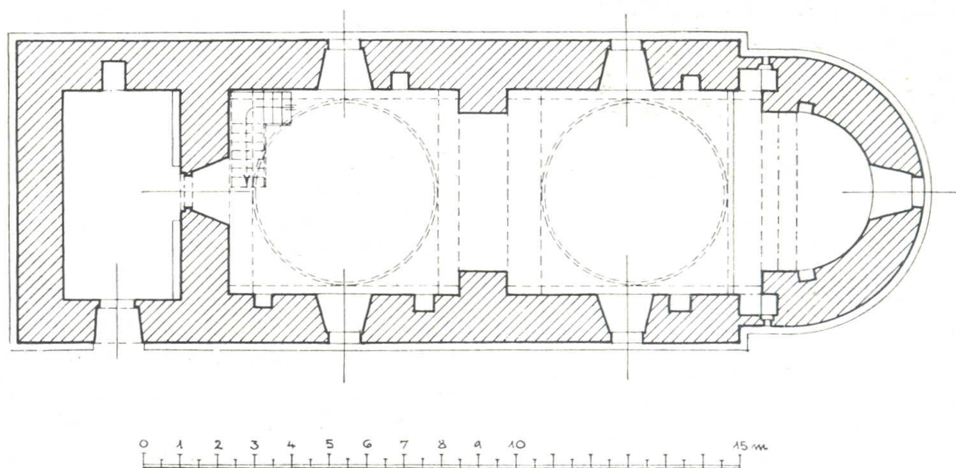

Fig. 174. — Cozmeşti. Plan (cl. C. M. I.) (rel. O. Kania)

Fig. 175. — Cozmești. Vedere (cl. C. M. I.) (fot. H. T.)

Fig. 176. — Cozmești. Intrarea (cl. C. M. I.) (fot. H. T.)

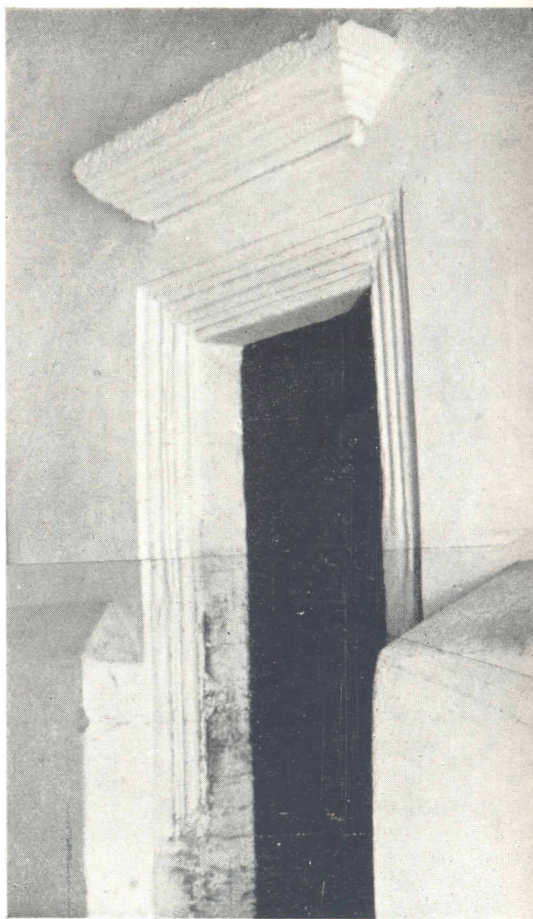

Fig 177. — Cozmești. Intrarea în pronaos

SF. IOAN BOTEZĂTORUL (Iaşi)

Această biserică este încă una din numeroasele ctitorii ale lui Miron Barnovschi, care în foarte scurta sa domnie de patru ani, a ridicat atâtea lăcaşuri sfinte.

Clădirea însă a rămas neterminată şi a isprăvit-o — dela ferestre în sus — Vasile Lupu.

Pisania aşezată deasupra intrării în pridvor, pe latura Sud, spune :

„Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh a început a zidi biserica Io Miron Barnovschi Voevod, Domn al ţării Moldovei şi n'a ajuns a o săvârşi, ci Io Vasilie Voevod, Domn al ţării Moldovei a săvârşit-o de la vârful ferestrelor toată şi a săvârşit toate cele de nevoie întru numele sfântului prooroc Inainte-Mergătorul şi Botezătorul Ioan şi al cinstitei lui Tăieri în anul 7143 (1635) luna lui Novembre în 9 zile [1]).

[1]) Iorga, *Inscripţii*, II, pag. 136.

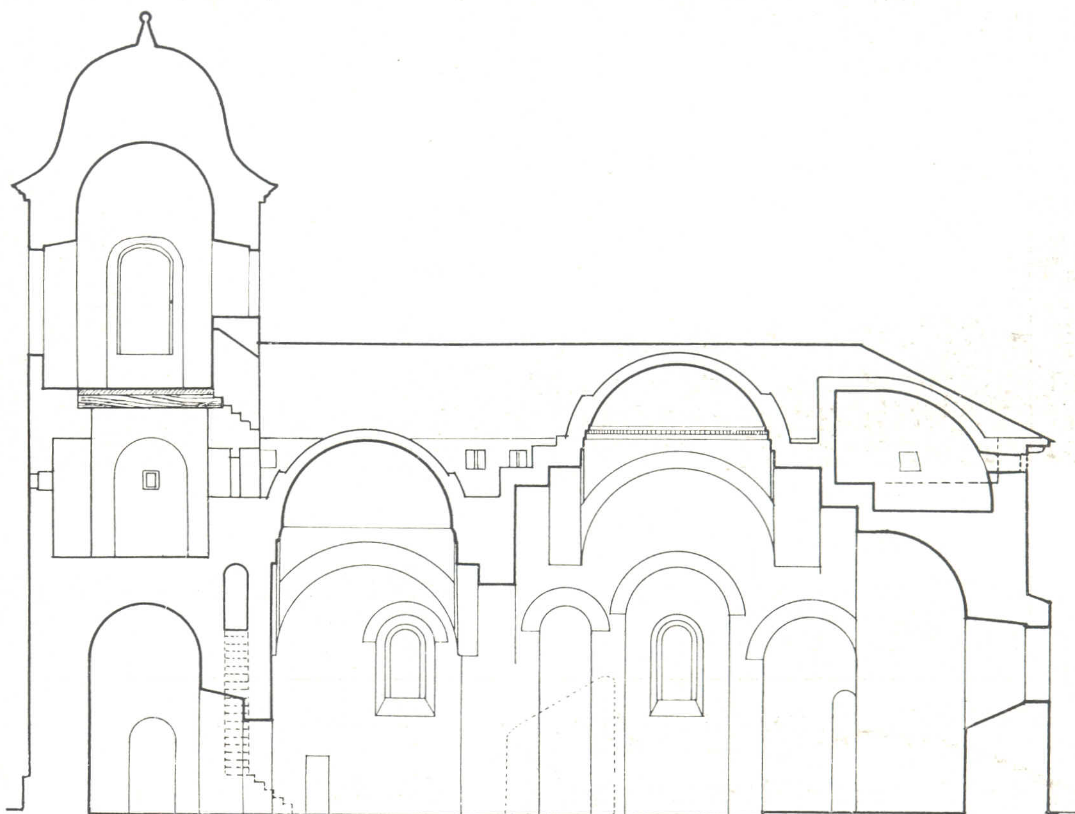

Fig. 178. — Sf. Ioan Botezătorul-Iaşi. Secţiunea longitudinală (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

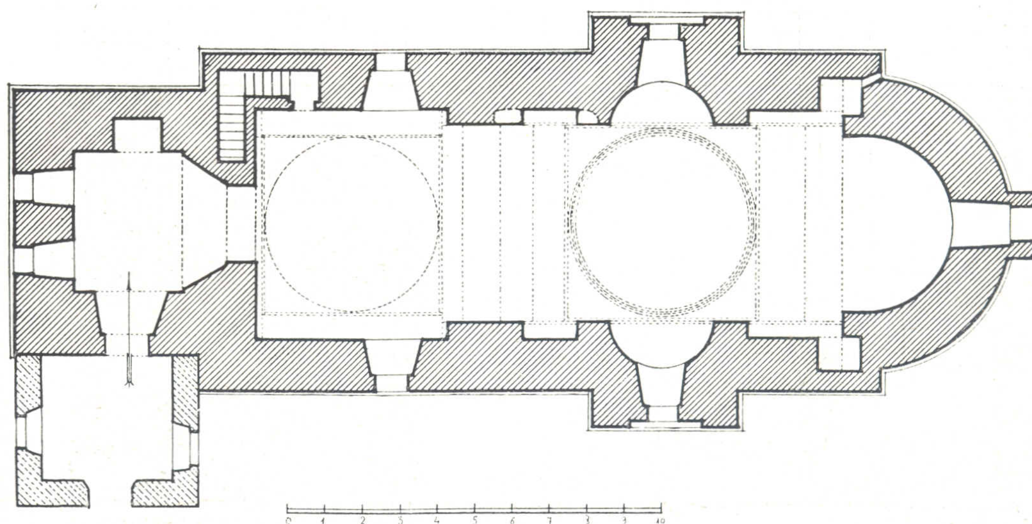

Fig. 179.—Sf. Ioan Betezătorul-Iaşi. Plan (cl. C. M. I.) (rel. arh. Grig. Ionescu)

Fig. 180 — Sf. Ioan Botezătorul-Iaşi. Vedere dinspre S. E.

Planul bisericii este asemănător cu acela al bisericii Barnovschi şi al Bărnovei. Şi aici observăm arcadele din dreapta şi stânga absidelor laterale şi îngroşarea dreptunghiulară a zidului în dreptul lor, îngroşare sprijinită de alte două lezene laterale.

Numai boltirile sunt mai simple ca la Bărnova, fiind simple calote sferice.

Şi aici e probabil că a existat o despărţitură pe doi stâlpi între naos şi pronaos.

Fig. 181. — Sf. Ioan Botezătorul-Iaşi. Pisania

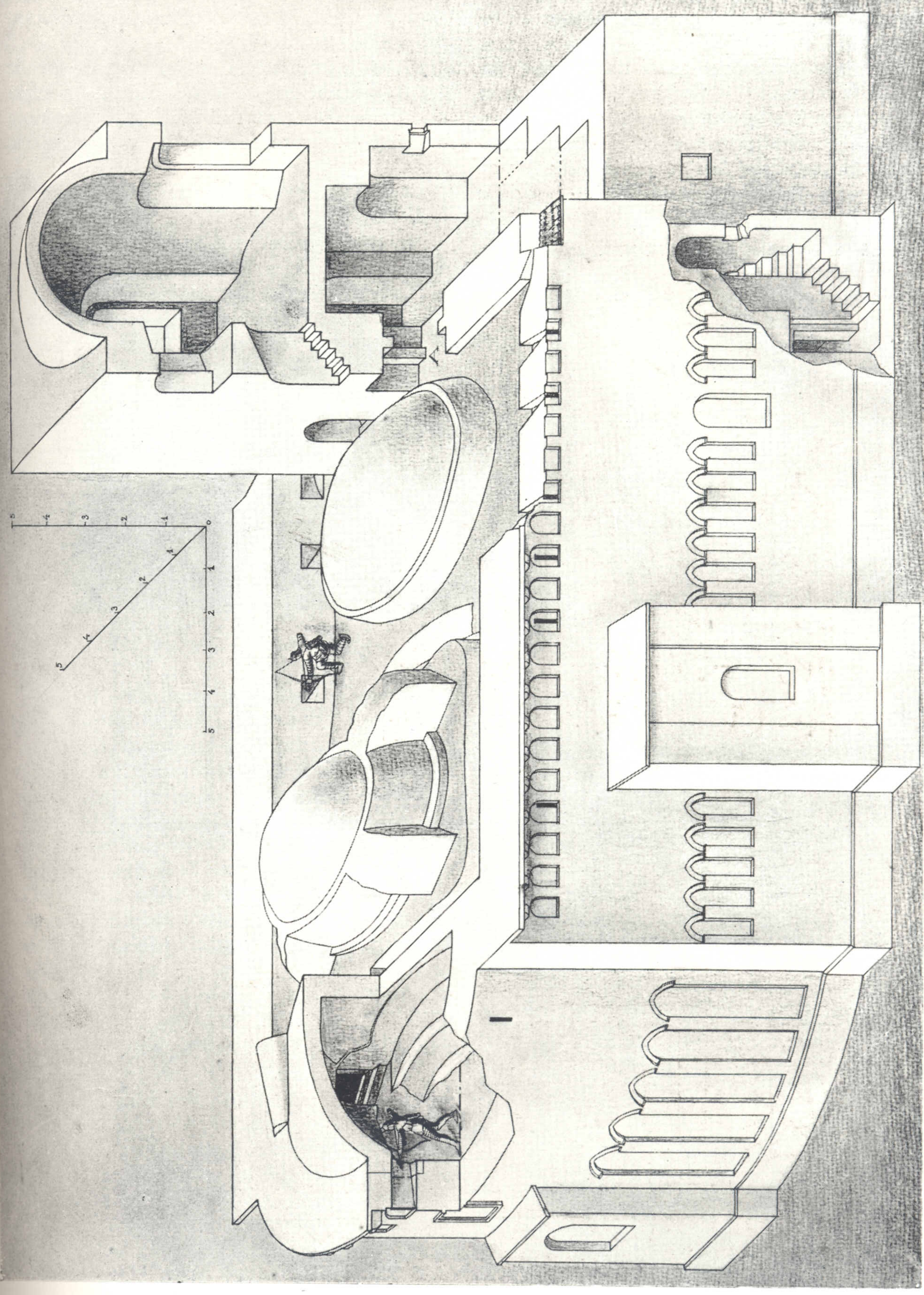

Fig. 182 — Sf. Ioan Botezătorul-Iaşi. Amenajarea podului pentru apărare (Arh. Şt. Balş)